

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2005
τεύχος 139 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

*Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στη διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

*Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Νίκος Φίλης, Η Δικαιοσύνη στό στόχαστρο της αναθεώρησης	5
*Άγγελος Έλεφάντης, Διότι δέν συνεμορφώθη πρός τό νόμο	6
*Άγγελος Έλεφάντης, Αυτόκινούμενη ύστερική ιστορία	7
*Άγγελος Έλεφάντης, Είδηση της χρονιάς	8
<hr/>	
*Άνδρέας Καρίτζης, Τό μέλλον της ανανεωτικής Άριστεράς: ένα άόρατο «έμείς»	9
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιά τό κοινό σπίτι και τόν κοινό τόπο των Άριστερών	16
*Άγγελος Έλεφάντης, Ιστορικός αναθεωρητισμός: κομμουνισμός = ναζισμός	21
Νίκος Πετραλιάς, Μιά σύντομη αναφορά στό έπιστημονικό έργο του Σάκη Καράγιωργα	23
*Ελισσάβετ Τζαβέλλα, Σπήλαιο Άνδρίτσας - Μοιραίο καταφύγιο	28
*Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, Αυτόκρατορικές πρακτικές και άνθρωπολογικές (αυτό)κριτικές	31
*Αλέξης Πολίτης, Ό «Χορός του Ζαλόγγου»	35
Ίάκωβος Μ. Φριζής, Υπό άμφισβήτηση ή έλληνικότητα των Έλλήνων Έβραίων	44
Φουνέντες Κάρολος, Μυθιστορήματος πανηγυρικός. Ό θρίαμβος της κριτικής φαντασίας	46
Κατζουράκης Κυριάκος, Η άμφισβήτηση σταμάτησε;	52
*Άνδρέας Τ. Τσιλίρας, Πάτρα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ευρώπης 2006	55

Στρατής Μπουρνάζος, Ιστορία και προϊστορία των ιστοριών του έλληνικού βιβλίου	58
Γιάννα Κατσιμπούρα, Βασίλης Κάλφας, Φιλοσοφία και έπιστήμη στην άρχαία Ελλάδα	63
*Από τίς τελευταίες εκδόσεις	65

Έξώφυλλο: Θεόφιλος, «Ό Χορός του Ζαλόγγου...», 1929
(άπό τό λεύκωμα Θεόφιλος. Ζωγραφικοί πίνακες, Δη-
μος Μυτιλήνης - Μουσείο Θεόφιλου)

Ἡ Δικαιοσύνη στό στόχαστρο τῆς ἀναθεώρησης

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἀκούγονται προτάσεις σάν αὐτή πού εἶπε προχθές ὁ κ. Ἀλογοσκούφης, ὅτι δηλαδή πρέπει νά προβλεφθεῖ διαδικασία μέ τήν ὁποία τά δικαστήρια νά μήν μποροῦν νά ἀποφασίζουν ἐπί οικονομικῶν-μισθολογικῶν διεκδικήσεων πολιτῶν, διότι δημιουργοῦνται δημοσιονομικές συνέπειες. Ὁ ὑπ. Οἰκονομίας πρόσθεσε ὅτι τέτοιες ἀποφάσεις πρέπει νά λαμβάνονται μόνον ἀπό τή Βουλή.

Ἡ ἰδέα αὐτή, ὅμως, διατυπώνεται ἐνῶ ξεκινᾷ ἡ συνταγματική ἀναθεώρηση. Ἀκόμη καί ἂν, τελικῶς, δέν γίνει δεκτῆ, δίνει τήν κατεύθυνση τῶν ἀκρῶν νεοφιλελεύθερων ἐπιδιώξεων τῆς κυβέρνησης, πού, τουλάχιστον σέ προηγούμενη φάση, ἔβρισκαν ἀνταπόκριση καί στό ΠΑΣΟΚ.

Ὁ βουλευτής τοῦ ΠΑΣΟΚ Ε. Βενιζέλος ὀρθῶς παρατήρησε ὅτι «ἡ πρόταση αὐτή θίγει τόν σκληρό πυρήνα τῶν μή ὑποκείμενων σέ ἀναθεώρηση διατάξεων, προσκρούει σέ ἀπαγορευτικό ὄρο τοῦ ἄρθρου 110 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος». Πράγματι, κανείς δέν μπορεῖ νά ἐμποδίσει τόν πολίτη νά ζητήσῃ δικαστική προστασία καί τά δικαστήρια νά ἐλέγχουν παρεμπιπτόντως τή συνταγματικότητα τῶν νόμων. Σέ μιά περίοδο πού ἡ ἄγρια οἰκονομίστικη ἀντίληψη περί τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καταρακῶν τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη, εἶναι ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνο ἡ κυβέρνηση, ἐλέγχουσα τή Βουλή, νά στερεῖ ἀπό τόν πολίτη τή δυνατότητα τῆς προσφυγῆς σέ θεσμούς πού ἰσορροποῦν τό σύστημα δικαιωμάτων, μέ πρώτη καί κύρια τή Δικαιοσύνη.

Ὅπως εὐστοχα προέβλεψε ὁ καθηγητής Ἀντώνης Μανιτάκης, ἡ βασική ἐπιδίωξη αὐτῆς τῆς ἀναθεώρησης θά εἶναι ἡ ὑπονόμηση τοῦ ρόλου τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ ὑπονόμηση αὐτή ἔχει ὡς στόχο τήν οἰκολογική νομολογία πού ἔχει διαμορφώσει τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Ἐτσι, Ν.Δ. καί ΠΑΣΟΚ συμφωνοῦν ὅτι πρέπει νά παρακαμφθεῖ τό ΣτΕ καί νά ἰδρυθεῖ Συνταγματικό Δικαστήριο, μέ ἐλεγχόμενη σύνθεση (προβάλλεται τό τρῦκ τῆς συναινετικῆς ἐκλογῆς τῶν δικαστῶν ἀπό τή Βουλή), πού θά ἀναλάβει τήν ἀναμόρφωση τῆς νομολογίας μέ βάση τά ἀγοραία κελεύσματα. Τό Συνταγματικό Δικαστήριο θά συγκεντρώσει τήν ἀπόλυτη ἀρμοδιότητα νά κρίνει, μόνον αὐτό, γιά τή συνταγματικότητα τῶν νόμων, ὅταν σήμερα κρίνουν ὅλα τά δικαστήρια. Μέ βάση τήν ἐλληνική κοινοβουλευτική ἐμπειρία, ἀνοίγονται ἐπικίνδυνοι ἀτραποί, καθῶς τό Δικαστήριο, μέ τό θέσφατο τῆς «ἀμεροληψίας», θά μπορεῖ νά θέτει ὑπό ἀμφισβήτηση τή λειτουργία τῆς Βουλῆς. Πρόκειται γιά μείζονα ἀνατροπή τῆς ἐλληνικῆς συνταγματικῆς τάξης, πού δέν εἶναι δυνατόν νά περάσει μέ γενικολογίες τοῦ τύπου ὅτι εἶναι ἀναγκαία «ἡ ἔγκυρη συνομιλία μεταξύ νομοθετικῆς καί δικαστικῆς ἐξουσίας» (Ε. Βενιζέλος). Ἄλλωστε ὁ βουλευτής τοῦ ΠΑΣΟΚ σπεύδει νά ἐκτιμήσει ὅτι «μπορεῖ νά φαίνεται ὅτι συμφωνοῦν τά κόμματα νά γίνει μιά ἀλλαγή στόν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης». Μήπως ὁ κ. Ἀλογοσκούφης τό εἶπε πιό ἄγαρμπα;

Νίκος Φίλης

(Ἀναδημοσιεύεται ἀπό τήν Αὐγή, στίς 10.1.2006)

Διότι δέν συνεμορφώθη πρὸς τόν νόμο

«Δίωξη ντροπῆς», γράφουν οἱ ἐφημερίδες. Ὅχι ἀκριβῶς· γιὰ τὴ ντροπὴ ὑπάρχουν καὶ κόσκινα. Δίωξη ἀσχετοσύνης καὶ «ψιλορουσφετιοῦ» εἶναι τὸ σωστό. Πράγμα χειρότερο ἀπ' τὴν ξεδιαντροπιά.

Διότι, ἡ κα Λέττα Στεργιοπούλου, διευθύντρια τοῦ 1ου Πειραματικοῦ Γυμνασίου στὴν Πλάκα, καλεῖται (σήμερα 11 Ἰανουαρίου 2006) σέ ἀκρόαση στό Ἀνώτερο Περιφερειακό Ὑπηρεσιακό Συμβούλιο Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης, μέ τὸ ἐρώτημα «ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὰ καθήκοντά της». Τὸ ἐρώτημα δέν ἀφορᾷ, κατὰ τὸ Ὑπουργεῖο, σέ ἀνικανότητα ἢ πλημμέλεια ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τῆς κας Στεργιοπούλου, ἀλλὰ διότι ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νά παραβιάσει τὸ νόμο πού προβλέπει τὴν εἰσαγωγή τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν στὰ Πειραματικά Σχολεῖα μέ τὴ διαδικασία τῆς κλήρωσης. Θέμα, μικρό, «ἀσήμαντο», ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀσημαντότητα καταδεικνύει πολὺ σοβαρά πράγματα γιὰ τὸ ἦθος ὀρισμένων πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν ὑπευθύνων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας: τὴν περιφρόνηση ἀπέναντι σέ θεσμούς τοὺς ὁποίους, ὑποτίθεται, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ὀργανώνουν καὶ νά ἐπιτηροῦν γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τους.

Τὸ θέμα πού προέκυψε ἔχει ὡς ἐξῆς. Σύμφωνα μέ τόν νόμο, ἐνῶ γενικῶς οἱ μαθητές μετὰ τὸ Δημοτικό ἐγγράφονται ὑποχρεωτικῶς στό Γυμνάσιο τῆς γειτονιάς τους (δηλαδή τῆς κατοικίας τῶν γονιῶν τους), ἀντίθετα, σύμφωνα μέ τὸ ἐν ἰσχύει Προεδρικό Διάταγμα 338/1982 προβλέπεται διαδικασία κλήρωσης γιὰ τὴν ἐγγραφή τῶν μαθητῶν στὰ Πειραματικά Γυμνάσια τῆς χώρας. Οἱ ἐγγραφόμενοι στὴν Α΄ τάξη τοῦ Γυμνασίου δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν ἓναν ὀρισμένο, διὰ τοῦ νόμου ὀριζόμενο, ἀριθμό. Ἐξ' ἄλλου γιὰ τὰ Πειραματικά δέν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τοῦ πλησιόχωρου καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ κληρωθέντες μπορεῖ νά κατοικοῦν σέ ὁποιαδήποτε γειτονιά κι ὄχι ἀναγκαστικά στὴν περιφέρεια τοῦ Πειραματικοῦ.

Ἡ ρύθμιση αὐτὴ κρίθηκε ἀπὸ ὀρισμένους ὡς ἐλιτίστικη. Πάντως αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ μέ βάση τὴν ὁποία λειτούργησαν τὰ Πειραματικά Σχολεῖα. Καὶ ὀρθῶς, κατὰ τὴ γνώμη μου, καθ' ὅσον μποροῦν νά ἐγγραφοῦν σ' αὐτὰ μαθητές πολὺ πέραν τῆς περιοχῆς τοῦ Πειραματικοῦ καὶ ἔτσι νά μαθητεύσουν σέ σχολεῖο «ἐπιλογῆς» καθ' ὅσον, θεωρητικά τουλάχιστον, τὰ Πειραματικά εἶναι καλύτερα σχολεῖα (εἰδικὴ ἐπιλογή καθηγητῶν εἰδικῶν καὶ ηὔξημένων προσόντων, π.χ. διατριβή, δημοσιεύσεις κ.λπ.).

Ὅπως ἔγινε γνωστό ὅμως, γιὰ δύο μαθήτριες πού κατοικοῦν μονίμως στὴν Πλάκα καὶ οἱ ὁποῖες δέν κληρώθηκαν στό Α΄ Πειραματικό, ἀπεστάλη στὴ διεύθυνση τοῦ Σχολείου ἐντολὴ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας (προσωπικῶς ὁ γ.γ. κ. Ἀνδρέας Καραμάνος) νά ἐγγραφοῦν στό Πειραματικό κατὰ παράβαση καὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κλήρωσης. Ἡ διευθύντρια ἀρνήθηκε νά παραβιάσει τόν νόμο, πρὸς τιμὴν τῆς δέν συνεμορφώθη πρὸς τὰς ὑπο-

δείξεις. Κι ἦταν αὐτή (μαζί, ὁμόφωνα καί ἡ συνέλευση τῶν καθηγητῶν καί ὁ Σύλλογος Γονέων καί Κηδεμόνων, καθ' ὕλην συναρμόδιος-κι αὐτός) πού μέ τήν πράξη της ὑπεραμύνθηκε τοῦ θεσμοῦ, τή στιγμή πού ὁ προϊστάμενός της τόν ὑπονόμευε, ὑποκύπτοντας στό «λαϊκό αἶτημα» τά δύο κορίτσια νά μὴν πᾶνε σ' ἄλλη γειτονιά ὅταν τό σχολεῖο εἶναι ἔξω ἀπό τό σπίτι τους.

Αὐτό τό κάτι ἰδιαίτερο, πού εἶναι τά Πειραματικά, πρέπει νά διατηρηθεῖ μέσα στό δημόσιο σχολεῖο. Διότι ἀλλιῶτικα, «καλά σχολεῖα» θά ἀπομείνουν μόνον τά περίβλεπτα ἰδιωτικά. Μακάρι ὅλα τά σχολεῖα νά γίνουν Πειραματικά· βρισκόμαστε ὅμως πολύ μακριά ἀπό μιά τέτοια προοπτική. Ἄς μὴ χαλᾶνε τουλάχιστον καί ὅσα ἀπ' αὐτά καταφέρνουν νά ξεχωρίζουν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ὁ ὁποῖος εἶναι πατήρ κόρης, πού μαθήτευσε ἐπί ἔτη 6 στό Α΄ Πειραματικό τῆς Πλάκας καί ὁ ὁποῖος ἦταν μέλος ἐπί πενταετία τοῦ Συλλόγου Γονέων καί Κηδεμόνων. Ἄρα τό ἔζησε τό σχολεῖο.

Τό Α΄ Πειραματικό Πλάκας ἦταν τό πρῶτο Γυμνάσιο τῆς χώρας μετά τήν Ἐπανάσταση καί διευθυντής του ὁ Γ. Γεννάδιος. Μέρος τῆς βιβλιοθήκης του, μέ σπάνια, παλαιά βιβλία βρίσκεται στό σχολεῖο. Μέχρι σήμερα ἀκόμη δέν ἔχει ἓνα κτήριο πού νά ταιριάζει σέ σχολεῖο. Τό Λύκειο, πού μεταστεγάστηκε ἀπό τήν Ἡπίτου στήν Ἀδριανοῦ, δέν ἔλυσε τά στεγαστικά προβλήματα. Ὅσο γιά τό Γυμνάσιο, πού στεγάζεται σέ μιά πολυκατοικία στήν ὁδὸ Ἡπίτου, ἡ στέγασή του εἶναι γιά κλάματα. Κάποτε στή Βιβλιοθήκη, ἔπεσε ἓνα κομμάτι ταβάνι ἐπάνω στό κομπιούτερ μιᾶς καθηγήτριας πού φαίνεται εἶχε ἄγιο. Μᾶς εἶπαν τότε, καί ἀπό τό ὑπουργεῖο, ὅτι ἡ νέα στέγαση τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σχολείου εἶναι ζήτημα πρώτης «προτεραιότητας». Ἡμασταν νιοί καί γεράσαμε, κι ἀκόμα δέν ἔγινε τίποτε κάτω ἀπό τό Ναὸ τῆς θεᾶς τῆς Σοφίας καί 50 μ. μακριά ἀπ' τό ὑπουργεῖο, πού τό πρόβλημά του ἦταν, ὅπως φαίνεται, νά ζητήσει ἀπό τή διευθύντρια ἢ νά παρανομήσει ἢ νά τοῦ δίνει. Θά δοῦμε αὔριο.

Αὐτοκινούμενη ὑστερική ἱστορία

Τὸ αὐτοκίνητο. Ὅχημα τροχοφόρο, ἐφοδιασμένο μέ κινητήρα πού τοῦ ἐξασφαλίζει τήν πρόωσή του. Τό κινεῖ ὁ κινητήρας του πού κινεῖται μέ ἠλεκτρισμό, γκάζι, πετρέλαιο, βενζίνη. Παρ' ὅλο πού δέν εἶναι αὐτοκινούμενο, ὀνομάστηκε αὐτοκίνητο (ἀπό τό auto καί τό λατινικό mobilis) γιά νά δηλώσει ἓνα τεχνολογικό θαῦμα, κάτι πού κινεῖται ἀπό μόνο του. Ἡ ἐλληνικὴ βιομηχανία δέν ἔφτιαξε αὐτοκίνητα. Αὐτά εἰσήχθησαν καί εἰσάγονται ὡς ἐμπορεύματα ἀπό τίς χώρες πού τά παρήγαγαν καί τά παράγουν ἰλλιγγιωδῶς. Οἱ χώρες πού τά παρήγαγαν ἔφτιαξαν καί τήν ἀπατηλὴ λέξη πού τά ὀνομάζει: automobile (1866). Ἐμεῖς μαζί μέ τό πράγμα εἰσαγάγα-

με καί τή λέξη, παρόλο πού στά ἑλληνικά μοιάζει ἀπατηλή. Μοιάζει, ἀλλά δέν εἶναι ὁ κινητήρας εἶναι μέρος, δομικό μάλιστα τοῦ ὄλου, τό αὐτοκίνητο δέν εἶναι «έτεροκίνητο».

Ἐμεῖς παρόλο πού δέν παράγουμε ἀκόμα αὐτοκίνητα τά καταναλώνουμε, ὡς κοινωνία, ἰλλιγγιωδῶς. Τό «ἀπατηλό» τῆς λέξης δέν μᾶς ἐνοχλεῖ, δέν μᾶς ἐμποδίζει. Δέν μᾶς ἐμποδίζουν οὔτε ἡ μεγάλη ἀκρίβεια τῆς βενζίνης, ἡ ἔλλειψη δρόμων, τά πρόστιμα πού ἐπιβάλλει ὁ ΚΟΚ, τά ἀτυχήματα, ἡ φορολογία, ἡ τρομακτική ἔλλειψη χώρων στάθμευσης, οὔτε ὅτι ἡ πόλη (κι ὄχι μόνο) ἔπηξε ἀπό αὐτοκίνητα καί ἡ λέξη μποτιλιάρισμα εἶναι πλέον τρομακτική δέν μᾶς ἐνοχλεῖ οὔτε ἡ ρύπανση πού προκαλεῖ, οὔτε ἡ ἠχορύπανση, οὔτε οἱ καυγάδες μεταξύ αὐτοκινήτιστῶν, λές καί τό ὄχημα αὐτό ἔχει τήν ιδιότητα νά μεταμορφώνει τούς ὁδηγούς σέ καραγωγεῖς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τό σύνεργο αὐτό φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τόν κρυφὸ πόθο κάθε Νεοέλληνα καί Νεοελληνίδας. Στό Λεκανοπέδιο, γιά παράδειγμα, κυκλοφοροῦν 4.000.000 ὀχήματα—ὄσα καί οἱ ἄνθρωποι, σύν οἱ ἐπαρχιωῆτες πού ἐπισκέπτονται τό Κλεινόν Ἄστυ, σύν οἱ Τουρίστες. Καί οἱ δρόμοι μέσα στήν πόλη ἔχουν τό ιδίωμα νά μὴ φαρδαίνουν!

Ἐπιπλέον, διότι τό θέμα ἔχει ἀτέλειωτο βάθος: κατὰ τό ἐκλιπὸν 2005 ἀγοράσθηκαν-εἰσῆχθησαν 365.000 καινούργια ὀχήματα. Εὐτυχῶς πού ὑπάρχει ἀκρίβεια καί λιτότητα...

Ὡς φαίνεσθε ἔχω μεγάλη τύχη
πού ἀκούω ὄλο ὠραῖοι στίχοι
ἐπίσης ὠραία μουσική
ἀλλά τό μυαλό σας ὄλο ἐκεῖ

ἔγραφε ὁ ἀθάνατος Μπόστ. Καί μὴ νομίσει κανεὶς ὅτι ἐννοοῦσε κάτι ἄλλο, τό αὐτοκίνητο ἐννοοῦσε. Καί συνεχίζουμε νά ἐξηγοῦμε αὐτά τά φαινόμενα ὑπερκαταναλωτικῆς ἀλλοτρίωσης μέ ἀηδίες τοῦ τύπου «πόσο ἀδύνατοι εἶναι οἱ καταναλωτές στὸν ἀγῶνα ἐνάντια στίς πολυεθνικές καί τά συμφέροντά τους».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Εἶδηση τῆς χρονιᾶς

Μετά τή θητεία τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη καί τοῦ ἀείμνηστου Τάσου Χρησιτίδη, πού διετέλεσαν ἐπαξίως διευθυντές τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς Γλώσσας (ἡ θέση χηρεύει), στή θέση τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν στό Δ.Σ. τοῦ Κέντρου διορίστηκε ὁ Σαράντης Καργάκος, φιλόλογος-φροντιστής, ἡ αἰχμή τοῦ δόρατος τῶν νεοελλήνων ἐθνικιστῶν. Ὁ ἐθνικισμός φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πολύ διπλωματική γλώσσα τοῦ ΥΠΕΞ γι' αὐτό καί ἐδιάλεξε τόν ἄξιο ἐκπρόσωπό του. Σίγουρα θά εἰσηγηθεῖ οἱ κάτοικοι τῆς FYROM νά ὀνομάζονται «Σκοπιανοί». Ἔσαεί.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ: ΕΝΑ ΑΟΡΑΤΟ «ΕΜΕΙΣ»

του Άνδρέα Καρίτζη

Μέ ενδιαφέρον διάβασα τό κείμενο του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου μέ τίτλο «Συνασπισμός: Ή “αυτοκτονική επιλογή”» σχετικά μέ τίς επιλογές του ΣΥΝ γιά τόν υποψήφιο δήμαρχο Αθηναίων. Τό ενδιαφέρον μου ήταν μεγάλο καθώς σκέφτηκα ότι θά μπορούσα νά τό χρησιμοποιήσω ως «πρώτη ύλη» γιά νά διατυπώσω μερικέσ σκέψεις μου γιά τό τί είναι ό ΣΥΝ καί ποιό είναι τό διακύβευμα τής ανανεωτικής ‘Αριστεράς σήμερα’ γιά νά αναδείξω ένα τυφλό σημείο πού δέν επιτρέπει τή διατύπωση όρθών πολιτικών εκτιμήσεων καί άρα άποτελεσματικών πολιτικών κινήσεων. Αυτό τό τελευταίο είναι τό πιό σημαντικό.

Τό κείμενο του Δ.Π. περιέχει δύο προκείμενες καί ένα συμπέρασμα. Πολύ σχηματικά, ή πρώτη προκείμενη είναι ότι ή επιλογή Τσίπρα γιά τήν υποψηφιότητα τής δημαρχίας τής Αθήνας είναι επιλογή ήττας καί έσωστρέφειας, ενώ ένδεχόμενη επιλογή Παπαγιαννάκη θά ήταν τό ακριβώς αντίθετο. Ή δεύτερη προκείμενη είναι ότι αυτή ή επιλογή είναι ήθελμημένη καί έξυπηρετεί τό πολιτικό σχέδιο κάποιων γιά τήν διάλυση του ΣΥΝ καί τήν άκύρωση του σαραντάχρονου έγχειρήματος τής κομμουνιστικής ανανέωσης στή χώρα. Σύμφωνα μέ αυτές τίς δύο προκείμενες έξάγεται τό συμπέρασμα ότι ή έν λόγω πολιτική επιλογή είναι αυτοκτονική γιά τό κόμμα ειδικά καί τό ρεύμα στό όποιο αυτό έντάσσεται γενικότερα.

Κατά τή γνώμη μου οι δύο προκείμενες είναι προβληματικές μέ άποτέλεσμα τό συμπέρασμα νά ύπονομεύεται μέ τέτοιο τρόπο ώστε δέν επιτρέπει νά δούμε πραγματικά μέ ποιά έννοια είναι όντως επικίνδυνη ή έν λόγω επιλογή. Επίσης, δέν επιτρέπει νά συλλάβουμε ποιό είναι τό πραγματικό πρόβλημα σχετικά μέ τήν ανανεωτική Αριστερά καί τούς πιθανούς κινδύνους γιά τό μέλλον τής.

Αυτό τό τελευταίο είναι πολύ σημαντικό καθώς θεωρώ ότι σχετίζεται μέ τό κίνητρο του Δ.Π. Γνωρίζω ότι ένδιαφέρεται γνήσια γιά τό μέλλον του έν λόγω έγχειρήματος καί γι’ αυτό πρόθεσή μου είναι νά δείξω γιά ποιό λόγο ή ανάλυσή του δέν έξυπηρετεί τόν σκοπό

αυτό. Τό γράφω λοιπόν ως έσωτερική κριτική. Ός «έσωτερική» διότι έκλαμβάνω ως κοινά τά κίνητρα καί τίς επιδιώξεις καί των δύο μας. Ός «κριτική» διότι δέν συμφωνώ μαζί του ως πρός τήν ανάλυση τής συγκυρίας.

Τέλος, θά αναφερθώ σέ ένα από τά στοιχεία πού κατά τή γνώμη μου μένουν έξω από τήν όπτική του Δ.Π. αλλά καί άλλων, *ανεξάρτητα* από τήν πολιτική τους καταγωγή. Τό στοιχείο αυτό έχει νά κάνει μέ τό γεγονός ότι πέρα από τά ιστορικά ρεύματα στελεχών πού άπαρτίζουν σήμερα τόν ΣΥΝ ύπάρχει καί ένα άκόμη. Αυτό των ανθρώπων πού δέν ανήκουν σέ κανένα από αυτά. Ξεκαθαρίζω εκ των προτέρων ότι ή διάκριση δέν είναι άπολύτως ήλικιακή. Αφορά όλους αυτούς πού ήταν «άνοικτοί» στήν πραγματικότητα του ΣΥΝ μέ άποτέλεσμα ή τελευταία νά τούς «άκουμπήσει» καί νά τούς διαμορφώσει. Καί αυτοί είναι πάσης ήλικίας. Σίγουρα πιό «εύάλωτοι» στή διαμορφωτική δύναμη τής πραγματικότητας του ΣΥΝ είναι οι νεότεροι σύντροφοι/ισσες. Υπό αυτή τήν έννοια στό ρεύμα αυτό συναντά κανείς κυρίως τούς τελευταίους.

Θά καταθέσω μιά σειρά λόγους ώστε νά διεκδικήσω τήν αναγνώριση αυτού του ρεύματος ως παράμετρο στις αναλύσεις όλων. Υπό μιά έννοια θά διεκδικήσω τήν αναγνώριση μιάς νέας πολιτικής ταυτότητας, τής δικής μου αλλά καί άλλων. Θά προσπαθήσω νά σās πείσω γιά τήν *πολιτική ύπαρξή μου/μας*.

Τό κίνητρό μου δέν είναι μόνο ένα καπρίτσιο κάποιων πιτσιρικάδων πού θέλουν αναγνώριση (δυστυχώς έγώ τουλάχιστον δέν είμαι τόσο πιτσιρικάς). Επίπρόσθετα, ύποστηρίζω ότι όσο δέν έντάσσεται τό έν λόγω ρεύμα ως παράμετρο στήν συζήτηση καμιά ανάλυση δέν μπορεί νά είναι ακριβής καί πολύ περισσότερο επιτυχημένη *πολιτικά*. Βεβαίως, γνωρίζω ότι άν κάποιος δέν θέλει νά άποδεχθεί τό έν λόγω ρεύμα ως στοιχείο τής πραγματικότητας, τό παρόν κείμενο είναι άχρηστο ή άκατανόητο, ακριβώς μέ τόν ίδιο τρόπο πού ή υποψηφιότητα Τσίπρα φαίνεται άκατανόητη ή καταστροφική.

1. Σύμφωνα με τὰ γραφόμενα τοῦ Δ.Π. ἓνα κόμμα πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ πλεονέκτημα πού τοῦ δίνουν κάποιοι ἄνθρωποι ἢ στελέχη τοῦ χώρου του γιὰ νὰ ἀποκτήσει μεγαλύτερη πρόσβαση στὴν κοινωνία. Μιά εὐκολὴ κριτικὴ θὰ ἦταν νὰ τὸν «κατηγορήσει» κανεὶς γιὰ ἐπικοινωνιακὴ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς. Ὁμως θὰ τὸν ἀδικούσαμε. Ἡ τουλάχιστον εἶται πιστεύω. Γιατί ὅταν κάποιος ἐπιλέγει νὰ ἀναφερθεῖ σὲ μιά πτυχή ἐνός θέματος δὲν σημαίνει ὅτι ἀπαξιώνει ἄλλες.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, κανεὶς δὲ θὰ διαφωνοῦσε μὲ τὴν παραπάνω συμβουλὴ τακτικῆς. Ὑπὸ κάποιες προϋποθέσεις ὅμως. Μιά ἀπὸ αὐτὲς εἶναι μιά τέτοια τακτικὴ νὰ μὴν ἔχει καταστῆ *καρκίνωμα* γιὰ τὸ ἐν λόγω κόμμα. Καὶ ἐξηγοῦμαι. Βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ὑπαρξὴ ἐνός ἀριστεροῦ κόμματος εἶναι ἡ πραγματικὴ συμμετοχὴ τῶν ἰδίων τῶν μελῶν του στὶς διαδικασίες του. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης ἀπὸ ὅλους καὶ ὄλες γιὰ τὴν τύχη τοῦ κόμματος, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας μὲ *πραγματικὴ* παρουσία στὰ κῦρτα τῆς ὀργάνωσης. Αὐτὸ ἔρχεται σὲ εὐθεία ἀντιπαράθεση μὲ τὸ μοντέλο τοῦ «λαοπρόβλητου», τοῦ δημοφίλου «ἡγέτη». Καὶ τοῦτο διότι τὸ πρότυπο αὐτὸ ἀναπτύσσει ἐφησυχαστικὰ χαρακτηριστικὰ στὴ βάση τοῦ κόμματος. Σπέρνει τὴν ἀντίληψη τῆς μετάθεσης τῆς εὐθύνης στὸν «ἀρχηγό» ἢ τὸ «κεντρικὸ στέλεχος» καὶ ὑποσκάπτει τὴν διάθεση αὐτενέργειας καὶ ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τῶν μελῶν στὰ διάφορα κομμάτια τῆς κομματικῆς ζωῆς (ἀποφάσεις, ὑλοποίηση κ.ά.). Ποιὸς δὲν πιστεύει ὅτι ὁ ΣΥΝ δὲν πάσχει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀσθένεια; Νομίζω ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος δὲν σηκώνει ἀναβολή. Ἡ ἐπίλυσή του, καὶ μόνο αὐτὴ, μπορεῖ νὰ διαμορφώσει τὸ πεδίο ὥστε πραγματικὰ ἢ χρῆση τῶν «γνωστῶν» στελεχῶν νὰ δίνει περισσότερα ὀφέλη ἀπὸ τὴ ζήμιὰ πού κάνει.

Τὸ ἴδιο μέλημα κινητοποίησε μιά μεγάλη ὁμάδα μελῶν καὶ στελεχῶν νὰ προσανατολιστεῖ σὲ μιά ὑποψηφιότητα γιὰ τὴν προεδρία τοῦ κόμματος ἢ ὅποια δὲν θὰ ἐξέπεμπε τὴν αἰσθησὴ τῆς «πατριτικῆς» ἀσφάλειας πού προκαλεῖ ἐφησυχασμό.¹ Δὲν εἶχε τόση σημασία γιὰ ἐμᾶς ποιὸς θὰ ἦταν ὁ «ἀρχηγός», ὅσο αὐτὸ πού θὰ συμβόλιζε: τὸ ἐνδεχόμενο τέλος τῶν «πατρικῶν» μορφῶν στὴν ἡγεσία. Καὶ τότε, συγκεκριμένα στελέχη ἀλλὰ καὶ ἄνθρωποι τῆς ἀριστερᾶς ὅπως ὁ Δ.Π. παρέμειναν «τυφλοὶ» σὲ μιά τέτοια προσέγγιση. Δὲν τὴν εἶδαν καν, καὶ ἂν τὴν εἶδαν τὴν ἀπέρριψαν ἐλαφρᾶ τῆ καρδία, συναινώντας διὰ τῆς μὴ ἀντίδρασης στὴν διαιώνιση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Α. Τσίπρα. Πέρα ἀπὸ τὸ πῶς καὶ τὸ γιατί, καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα κατὰ λάθος,² τὸ κόμμα κινήθηκε σὲ μιά ἐπιλογὴ πού ἀνοίγει τὸ δρόμο ὥστε πιθανόν νὰ ἀρχίσει νὰ ὑποχωρεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνάθεσης/μετάθεσης τῆς πολιτικῆς. Αὐτὴ ἡ πτυχὴ δὲν ὑπάρχει οὔτε κατὰ διάνοια στὸ κείμενο τοῦ Δ.Π. Δὲν

ἀναφέρεται ἔστω καὶ γιὰ νὰ τῆς ἀσκηθεῖ κριτικὴ καὶ νὰ ἀπορριφθεῖ. Καὶ ὅμως εἶναι τὸ πιὸ ὑποῦλο χτύπημα στὸ ὑπογαστρίο τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς.

Ἐπιπρόσθετα, στὸ κείμενο ὑποστηρίζεται ὅτι ἂν ἀπευθυνθοῦμε γενικὰ στὴν κοινωνία τότε *αὐτόματα* ἀνοίγει ὁ δρόμος καὶ γιὰ τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς νέους. Ἡ θέση αὐτὴ θεωρεῖται δεδομένη χωρὶς νὰ ἐξηγεῖται τὸ πῶς γίνεται κάτι τέτοιο. Ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἀπευθύνεσαι σὲ ὅλη τὴν κοινωνία καὶ μὲ δεδομένο ὅτι ἡ νεολαία εἶναι τμῆμα τῆς, ἔ, τότε ἀπευθύνεσαι καὶ σὲ αὐτὴ. Ὑποστηρίζω ὅτι δὲν ἰσχύει κάτι τέτοιο. Συγκεκριμένα δὲν ἰσχύει ὅτι οἱ παραδοσιακὲς «δημοφιλεῖς» ὑποψηφιότητες τοῦ χώρου μᾶς ἀπευθύνονται σὲ ὅλη τὴν κοινωνία. Ἀπευθύνονται σὲ συγκεκριμένα οικονομικὰ στρώματα, ἐπαγγελματικὲς τάξεις, σὲ ἄνθρώπους μὲ συγκεκριμένο ἐπίπεδο μόρφωσης, ἱστορικὸ κ.λπ. Τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν καὶ εἶναι διαθέσιμα. Εἶναι ἀπολύτως «ξένες» ὑποψηφιότητες γιὰ πολὺ μεγάλα τμήματα πληθυσμοῦ συμπεριλαμβανομένου καὶ τῆς νεολαίας. Γιατί, τότε, νομίζουν κάποιοι ὅτι αὐτὲς οἱ ὑποψηφιότητες ἀπευθύνονται στὴν κοινωνία, ἐνῶ ἀπευθύνονται ἀπλῶς σὲ μερίδες τῆς;

Ἐνας λόγος εἶναι ὅτι μπερδεύουν τὸν στόχο τῆς ἐπικοινωνιακῆς τακτικῆς, πού εἶναι ἡ *προτίμηση* τοῦ ἐνός ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, μὲ τὴν *ἀναγνωρισιμότητα*. Τὸ γεγονός, δηλαδή, ὅτι οἱ «παραδοσιακοὶ» ὑποψήφιοι τοῦ ΣΥΝ εἶναι ἀναγνωρίσιμοι ἀπὸ πολλοὺς ἀλλὰ δὲν συνιστοῦν ἐνδεχόμενη ἐπιλογὴ γιὰ ὅλους δὲν σημαίνει ὅτι ἀπευθυνόμαστε σὲ ὅλη τὴν κοινωνία. Δὲν θέλουμε νὰ μᾶς ἀναγνωρίζουν στὸ δρόμο, ἀλλὰ νὰ μᾶς προτιμοῦν στὴν κάλπη καὶ ὄχι μόνο.

Ἐνας δεῦτερος λόγος εἶναι ὅτι μπορεῖ νὰ θεωροῦν ὅτι ἡ κοινωνία πού πρέπει νὰ ἀφορᾶ τὸ κόμμα εἶναι αὐτὴ στὴν ὁποία ἀπευθύνεται ἤδη. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν ὑπάρχει ἐπικοινωνιακὸ λάθος καὶ μιά παραδοσιακὴ ὑποψηφιότητα φαίνεται καλύτερη. Ἴσως. Αὐτὸ τὸ ἴσως θὰ ἐξηγηθεῖ παρακάτω. Ἵσως, ὑπάρχει *πολιτικὸ* ζήτημα σχετικὰ μὲ τὸ ἂν συμφωνοῦμε ὅλοι στὸ γεγονός ὅτι μόνο αὐτὴ ἡ κοινωνία μᾶς ἀφορᾶ. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ περισσότερο, καθὼς νομίζω ὅτι εἶναι σαφές πῶς γιὰ ἓνα ἀριστερὸ κόμμα εἶναι πρόβλημα νὰ μὴν ἀπευθύνεται μὲ ὄρους προτίμησης σὲ κατοίκους τῆς ἐπαρχίας, φτωχοὺς/ες, νέους/ες, μετανάστες/τριες κ.λπ.

Ἐς ἀναφέρω δύο ἀκόμη λόγους πού καθιστοῦν τὴν πρώτη προκειμένη προβληματικὴ. Πρῶτον, τὸ κόμμα ἔχει χρησιμοποιήσει κατὰ κόρον τὰ «δημοφιλῆ» του στελέχη. Καὶ ὅμως αὐτὴ τὴ γεφύρωση, τὴν κίνηση πρὸς τὴν κοινωνία πού ὑποθέτει ὁ Δ.Π. δὲν τὴν ἔχουμε δεῖ

1. Ἐννοῶ ὄσους καὶ ὄσες στήριξαν πρόσωπα ὅπως ὁ Τάσος Κουράκης καὶ ὁ Χριστόφορος Παπαδόπουλος.

2. Κατὰ λάθος, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἐπίτευξη τῆς κομματικῆς ἰσορροπίας ἀντὶ τὴν ἀπευθείας ἀνάπτυξη τῆς ἀντίληψης πού μόλις παρουσιάσα.

νά συμβαίνει. Ὑποθέτω ὅτι σέ κανέναν μας δέν ἀρκεῖ τό σημερινό ποσοστό τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς (τό ὅποιο παρεμπιπτόντως εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι σέ προηγούμενες περιόδους). Καί ἐπίσης ὑποθέτω ὅτι δέν φταῖνε ἀπολύτως οἱ θέσεις τοῦ κόμματος γιά τό χαμηλό ποσοστό. Τί γίνεται λοιπόν; Τί κάνουμε ὅταν ἔχουμε δοκιμάσει ξανά καί ξανά μιᾶ μέθοδο καί αὐτή δέν φέρνει τά ποθητά ἀποτελέσματα; Ἡ λογική λέει ὅτι δοκιμάζουμε καί ἄλλες μεθόδους. Ὑπό αὐτή τήν ἔννοια, ἡ δοκιμή Τοίπρα ἴσως νά βοηθήσει. Μπορεῖ νά μετατρέψει τήν ἀναγνωρισιμότητα τοῦ χώρου σέ προτίμηση, σέ κατηγορίες πληθυσμοῦ ὅπου οἱ παραδοσιακές ὑποψηφιότητες ἔχουν ἐπανειλημμένα ἀποτύχει. Ὁ ἐνδεχόμενος «κράδασιμός» πού μπορεῖ νά ἐπιφέρει στήν προνομακίη μερίδα στήν ὁποία ἀπευθύνεται τό κόμμα τόσα χρόνια εἶναι δυνατό νά ἀποφευχθεῖ ἂν ἡ ἐν λόγω ὑποψηφιότητα στηριχθεῖ ἀκριδῶς ἀπό τοὺς ἐμπειροῦς καί «γνωστούς» συντρόφους/ισσες. Ἀξίζει νά σημειώσω ἐδῶ ὅτι δέν ἀναφέρω καθόλου πολιτικές συνδηλώσεις τῶν ὀνομάτων τοῦ Τοίπρα καί τοῦ Παπαγιαννάκη διότι ἡ πρώτη προκείμενη τοῦ Δ.Π. δέν στηρίζεται σέ αὐτές.

Ἐπιπλέον, ἡ πρώτη προκείμενη ἀκυρώνει τήν ἴδια τήν ἀναπαραγωγή της στό χρόνο. Σύμφωνα μέ αὐτή, πρέπει πάντα νά χρησιμοποιοῦμε τοὺς πιό δημοφιλεῖς. Κάτι τέτοιο ὅμως ἀποκλείει κάποιον πού δέν εἶναι δημοφιλῆς ἀπό τή διαδικασία νά γίνει.³ Εἰδικά κάποιον νεότερο σέ ἡλικία στέλεχος, ὥστε ὅταν γιά φυσικούς λόγους ἐκλείψουν τά τωρινά δημοφιλή στελέχη νά συνεχίσουμε νά ἔχουμε τέτοια προκείμενα νά υλοποιοῦμε αὐτό πού ὁ Δ.Π. ὑποστηρίζει. Πότε θά φτιαχτοῦν; Δέν ἔχουμε ἀργήσει; Καί γιατί ὄχι σέ αὐτές τίς δημοτικές ἐκλογές, σέ αὐτό τό δῆμο; Γιατί ὄχι τώρα πού δίνεται ἡ εὐκαιρία, ἀκόμη καί ἂν αὐτή προέκυψε ἀπό σπόντα;

Νομίζω ὅτι ἀπό τά παραπάνω προκύπτει πῶς ἡ ἐπιλογή ἐνός προσώπου γιά μιᾶ νευραλγική θέση μπορεῖ νά ἐξυπηρετεῖ τήν ὑποχώρηση μιᾶς ἀντιδραστικῆς λογικῆς πού πριονίζει ἐπικίνδυνα τό κόμμα, στό ἐσωτερικό του. Ἐπίσης, ὅτι μιᾶ παραδοσιακή ὑποψηφιότητα δέν ἐξασφαλίζει τό μέγιστο δυνατό ἄνοιγμα σέ ὁλόκληρη τήν κοινωνία καί ὅτι μιᾶ ὑποψηφιότητα Τοίπρα δέν εἶναι ἐπιλογή προδιαγεγραμμένης ἡττας, ἀλλά μπορεῖ νά ἐγγραφῆ σέ μιᾶ ἀντίληψη σάν αὐτή πού ἀναπτύσσει ὁ Δ.Π.

2. Ἡ δεύτερη προκείμενη εἶναι ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς ὑποτιθέμενης προδιαγεγραμμένης ἡττας δέν εἶναι ἓνα λάθος, ἓνα προῖον τῆς στρεβλῆς ἐσωτερικῆς πάλης πού ὀδήγησε σέ μιᾶ «ἀδύναμη» ὑποψηφιότητα. Ἀντιθέτως, ἡ ἐπιλογή ἡττας ἦταν ἐξαρχῆς ὁ σκοπός τῆς ἐν λόγω ὑποψηφιότητας. Ἡ ἐν λόγω προκείμενη στηρίζεται σέ μιᾶ ἐκπεφρασμένη βούληση κάποιων στελεχῶν μιᾶς

τάσης νά διαλύσουν τό κόμμα, νά «μαζέψουν» ὅ,τι ὑπάρχει καί νά τό «πᾶνε» στό ΚΚΕ. Μάλιστα, αὐτή ἡ πορεία περνάει μέσα ἀπό τή συγκρότηση τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, ἀλλά ὡς σχήματος ἡττας ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐκλογική καί ὄχι μόνο ἀποτυχία τοῦ χώρου. Οἱ ὑπόλοιπες συνιστώσες θέλουν ἐπίσης τήν ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος γιά νά «μειώσουν» ἀριθμητικά τόν ΣΥΝ καί νά ἔρθει στά «ἴσα» μαζί τους.

Πρῶτον, ἡ πρόθεση γιά διάλυση τοῦ ΣΥΝ καί ἄρση τοῦ σχίσματος τοῦ '68 δέν εἶναι καθόλου ἐκπεφρασμένη. Εἶναι προφανές ὅτι ἂν ἦταν θά ἀποτελοῦσε βασικό στοιχεῖο τῆς συζήτησης μέσα καί ἔξω ἀπό τό Συνασπισμό. Ὡς ρητή πολιτική στόχευση τουλάχιστον. Πιθανῶς ὁ Δ.Π. νά ἐννοεῖ ἐκδηλῆ, θεωρώντας ὅτι ἐξάγεται εὐκόλα ἀπό τήν πρακτική κάποιων στελεχῶν τοῦ ΣΥΝ. Ἐχει, ὅμως, σημασία νά εἴμαστε προσεκτικοί στό τί λέμε γιατί στήν προκείμενη περίπτωση ἡ διαφορά εἶναι τεράστια. Ἀπό τήν στιγμή πού ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή συναγωγή ἐνός ἰσχυρισμοῦ γιά τήν πρόθεση κάποιου, τά πράγματα μπλέκονται ἄσχημα. Περνάμε σέ ἓνα πεδίο ὅπου δέν μποροῦμε νά ἔχουμε πρόδοσι: τί πραγματικά πιστεύει ἢ ἐπιδιώκει κάποιος. Ὁ καθένας μπορεῖ νά πῆ γιά τόν ἄλλο ὅ,τι θέλει καί δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἀποδειχθεῖ ἂν εἶναι ὀρθό ἢ ἐσφαλμένο. Πῶς μποροῦμε νά ἐλέγξουμε τοὺς ἰσχυρισμούς τοῦ Δ.Π.; Δέν μποροῦμε νά μπουῦμε στό κεφάλι κανενός.

Ἡ Ἀριστερά ἔχει ὑποφέρει πάρα πολύ ἀπό τό κυνήγι μαγισσῶν, κρυμμένων προθέσεων καί ἀνεξιχνίαστων ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν. Γι' αὐτό καί θεωρῶ ὅτι ἔχει κομβική σημασία τό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχει ρητή δήλωση ἐνός τέτοιου σχεδίου. Ὡστόσο, δέν θά ἐστιάζω τήν προσοχή μου στήν ἀπόδοση προθέσεων θεωρώντας ὅτι ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στήν «ρητή ἔκφραση» καί τήν «εὐκόλη συναγωγή» ἀποτελεῖ τόν πραγματικό ὑπαίτιο μετάφρασης πολιτικῶν ἐκτιμήσεων σέ δίκη προθέσεων. Ἀπλῶς θά συνιστοῦσα μεγαλύτερη προσοχή καί ἀφύπνιση σέ τέτοια ζητήματα.

Ἄς μεταθέσουμε λοιπόν τό ζήτημα σέ πιό προσβάσιμα καί πιό δημόσια πεδία, ὅπως γιά παράδειγμα στίς πρακτικές πού υιοθετοῦν διάφοροι. Πρὶν φύγουμε ὀριστικά ἀπό τό στενάχωρο πεδίο τῶν προθέσεων ὀφείλω νά ἀναφερθῶ σέ δύο σημεία πού ἀποτελοῦν ἐκτιμήσεις ἐπὶ τῶν προθέσεων, καί μόνο, κάποιων. Πρῶτον, πρόθεση κάποιων στό κόμμα εἶναι νά διαλύσουν τόν ΣΥΝ καί νά πᾶνε στό ΚΚΕ γιά νά ἀρθεῖ τό σχίσμα τοῦ '68. Ἄν εἶναι ἔτσι πότε τό ἀποφάσισαν αὐτό; Πρὶν ἀπό τόν προπηλακισμό τους ἢ μετά ἀπό τήν τελευταία διάσπαση τοῦ ΚΚΕ; Προφανῶς πιό πρὶν, διό-

3. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τά παραπάνω δέν εἶναι τά δικά μου ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ὑποψηφιότητας Τοίπρα. Ἀπλῶς ὑποστηρίζω ὅτι ἀκόμη καί μέ τά κριτήρια τοῦ Δ.Π. ἡ ἐπιλογή Τοίπρα εἶναι εὐλογία.

τι και πρίν υπήρχε τό σχίσμα και έπομένως ή άρση του ήταν πρώτη προτεραιότητα και τότε. Συνεπώς, ή διάσπαση του ΚΚΕ, τά παρατράγουδα, οι φιλίες ζωής πού διαλύθηκαν και τόσα άλλα δέν ήταν παρά μία ψεύτικη κρίση για νά ρίξουν στάχτη στά μάτια των άνανεωτών και νά «φτυτευτούν» στόν ΣΥΝ στελέχη μέ σκοπό νά τόν διαλύσουν...

Όσο για τούς συμμάχους, υποτίθεται ότι θέλουν τήν άποτυχία του ΣΥΡΙΖΑ για νά μειώσουν τόν ΣΥΝ και νά τόν φέρουν στά μέτρα τους. Η αλήθεια είναι ότι αυτό δέν έχει κανένα νόημα άν τήν επόμενη τό πρωί πάνε όλοι μαζί σέ ένα γιγαντωμένο ΚΚΕ. Άν τούς ένοχλεί τό μέγεθος του ΣΥΝ πώς γίνεται νά μήν τούς ένοχλεί τό μέγεθος του ΚΚΕ; Δέν μπορούν νά ισχύουν και τά δύο. Έκτός και άν οι σύμμαχοι δέν θέλουν νά πάνε στό ΚΚΕ, όποτε έχουμε τήν ανακάλυψη μιās νέας έντασης στόν ΣΥΡΙΖΑ. Οι ύποστηρικτές του από τή μεριά του ΣΥΝ θέλουν νά πάνε στό ΚΚΕ, αλλά οι σύμμαχοι άπλως θέλουν νά μειώσουν τόν ΣΥΝ. Πάλι δέν υπάρχει καμιά ένδειξη για μία τέτοια διαμάχη. Και όλοι μαζί θέλουν νά άποτύχει τό έγχείρημα του ΣΥΡΙΖΑ για τό όποιο παλεύουν τά τελευταία χρόνια. Ό παραλογισμός αυτών των θέσεων άπλως καταδεικνύει τό πόσο προβληματικό είναι νά άναφερόμαστε σέ προθέσεις.

Άς φύγουμε, λοιπόν, από τίς προθέσεις. Άς περάσουμε στό φώς, δηλαδή στίς πρακτικές πού ακολουθούνται και στίς έλέγξιμες εκτιμήσεις επί αυτών. Ό πυρήνας τής άποψης του Δ.Π. μπορεί νά έπαναδιατυπωθεί μία χαρά. Η πρακτική τής συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ οδηγεί στή σύγκλιση μέ τό ΚΚΕ, μέσω τής άποδυνάμωσης (και εκλογικής και στελεχιακής) του ΣΥΝ και τελικά στήν άκύρωση του σχίσματος του '68 μέ όλη τήν πολιτική σημασία πού έχει κάτι τέτοιο. Η θνησιγένεια του ΣΥΡΙΖΑ, *ανεξάρτητα από τίς προθέσεις των δημιουργών του*, έξυπηρετεί τελικά αυτή τήν πολιτική κατεύθυνση. Όρίστε μία διατύπωση πού δέν άδικεί καθόλου τήν άποψη του Δ.Π., άποφeyγει τόν σκόπελο τής άπόδοσης προθέσεων και μπορεί νά έξεταστεί άν συνάδει ή όχι μέ τήν πραγματικότητα. Άς τήν έξετάσουμε λοιπόν.

Η δική μου άποψη είναι ότι ή πολιτική βάση συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ άποτελεί τό πιό ασφαλές άνάχωμα άπέναντι στό ΚΚΕ. Άκριβώς τό αντίθετο, δηλαδή, από ό,τι ύποστηρίζει ό Δ.Π. Τό έχω ξαναγράψει, άς τό έπαναλάβω και εδώ. Η πολιτική βάση συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ συνδέεται άρρηκτα μέ τήν παγκόσμια άριστερά και τόν νέο χώρο συνάντησης, πού είναι αυτό τό όποιο ονομάζεται «κίνημα ένάντια στή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση». Τό έν λόγω διεθνές πλαίσιο συγκροτεί κυρίως μία πρακτική συνασπισμού και καλλιεργει μία κουλτούρα συνύπαρξης και σεβασμού στή διαφορετικότητα. Άπό τήν άλλη, πολιτικά θέτει μία άτζέντα. Η κουλτούρα του και ή άτζέντα του συνιστούν τήν μεγάλη διαχωριστική γραμμή σήμερα στήν Άριστερά. Και αυτή διαχωρίζει *καταστατικά* τίς

δυνάμεις του ΣΥΡΙΖΑ, και όχι μόνο, μέ δυνάμεις όπως τό ΚΚΕ.

Μέ άλλα λόγια, ή καταστατική πράξη γέννησης του ΣΥΡΙΖΑ έλαβε χώρα σέ ένα διεθνές πλαίσιο, τό όποιο έγγάραξε στόν γενετικό του κώδικα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αυτά τά χαρακτηριστικά είναι σέ άπόλυτη αντίθεση μέ τόν ιδεολογικό πυρήνα του ΚΚΕ. Και αυτά τά χαρακτηριστικά είναι για κάποιους από έμάς τά μόνα πού διαθέτουμε. Σās παραπέμπω στίς *Θέσεις τής Νεολαίας Συνασπισμού* τόσο στό πρόσφατο συνέδριο της όσο και, κυρίως, στό προηγούμενο συνέδριο. Έκει θά βρείτε ποιός είναι ό ιδεολογικός προσανατολισμός μιās όλόκληρης γενιάς αγωνιστών πού συμβαδίζουν μέ συντρόφους και συντρόφισσες από όλο τόν κόσμο προς τή γέννηση τής νέας Άριστεράς.

Τό ιδεολογικό χάσμα άνάμεσα στίς δυνάμεις πού συμμετέχουν σέ αυτό τό κίνημα και στό ΚΚΕ είναι άπύθμενο. Και όσο πιό πολύ πατάει στά πόδια του αυτό τό κίνημα τόσο περισσότερο οι στόχοι και οι έλπίδες τής διάσπασης του '68, αλλά και του παγκόσμιου κινήματος τής κομμουνιστικής ανανέωσης κερδίζουν τή μάχη αναπαραγωγής μέ τά ύπολείμματα του σταλινισμού. Και τούτο επιβεβαιώνεται επιπρόσθετα από τό γεγονός ότι δέν *ύπάρχει άριστερή δύναμη πού νά κατάγεται από τό ρεύμα τής κομμουνιστικής ανανέωσης και ή όποία νά μήν άποτελεί συστατικό κομμάτι αυτού του διεθνούς πλαισίου τής νέας άριστεράς*. Πώς είναι δυνατό νά θεωρεί κάποιος ότι οι ύποστηρικτές τής κομμουνιστικής ανανέωσης σέ όλο τόν κόσμο ύποπίπτουν σέ πολιτικό λάθος βασισόμενος άπλως στό γεγονός ότι στήν Ελλάδα ύπάρχει ένα σταλινικό κόμμα; Διότι αυτό συνάγεται από τό κείμενο του Δ.Π.. Ό ΣΥΡΙΖΑ, και όχι μόνο, έντάσσεται σέ ένα ευρύτερο πλαίσιο. Πώς μπορώ νά τό άπομονώσω και νά τό συνδέσω μέ τή συμπτωματική επιβίωση ενός σταλινικού κόμματος σέ αυτή τή μικρή χώρα χωρίς νά άλλιώσω τήν πραγματικότητα περι ΣΥΡΙΖΑ; Έκτός και άν ή μόνη πραγματική ανανεωτική Άριστερά ύπάρχει στήν Ελλάδα και όλοι οι ύπόλοιποι ανανεωτικοί στόν κόσμο «ξεπουλήθηκαν» στους κατά τόπους ΣΥΡΙΖΑ και σέ κινήματα πού θά έπαναφέρουν τόν σταλινισμό. Έπιτρέψτε μου νά πω ότι αυτό ακριβώς ύποστηρίζει τό ΚΚΕ από τήν άνάποδη.

Σκοπίμως δέν αναφέρομαι καθόλου στό άν τό έν λόγω κίνημα ή ό ΣΥΡΙΖΑ είναι ή όχι θνησιγενή ή «φουσκές». Μπορεί και νά είναι. Τό σίγουρο όμως είναι ότι δέν οδηγούν κανέναν στό ΚΚΕ. Τό αντίθετο. Συγκροτούν άριστερους ανθρώπους πού έγγενως δέν είναι συμβατοί μέ τόν σταλινισμό.

Έπιπρόσθετα, ή συγκρότηση μιās ριζοσπαστικής άριστεράς στό πλάι του ΚΚΕ άποτελεί τόν χειρότερο εφιάλτη τής ήγεσίας του γιατί είναι ανταγωνιστική και άποκαλύπτει τήν ιδεολογική και πολιτική του κατάντια. Τό στρίμωγμα του ΚΚΕ αυτήν τή στιγμή είναι άσφουκτικό. Τό «σπρώχνουμε» μέ κάθε δήμα ένίσχυσης

τῆς ἐναλλακτικῆς ριζοσπαστικῆς ἀριστερᾶς σέ ἓνα καταλυτικό δίλημμα: εἴτε θά ἐπιστρέψει στόν σεβασμό τοῦ ὀνόματός του καί θά ἀκολουθήσει τόν δρόμο πού ἀκολουθοῦμε τόσοι καί τόσοι, ἄλλος ἀργότερα ἄλλος νωρίτερα,⁴ εἴτε θά ἐναγκαλιστεῖ σφικτά μέ τόν ἐθνικισμό. Δέν ἔχει ἄλλα περιθώρια. Ὡστόσο, μποροῦμε νά τοῦ χαρίσουμε μερικά: ἂν διαλυθεῖ ὁ ΣΥΡΙΖΑ, ἂν ὑποχωρήσει τό κίνημα ἐναντίον τῆς παγκοσμιοποίησης, ἂν ἠττηθεῖ ἡ «ἀριστερή» στροφή τοῦ ΣΥΝ σέ ὅλα τά πεδία. Τουλάχιστον, νά μήν ἔχουμε βοηθήσει σέ κάτι τέτοιο.

Ἀπό πού προκύπτει λοιπόν ὅτι ὁ ΣΥΡΙΖΑ εἶναι προθάλαμος τοῦ ΚΚΕ; Ἀπαντῶ: ἀπό πουθενά. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό τί ἴσως μπορεῖ νά θέλουν κάποιοι λίγοι ἀπό τοὺς πολλούς πού τόν στηρίζουν. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν δέν ἀναγνωρίζουμε πιθανῶς τά γενετικά χαρακτηριστικά τοῦ ΣΥΡΙΖΑ πού ἀνέφερα προηγουμένως σέ κάποια ἀπό τά «ἠγετικά» του πρόσωπα ἢ σέ κάποιες πρακτικές πού ἀναπτύσσονται κατά τήν λειτουργία του. Ἀλλά ἀπό πότε τά «ἠγετικά πρόσωπα» καί τό τί μπορεῖ νά θέλουν εἶναι οἱ μόνοι παράμετροι στήν πολιτική; Ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δέν ἔχουμε λόγο; Δέν διαμορφώνουμε καταστάσεις καί πραγματικότητες;

Πιό κοντά στήν πραγματικότητα εἶναι μιᾶ ἐκτίμηση ὅτι ὅλα τά παραπάνω δέν εἶναι ἐνδεδειγμένο μέσο πάλης γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Αυτό μάλιστα. Νά τό συζητήσουμε. Καί ὄντως συζητιέται. Ὑπάρχει προβληματισμός, διαφορετικές ἐκτιμήσεις, σέ ὅλες τίς χώρες ἀλλά καί ἐδῶ. Καί ἐγώ, ἀλλά καί πάρα πολλοί ἄλλοι καί ἄλλες, προβληματιζόμαστε στό πῶς καί τό πότε τῶν ἐπόμενων κινήσεων καί ἐπερωτοῦμε αὐτά πού ἔχουν ἤδη γίνει. Ἄς ἀναφέρω μόνο ἐνδεικτικά ὅτι ἡ Γιουλία Σκουνάκη ἔχει ἐντοπίσει σοβαρές ἀδυναμίες στό ζήτημα τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, μέ γνώμονα ἂν ἐξυπηρετεῖ ἀποτελεσματικά ἢ ὄχι αὐτή τή γενική διεθνή πολιτική κατεύθυνση. Ἀλλά ἔχει προτείνει καί ἐναλλακτικούς δρόμους πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Ἐπομένως, ἀμβιβολία γιά τήν ἀποτελεσματικότητα, ναι. Ἀλλά ὄχι καί προθάλαμος τοῦ ΚΚΕ. Ὑπάρχει καί ἡ πραγματικότητα.

3. Τό συμπέρασμα στό ὁποῖο καταλήγει ὁ Δ.Π. εἶναι ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ Α. Τσίπρα ἐντάσσεται σέ αὐτό τό σχέδιο πολιτικῆς ἡττας τοῦ κόμματος. Καί ὑπό αὐτή τήν ἐννοια εἶναι αὐτοκτονική. Ἀπό τή στιγμή πού θεωρῶ ὅτι οἱ προκείμενες ἔχουν σοβαρό πρόβλημα, διαφωνῶ καί μέ τό συμπέρασμα. Δέν εἶναι αὐτοκτονική ἐπιλογή. Ὡστόσο ὑπάρχει ἓνα ψῆγμα ὀρθότητας σέ αὐτό τόν ἰσχυρισμό τό ὁποῖο τό ἀποκρύπτει ἢ μή ὀρθότητα τῶν προκείμενων. Ἄς προσπαθῆσω νά τό φέρω στήν ἐπιφάνεια. Ἡ ἐπιλογή Τσίπρα εἶναι ρίσκο.

Ἄς πάρουμε ὅμως τά πράγματα ἀπό τήν ἀρχή. Ἐκτιμῶ ὅτι τό κόμμα καί ἡ Ἀριστερά γενικότερα δέν

ἔχουν ἐξασφαλίσει τίς συνθήκες ἀναπαραγωγῆς τους. Πιό χοντρά, ἀργοπεθαίνουν. Αἰτίες πολλές. Κύρια αἰτία εἶναι οἱ ταχύτατες ἀλλαγές σέ ἐθνικό ἀλλά καί σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο τά τελευταῖα 15 χρόνια. Ἀλλαγές πού ἔχουν νά κάνουν μέ τή ραγδαία ἀλλαγὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία. Δέν θά ἐπεκταθῶ πολύ σέ αὐτό τό σημείο. Εἶναι ἤδη μεγάλο τό κείμενο. Αὐτές οἱ ἀλλαγές καθιστοῦν τήν Ἀριστερά ὅπως τήν ξέραμε ἀσύμβατη σέ ἓνα βαθμό μέ τή συγκυρία. Μιά ἀπλή προβολή στό μέλλον τῆς πεπατημένης λειτουργίας τῶν ὑπαρκτῶν κομμάτων μας, συνδικάτων καί ἄλλων παραδοσιακῶν μορφῶν ὀργάνωσης καί πάλης καθιστᾶ τήν ἐξαφάνιση τῆς Ἀριστερᾶς προδιαγεγραμμένη. Εἴμαστε πολιτικά ἐτοιμοθάνατοι λοιπόν.

Τί κάνουμε; Ἐ, ρισκάρουμε. Γιατί δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Ὅ,τι μοιάζει σήμερα ἀκόμη δυνατό –κόμμα, συνδικάτα κλπ.– ἀπλῶς ἐπιδιώκει ἀδρανειακά. Ἄν στοχαστοῦμε προσεκτικά, πέρα ἀπό τό πῶς φαίνονται τά πράγματα θά κατανοήσουμε βαθιά ὅτι δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Νά ρισκάρουμε λοιπόν. Χωρίς φόβο, ἀλλά μέ ἀποφασιστικότητα καί ἀνοιχτοῦς δέκτες. Νά εἴμαστε ἐτοιμοὶ νά δοῦμε πῶς θά ἀνταποκριθεῖ ἡ πραγματικότητα στοὺς πειραματισμούς μας. Νά μάθουμε ἀπό τήν πραγματικότητα τί πρέπει νά κάνουμε. Θά γίνουν καί λάθη. Πῶς ἀλλιῶς θά μάθουμε; Νά δοκιμάσουμε διάφορα, νά κινηθοῦμε, νά μήν περιμένουμε στωικά τό τέλος τῆς Ἀριστερᾶς.

Τά πράγματα εἶναι πολύ δύσκολα γιά ἐμᾶς, ὥστε νά κοιτᾶμε τό δέντρο καί νά χάνουμε τό δάσος. Ἐμεῖς ἔχουμε τό πρόβλημα, ὄχι τό ΚΚΕ ἢ ἡ Ἐκκλησία. Ἐμεῖς δέν ἔχουμε χρήματα οὔτε πιστούς (δέν θέλουμε κιόλας) ὅπως αὐτοί. Σέ ἓναν κόσμο ὅπου κυριαρχεῖ ὁ κατακερματισμένος χώρος καί χρόνος, ἡ ἀπουσία συλλογικότητων, ἡ συρρίκνωση τοῦ λόγου σέ ὁλόγαν, ἡ διαμεσολάβηση τῆς ἐπικοινωνίας ἀπό τό ἀσύνδετο πολλαπλό τοῦ τηλεοπτικοῦ ζάπινγκ, ἐμεῖς ἔχουμε τό πρόβλημα. Ἡ μεταφυσική πίστη τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Ἐκκλησίας εἶναι συμβατά μέ αὐτήν τή νέα κατάσταση.

Γι' αὐτό πρέπει νά κάνουμε κάτι. Καί ἄς ἀποτύχουμε. Ἄς ἐξαφανιστοῦμε ἀπό αὔριο. Τουλάχιστον νά κάνουμε κάτι πού ἀνοίγει τήν πιθανότητα νά ἀνταποκριθεῖ ἡ Ἀριστερά ἀποτελεσματικά στίς νέες ἀπαιτήσεις. Νά σταματήσουμε ἐπιτέλους νά τρώμε ἀπό τά ἐτοιμα κλείνοντας τά μάτια σέ αὐτό πού ἐρχεται ὅταν ἐξαντλήσουμε ὅλα μας τά ἀποθέματα. Εἶναι ἡ ἐπιλογή

4. Μέ αὐτή τήν ἐννοια πρέπει νά γίνει κατανοητή ἡ «ἐπίθεση φιλίας» πρὸς τό ΚΚΕ. Συνεργασία τοῦ ΚΚΕ μέ τόν ΣΥΡΙΖΑ σημαίνει ὅτι τό ΚΚΕ ὀφείλει νά διαβεῖ τό χάσμα πού χωρίζει τήν νέα Ἀριστερά ἀπό τόν σταλινισμό. Δηλαδή ἡ συνεργασία προϋποθέτει τήν ἡττα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Ὅλα τά ἄλλα ἐνδεχόμενα ἀνήκουν στήν σφαῖρα τῆς φαντασίας.

Τσίπρα σέ μιὰ τέτοια κατεύθυνση; Ἔτσι νομίζω. Ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιλογή ρίσκου πού ἔχει καί τή δυνατότητα νά κάνει τή διαφορά. Ἐμπεριέχει τή δυνατότητα νά δώσει νέα «καύσιμα» στήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Τά πράγματα δέν γίνονται ὁμως ἀπό μόνα τους. Ἄς βάλλουμε κι ἐμεῖς ἕνα χεράκι γιά νά τήν κάνουμε πραγματικότητα.

4. Τό κείμενο τοῦ Δ.Π. ἐρμηνεύει λανθασμένα ἕναν πραγματικό κίνδυνο γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά καί τόν ΣΥΝ. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι λανθασμένη γιά δύο λόγους. Πρῶτον, μεταγράφει τόν κίνδυνο σέ ἐνδεχόμενες μετατοπίσεις μεταξύ πολιτικῶν χώρων καί, δεύτερον, ἐρμηνεύει τίς ἐν λόγω ἐνδεχόμενες μετατοπίσεις στήν βάση τῆς καταγωγῆς τῶν στελεχῶν. Ἄν ἀποφλοιώσουμε τόν ἐμφανιζόμενο κίνδυνο ἀπό αὐτά τά στοιχεῖα μπορούμε νά βροῦμε τόν πυρήνα τοῦ προβλήματος.

Τό πρόβλημα εἶναι πάλι πρόβλημα πρακτικῶν καί κουλτούρας λειτουργίας. Ὁ σταλινισμός δέν εἶναι ταμπέλα. Εἶναι αὐθόρμητος τρόπος κατανόησης καί ἄσκησης πολιτικῆς (ἀνάμεσα σέ πολλά ἄλλα). Καί ὁ ΣΥΝ καί ὁ ΣΥΡΙΖΑ πάσχουν ἀπό πληθώρα προβληματικῶν τρόπων λειτουργίας.⁵ Ὅχι τυχαῖα. Εἶναι πολύ δύσκολο νά ἀποκτήσει κάποιος μιὰ κουλτούρα συλλογικῆς λειτουργίας, σύνθεσης, ἐπιδίωξης τῆς διαφορετικότητας, ἀπόρριψης τοῦ ἀρχηγισμοῦ, σεβασμοῦ τῆς δάσης κλπ. τή στιγμή πού οἱ πρακτικές πού τόν συγκρότησαν ὡς πολιτικό ὑποκείμενο δέν ἦταν ἀπολύτως συμβατές μέ αὐτή τήν κουλτούρα. Καί στίς δύο παραδόσεις τῆς Ἀριστερᾶς στήν Ἑλλάδα.

Ὁ κίνδυνος γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά συμπυκνώνεται στόν τρόπο λειτουργίας τοῦ κόμματος. Τί κάνουμε λοιπόν. Πρῶτον, συγκροτούμαστε μέ αὐτές τίς λογικές. Δεύτερον, προσπαθοῦμε νά διαμορφώσουμε πρακτικές πού ἀκυρώνουν τέτοιες λειτουργίες. Τί μᾶς βοηθάει σέ μιὰ τέτοια προσπάθεια; Ὅτιδήποτε ἀνοίγει τόν χώρο γιά τέτοιες κινήσεις. Ἀκόμη καί ἂν αὐτό τό ὀτιδήποτε προέρχεται ὡς ἀποτέλεσμα καί ἀπό τίς λειτουργίες πού θέλουμε νά ἀκυρώσουμε. Γιατί ὄχι; Μιά τέτοια εὐκαιρία εἶναι καί ἡ ὑποψηφιότητα Τσίπρα. Εἶναι σοβαρό πολιτικό λάθος νά μείνουμε τυφλοί στή δυναμική πού παρέχει πρὸς μιὰ τέτοια κατεύθυνση, ἐστιαζόμενοι στό πῶς καί ἐναντίον ποιοῦ προέκυψε. Ἡ σκληρή κριτική στίς ἐσωκομματικές λειτουργίες τοῦ ΣΥΝ (ὅπως αὐτή τῶν Ν. Θεοτοκᾶ καί Ν. Κοταρίδη) εἶναι ἀπολύτως συμβατή μέ τή στήριξη τελικά τῆς ὑποψηφιότητας πού προέκυψε. Καί μάλιστα περισσότερο ἀπό ὅ,τι μέ τή στήριξη τῆς ὑποψηφιότητας Παπαγιαννάκη. Γιατί νά μὴν εἴμαστε σάν τό ψάρι μέσα στό νερό καί νά προσπαθοῦμε σέ κάθε ἐπίπεδο νά ἐκμεταλλευθοῦμε τίς εὐκαιρίες πού δίνονται;

Βέβαια κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατό ἂν ἀπό τήν ὀπτική κάποιου ἀπουσιάζει τό ρεῦμα στό ὅποιο θά ἄ-

ναφερθῶ παρακάτω. Ὅμως μιὰ τέτοια ἀπουσία καί ἡ συνακόλουθη ἐχθρική στάση ἀπέναντι σέ κινήσεις ὅπως ἡ ἐν λόγω ὑποψηφιότητα συνιστοῦν ἐπίσης ἕναν ἀπό τούς κινδύνους γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά σήμερα.

5. Ἦρθε ἡ ὥρα νά ἀναφερθῶ σέ αὐτό τό ρεῦμα πού ἐπικαλοῦμαι ἐδῶ καί ἀρκετή ὥρα καί στό ὅποιο τοποθετῶ τόν ἑαυτό μου. Παρόλα τά προβλήματά του, ὁ Συνασπισμός ἀπέτελεσε πεδίο γιά τήν ἀνάπτυξη καί πραγματικῶν ἀνανεωτικῶν πρακτικῶν. Στό περιθώριο ἴσως, ἀλλά ἀναπτύχθηκαν. Ἄνθρωποι μέ διαφορετικές καταγωγές καί τρόπους εἰσόδου στήν Ἀριστερά βρέθηκαν μαζί, κτίσανε καί συνεχίζουν νά κτίζουν μιὰ κοινή ταυτότητα, μιὰ νέα ταυτότητα. Ὅχι ὅλοι ὁμως. Ἡ διαμορφωτική δύναμη τοῦ ΣΥΝ ἀλλά καί τῶν εὐύτερων διεργασιῶν στήν Ἀριστερά στή χώρα, ἀλλά καί παγκόσμια, δέν τούς ἀκούμπησαν ὅλους.

Ἐπομένως, ἂν πραγματικά ὁ ΣΥΝ εἶναι κόμμα καί ὄχι συνασπισμός ἀπολύτως κλειστῶν καί περιχαρακωμένων παλαιότερων καταγωγῶν, ἔ, τότε δέν μπορούμε νά ἀγνοοῦμε τή νέα πολιτική ταυτότητα πού ἐπλάσε καί πλάθει. Καί αὐτή ἡ ταυτότητα εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς σήμερα. Εἴτε τό ἀντιλαμβάνονται οἱ «ἀρχηγοί» τῶν τάσεων, οἱ παραδοσιακοί ἀνανεωτικοί καί ὅποιοι ἄλλοι, εἴτε ὄχι. Εἶναι τό ρεῦμα αὐτό πού συγκρούεται μέ «δεξιούς» καί «ἀριστερούς» φραξιονισμούς πού δέν θέλει νά τοποθετεῖται σέ «στρατούς» κανενός, πού δέν ἀποδέχεται τίς λειτουργίες πού ὑποβαθμίζουν τήν κομματική ζωή, πού ἀσφυκτιᾶ σέ ἕνα πλαίσιο τό ὅποιο δέν τό ἀναγνωρίζει καί δέν τό καταλαβαίνει.

Δέν εἶναι συγκροτημένο καί δέν ἔχει ὄρια. Δέν θά τό ἐντοπίσουμε σέ μιὰ τάση ἢ σέ συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις. Ὅχι γιατί δέν ὑπάρχει ἀλλά γιατί συγκροτεῖ τούς ἀνθρώπους πού ἐντάσσονται σέ αὐτό μέ τόσο θεμελιακό τρόπο πού δέν μπορεῖ νά γίνει πολιτική πλατφόρμα. Ὁ σεβασμός τῆς διαφορετικότητας, ἡ ἀντίθεση σέ κάθε μορφή ἀρχηγισμοῦ καί τόσα ἄλλα δέν ἀποτελοῦν πράγματα πρὸς διακήρυξη. Τί νά διακηρύξουμε; Δέν μπορούμε νά σκεφτοῦμε διαφορετικά. Καί εἴμαστε πολλοί. Καί συνεχῶς συγκροτοῦνται καί ἄλλοι

5. Τό κείμενο τῶν Ν. Θεοτοκᾶ καί Ν. Κοταρίδη ἐντοπίζει, νομίζω, αὐτό τό πρόβλημα πιό καθαρά ἀπό τό κείμενο πού σχολιάζω καί ὑπό αὐτή τήν ἔννοια, ἂν καί ἐπίσης ἀρνητικό στήν ὑποψηφιότητα Τσίπρα, εἶναι χρησιμότερο γιά τόν ἐντοπισμό τοῦ κινδύνου γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Ὡστόσο, ἐπίσης, δέν παίρνουν ὑπόψη τίποτε ἀπό αὐτά πού ἀναφέρω ἐδῶ ὅσον ἀφορᾶ τήν συγκεκριμένη ὑποψηφιότητα. Ἐλπίζω ὁμως ὅτι θά συμφωνοῦσαν στά περισσότερα.

μέ αὐτά τὰ γενετικά πολιτικά χαρακτηριστικά. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὅλα εἶναι λυμένα πιά. Χρειάζεται διαρκῆ ἐγρήγορη καί αὐτοκριτική. Ἄλλά αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι καθῆκον ὄλων πάντοτε.

Τί παραπάνω μπορεῖ νά ζητήσει κάποιος πού ἀνήκει στήν «παραδοσιακή» ἀνανέωση ἀπό αὐτό; Τά πράγματα γιά τὰ ὁποῖα πάλεψε γιά μιὰ ζωή σήμερα ἔχουν διαμορφώσει μιὰ ἀυθόρμητη ἰδεολογία πού συγκροτεῖ τοὺς ἀριστεροὺς τῶν ἐπόμενων γενιῶν. Ἄν δέν τό βλέπει, αὐτό εἶναι πρόβλημα. Ἄλλά ἂν δέν τό βλέπει καί στρέφεται καί ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ρεύματος, αὐτό συνιστᾷ *πολιτική αὐτοχειρία*. Καί ἐπειδή δέν υπάρχουνε κενά στά μυαλά τῶν ἀνθρώπων μιὰ τέτοια στάση ἐνισχύει τήν ἐπανεμφάνιση λογικῶν πού μέ ἀγῶνες προσπαθοῦμε νά ἀποβάλουμε.

Ποῖο εἶναι τελικά τό πολιτικό διά ταῦτα; Τό πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ὅτι πολιτικά υπάρχουνε εἴτε τό θέλουν κάποιος εἴτε ὄχι (ἀπό ὅλες τίς πολιτικές καταγωγές). Πρέπει νά μᾶς λαμβάνουν ὑπόψη ἐπομένως ὅλοι. Τό δεύτερο εἶναι ὅτι ἐμεῖς⁶ θά συνεχίσουμε τήν προσπάθεια γιά τήν συγκρότηση μιᾶς νέας Ἀριστερᾶς μέ αὐτά τὰ χαρακτηριστικά. Θά ἀξιοποιήσουμε ὅ,τι εὐκαιρία μᾶς δοθεῖ. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ἐντάσσεται καί ἡ ὑποψηφιότητα Τοίπρα. Μέ αὐτή τήν ἔννοια εἶναι δική μας ὑποψηφιότητα. Γι' αὐτό τή θεωροῦμε καλύτερη γιά τήν ἴδια τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά ἀπό ὅποιαδήποτε παραδοσιακή ὑποψηφιότητα. Θά γίνουν λάθη, ἴσως καί νά ἀποτύχουμε. Μέ αὐτή τήν ἔννοια εἶναι ρίσκο ἢ ἐν λόγῳ ὑποψηφιότητα. Ἀπό τήν ἄλλη δέν ἔχουμε τίποτα νά χάσουμε. Οὕτως ἢ ἄλλως ἢ πεπατημένη ὁδηγεῖ στήν ἐξαφάνιση.

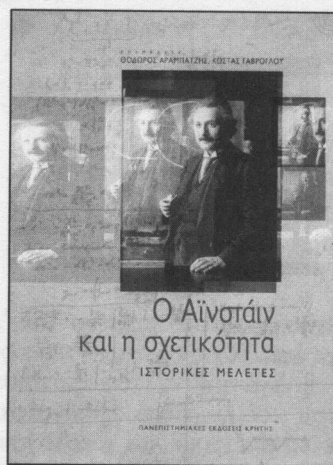
Θά διεκδικήσουμε νά μᾶς ἀναγνωριστεῖ ὅτι καί ἐμεῖς ὑπηρετοῦμε τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά. Τήν ὑποψηφιότητα Τοίπρα ἀπό τήν μεριά τῆς ἀνανέωσης τή στηρίζουμε. Διότι οἱ ἰδέες δέν ἀνήκουν σέ κανένα. Ὑπηρετές ἔχουν, ὄχι ἰδιοκτήτες. Βέβαια, ὅ,τι καί νά κάνουμε θά μένουμε ἀκατανόητοι σέ ὅποιους ἀρνούνται νά μᾶς «δοῦν».

Σέ αὐτήν τή διαδικασία θά ἔχουμε τήν στήριξη, τήν ἀλληλεγγύη καί τήν πολύτιμη ἐμπειρία τῶν «παραδοσιακῶν» ἀνανεωτῶν; Ἡ θά μᾶς ἀφήσουν μόνους; Ἡ, ἀκόμη χειρότερα, θά εἶναι ἐναντίον μας νομίζοντας ὅτι παλεύουν παραδοσιακοὺς τοὺς ἐχθροὺς, ὑπονομεύοντας τελικά τό μέλλον τῆς ἴδιας τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς; Ἐρωτήματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν πολιτική πράξη καί ὡς τέτοια εἶναι κρίσιμα. Γιά μᾶς εἶναι ὑψιστῆς σημασίας. Ὅμως γιά νά ἀπαντηθοῦν πρέπει πρῶτα νά γίνει ὁρατός αὐτὸς πού ρωτᾷει...

6. Ἴσως δέν ἔχω τό δικαίωμα νά ὀμιλῶ ἐξ ὀνόματος κανενός, ἀλλά θά τό κάνω ὡς πολιτική πράξη πού μπορεῖ ὡς τέτοια νά εἶναι καί λάθος.

Θ. Αραμπατζῆς – Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ δημιουργία καί ἡ ἐδραίωση τῆς Εἰδικῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητας ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενο συστηματικῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Οἱ ἱστορικοὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔχουν διερευνήσει, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα: Ποια ἦταν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τοὺς φυσικοὺς τοῦ τέλους τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα; Πῶς συνέβαλαν ἄλλοι φυσικοὶ στη δημιουργία τῆς Εἰδικῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητας; Ποια ἦταν ἡ προβληματική τοῦ Αἰνστάιν πού τον οδήγησε στήν διατύπωση τῆς θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές καί τεχνολογικές ἐπιρροές μπορεῖ νά διακρίνει κανεὶς στή σκέψη τοῦ Αἰνστάιν; Τί ἀντιδράσεις συνάντησε ἡ Εἰδική Θεωρία τῆς Σχετικότητας καί πῶς καθιερώθηκε στήν κοινότητα τῶν φυσικῶν; Ποιες ἦταν οἱ ἰδιαιτερότητες τῆς πρόσληψης τῆς θεωρίας σέ διαφορετικὲς χώρες; Αὐτά εἶναι καί τὰ ἐρωτήματα στα ὁποῖα ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσει ἡ παρούσα συλλογή, πού ξεκινᾷ με ἓνα κείμενο τῶν ἐπιμελητῶν σχετικὰ με τὴν ἱστορική καί ἱστοριογραφική προβληματική γύρω ἀπὸ τὴν Εἰδική Θεωρία τῆς Σχετικότητας, συνεχίζει με τὸ αὐτοβιογραφικὸ κείμενο τοῦ ἴδιου τοῦ Αἰνστάιν, καί συμπεριλαμβάνει τὰ κλασικὰ πλέον ἀρθρα τῶν ἱστορικῶν τῶν ἐπιστημῶν Gerald Holton, Stanley Goldberg καί Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΣΠΙΤΙ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟ ΤΟΠΟ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕΡΩΝ

του Δαμιανού Παπαδημητρώπου

Τήν απάντησή μου στο κείμενο του Άνδρέα Καρίτζη την επιβάλλουν περισσότερο οι καλοί τρόποι και η ανάγκη να ανταποκριθώ στο ήθος του κειμένου του και λιγότερο η δυνατότητά μου να συνδιαλεχθώ με τό πολιτικό και ιδεολογικό του περιεχόμενο. Τοῦτο τό τελευταῖο ἐντάσσεται, κατά τή γνώμη μου, σέ μιά κινηματική/ἐναλλακτική λογική, τήν ὁποία ὄντως δέν παρακολουθῶ και δέν συμμερίζομαι και εἶναι γι' αὐτό ἴσως πού ἀδυνατῶ νά διακρίνω, ὅπως μέ κατηγορεῖ, τίς νέες ἀνανεωτικές δυνατότητες και προοπτικές, τή νέα δυναμική πού γεννᾷ ἡ ὑποψηφιότητα Τσίπρα. Στήν πραγματικότητα ἄλλωστε ἡ δυναμική αὐτή δέν εἶναι και τόσο νέα στήν ἀνανεωτική Ἀριστερά, ἀφοῦ τουλάχιστον τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια (ἀπό τό ξεκίνημα τοῦ Συνασπισμοῦ δηλαδή) τόν χώρο αὐτό τόν συναπαρτίζουν σέ μιά εἰρηνική ἀλλά ὄχι και τόσο γόνιμη συνύπαρξη δύο πραγματικότητες: ἀπό τή μιά οἱ «παλααιοκομματικοί» τῆς Κουμουνδούρου μέ ἀρμοδιότητες στά «κοινοβουλευτικά» και τήν ὑψηλή πολιτική γενικότερα και μιά κομματική βάση ἀφ' ἑτέρου πού τό λιγότερο παραδοσιακό και πῶ ἐνεργό τῆς κομματι τουλάχιστον ἔχει μίαν ἐναλλακτική/κινηματική συγκρότηση και πρακτική. Ἡ εἰρήνη και ἡ συνύπαρξη ἀνάμεσα στούς δύο αὐτούς πόλους ἐξασφαλίζεται στόν βαθμό πού οἱ ἀσχολούμενοι μέ τήν ὑψηλή πολιτική δέν ἀκολουθοῦν μιά πολιτική συμμαχιῶν τέτοια πού νά ἀφήνει ἀνοιχτή ἔστω και μιά μικρή χαραμάδα ἀπό ὅπου νά εἰσβάλλει ὁ κίνδυνος τοῦ κυβερνητισμοῦ. Γιά τήν κινηματική λογική ὁ κυβερνητισμός εἶναι ὁ χειρότερος ἐχθρός καθὼς ἀποτελεῖ μιά πολιτική «ἀπό τά πάνω», μιά πολιτική γιά τό κράτος πού χειραγωγεῖ και ἀντιστρατεύεται τά κινήματα, τά ὁποῖα ἔχουν πάντα ἀντιεξουσιαστικό χαρακτήρα, κινοῦνται «ἀπό τά κάτω» και ἀπεχθάνονται τούς πατερούληδες, τούς σάτ, τούς ἀναγνωρίσιμους ἀλλά και ὅλους ὅσους, θά πρόσθετα ἐγώ, βλέπουν τήν ὑπαρξή τους

στήν πολιτική νά περνάει περισσότερο μέσα ἀπό τόν πολιτικό λόγο ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης και λιγότερο μέσα ἀπό τήν κίνηση, τίς κινήσεις, τά κινήματα.

Ἡ ἰδεολογία αὐτή πού περιφρονεῖ τήν ἀξία τοῦ λόγου και ἀποθεώνει τήν κίνηση, πού δέν ἐνδιαφέρεται γιά τό ἐπιμέρους χρώμα, δηλαδή τό ἐπιχειρήμα, ἀλλά λατρεύει τήν πολυχρωμία (ἀρκεῖ βεβαίως νά εἶναι κινηματική), ἀποτελεῖ τήν πρώτη σοβαρή ἀμφισβήτηση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τοῦ κόμματος ὡς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ πού ἔχει γιά ἀπώτατο στόχο (τονίζω ἐδῶ τό ἀπώτατο γιά νά μήν μπλέξουμε σέ συζητήσεις περὶ κυβερνητισμοῦ, διαχειριστικῆς λογικῆς κ.λπ.) τό κράτος, τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς κύριου μοχλοῦ γιά τόν μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας. Θεωρῶ λοιπόν ὅτι ἡ Ἀριστερά στήν ὁποία ἀναφέρεται και στήν ὁποία προσβλέπει ὁ Α.Κ. ἀγνοεῖ, πῶ σωστά ἐπιδιώκει νά περιφρονεῖ, κάθε ζήτημα πού ἄπτεται τοῦ κράτους και τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, εἴτε γενικά, εἴτε στίς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις του, ἀρνεῖται κάθε πολιτικό λόγο περὶ ἀξιών γιατί αὐτός θά τήν ἐμπλέξει στή «διαχειριστική λογική» και θά τήν ἀπομακρύνει ἀπό τά κινήματα. Βεβαίως, σέ τελική ἀνάλυση, ἡ λογική αὐτή χαρίζει τό κράτος (και τήν κοινωνία θά ἔλεγα) στούς ἀντιπάλους τῆς.

Χαρακτηριστικός ἐπ' αὐτοῦ ἦταν ὁ πολιτικός λόγος τοῦ ΣΥΡΙΖΑ στίς τελευταῖες βουλευτικές ἐκλογές, ὡς κοινός τόπος τῶν ἐτερόκλητων πολιτικῶν δυνάμεων πού τόν συναπαρτίζουν. Μέ δύο λόγια, ἡ κεντρική πολιτική αἰτιολόγηση τῆς ἀνάγκης ὑπαρξῆς και ἐνίσχυσης τοῦ «κόμματος» ἦταν ἡ ἀκόλουθη: ψηφίστε μας γιά νά ἀσκοῦμε μαχητική ἀντιπολίτευση μέσα κι ἔξω ἀπό τή Βουλή, γιά νά ξαναβρεθοῦμε ἀπό πῶ ἰσχυρές θέσεις μαζί σας στά κινήματα... και ἀκολουθοῦσε ἐδῶ ἡ ἀπαρίθμηση: στό ἀντιρατσιστικό, τό φεμινιστικό, τό οἰκολογικό, τά δικαιώματα τῶν ἀνέργων, τῶν ἀπολυμένων... Λέγαμε δηλαδή στούς ἀπολυμένους –και σ' αὐ-

τούς πού φοβοῦνταν μήπως χάσουν τή δουλειά τους—νά μᾶς ψηφίσουν ὄχι γιατί ἔχουμε νά τους προτείνουμε ἕνα μακρύ, ἔστω καί δύσκολο, δρόμο (πού βεβαίως περνάει καί ἀπό τό κράτος) γιά νά μή χάσουν τή δουλειά τους, ἀλλά γιά νά τους συνεπικουρήσουμε στό κίνημά τους—ὡς ἀπολυμένων ὅμως. Ἀλλά ὁ κόσμος δέν θέλει νά εἶναι ἀπολυμένος, οὔτε νά συγκροτεῖ ἀντίστοιχα κινήματα. Σ' αὐτή του τήν πρωταρχική ἀνάγκη, ἐμεῖς δέν ἔχουμε τίποτα νά ποῦμε, γιατί ὅποιαδήποτε σκέψη περί αὐτά μπορεῖ νά μᾶς ρίξει στόν κυβερνητισμό καί τόν κρατιισμό, καί ἐπιπλέον κάθε σκέψη, κάθε πολιτικός λόγος, μπορεῖ νά προκαλέσει καί μίαν ἄλλη σκέψη, ἀντίθετη, καί ἔτσι νά μᾶς χαλάσει τήν ἐνότητα καί τήν πολυχρωμία πού τόσο πολύ λατρέψαμε καί μέ τόσοσους κόπους ἀποκτήσαμε. Μόνο πού αὐτή ἡ ἐνότητα ἀφορᾷ πιά τούς ἀριστερούς, ὄχι τήν κοινωνία. Καί γι' αὐτό ἡ κοινωνία μᾶς ἀγνοεῖ. Ὅπως μᾶς ἀγνοοῦν καί οἱ ἀπολυμένοι, ὅταν τό μόνο πού ἔχουμε νά τους ποῦμε εἶναι ὅτι πρέπει νά βρεθοῦμε μαζί γιά νά συγκροτήσουμε ὠραῖα κινήματα. Δέν θέλω ἐδῶ νά ὑποτιμῶ—καί δέν ὑποτιμῶ— τήν ἰδιαίτερη σημασία τῶν κινήματων καί αὐτοῦ πού λέγαμε παλιότερα «τοῦ κινήματος», τοῦ λαϊκοῦ κινήματος δηλαδή. Ὅμως γιά μένα αὐτό πού δίνει ἀξία καί βάρος στά κινήματα εἶναι ἀκριβῶς ἡ λαϊκότητά τους (γιατί αὐτή ἀλλάζει τόν κόσμο). Καί γιά νά ἀποκτήσουν λαϊκότητα τά κινήματα ἀπαιτεῖται ἕνας ἐνοποιητικός πολιτικός λόγος πού νά ὑπερβαίνει καί νά ὀργανώνει τή μερικότητά τους καί νά θέτει καί τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς μέσου καί ὡς κόμβου γιά τήν πραγμάτωση τῶν ἐπιμέρους αἰτημάτων. Χωρίς αὐτό, χωρίς νά θέτεις τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τοῦ κράτους, κανεῖς δέν σέ παίρνει στά σοβαρά, κανεῖς δέν ἀσχολεῖται μαζί σου, δέν δικαιούσαι κἂν νά φέρεις τόν τίτλο τοῦ κόμματος. Ἀντίστροφα πάλι, ἕνα ἀπό τά πιό μαζικά κινήματα πού γνώρισε ὁ τόπος, τό λαϊκό κίνημα, πού ξεκινάει λίγα χρόνια μετά τόν Ἐμφύλιο καί φτάνει μέχρι τή χούντα καί τή μεταπολίτευση, ἀναφερόταν ἀποκλειστικά στό κράτος καί εἶχε ὡς αἴτημα τόν ἐκδημοκρατισμό του, πού εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά νά μπορεῖ ὁ κόσμος νά ἐλπίζει ὅτι θά ἀντιμετωπιστοῦν τά προβλήματά του. Δέν ὑποτιμῶ λοιπόν τά κινήματα, ἀλλά ἀποστρέφομαι ἐκεῖνη τήν κινήματική ἰδεολογία πού ἀνάγει τήν μερικότητά τους σέ γενικότητα, πού ἀντιμετωπίζει ὡς ξένες καί ἐχθρικές τίς ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς Ἀριστερᾶς, πού περνάει τόν (τόσο παλιό) ἑαυτό της ὡς τήν τελευταία λέξη τῆς μόδας, πού τελικῶς ὀδηγεῖ στήν πνευματική (καί ὀργανωτική) ἀποπτώχευση τῆς Ἀριστερᾶς, σέ μιά μετα-αριστερά.

Θά ἤθελα νά πῶ καί δύο λόγια γιά τούς πατερούληδες, τήν ἀναγνωρισιμότητα, τό σταριλίκι, πρῖν κλείσω αὐτό τό πρῶτο μέρος. Ἐλεγα προηγουμένως γιά τήν κινήματική ἀντίληψη πού ἀρνεῖται κάθε τί πού εἶναι «ἀπό τά πάνω» ὡς κακό πράγμα, καταλήγοντας ἔτσι νά ἀποστρέφεται καί νά καταδικάζει τήν ἴδια τήν ἀναγνωρισιμότητα. Τό κείμενο τοῦ Α.Κ. δέν ἀποφεύ-

γει αὐτές τίς ἀντιλήψεις. Ἀλλά ἡ ἀναγνωρισιμότητα εἶναι μιά φυσιολογική κατάσταση ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, τό ἀποτέλεσμα τῶν πεπραγμένων τοῦ καθενός μας; μπορεῖ νά καταστεῖς ἀναγνωρίσιμος ἐπειδή εἶπες καί ἔκανες καλά πράγματα, μπορεῖ νά καταστεῖς ἀναγνωρίσιμος ἐπειδή ἔκανες κακά πράγματα. Περιμένω λοιπόν ἀπό τόν Α.Κ., ἀντί νά τά βάζει μέ τήν ἀναγνωρισιμότητα ἐν γένει, νά μᾶς πει ποιά εἶναι τά κακῶς πεπραγμένα τοῦ Παπαγιαννάκη, μέ τά ὁποῖα ὁ ἴδιος δέν συμφωνεῖ, καί στά ὁποῖα ἐδράζεται ἡ ἀναγνωρισιμότητά του. Πούλησε κούφιο σταριλίκι, τό παίξει «πατερούλης», ἐκφέρει ἀπλῶς ἕναν πολιτικό λόγο μέ τόν ὁποῖο ὁ Α.Κ. διαφωνεῖ, τί ἀπό ὅλα αὐτά; Διότι μέ τό σχῆμα ἀναγνωρίσιμος ἴσον στάρ καί πατερούλης ἴσον ποδηγέτης τῆς αὐτενέργειας τῶν κομματικῶν μελῶν καί τῶν κινήματων, ἐγώ τουλάχιστον δέν μπορῶ νά συμφωνήσω. Ὅπως καί δέν μπορῶ νά συμφωνήσω μέ τήν ἀντίληψη πού ἐνυπάρχει στό παραπάνω σχῆμα ὅτι τό κόμμα ὑπάρχει χάριν τῶν μελῶν του, ἀρχίζει καί τελειώνει σ' αὐτά. Ἀλλά τό κόμμα, ὅλοι μαζί, ἴγεςια καί μέλη, ὑπάρχουν χάριν κάποιου ἄλλου πού βρίσκεται ἔξω ἀπό ὅλα αὐτά, στήν κοινωνία, ἢ μᾶλλον δέν βρίσκεται κἂν σέ ἐτοιμη μορφή, διότι εἶναι δουλειά τοῦ κόμματος καί τῆς πολιτικῆς του νά σκιαγραφήσουν τό πρόπλασμα τοῦ «λαοῦ» τόν ὁποῖο θέλουν νά συγκροτήσουν. Χάριν αὐτοῦ τοῦ κατ' ἀρχάς «φαντασιακοῦ» (ἀλλά ἱστορικά κατά περιόδους ἀπόλυτα ὑπαρκτοῦ) λαοῦ ὑφίσταται καί δρᾷ τό κόμμα καί βέβαια στή σχέση μέ αὐτό τόν λαό, στήν οἰκοδόμηση αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, ἡ ἀναγνωρισιμότητα τῶν φυσικῶν προσώπων παίξει κι αὐτή τόν ρόλο της.

Ξανατονίζω, λοιπόν, ὅτι στή βάση τῆς διαφωνίας μας, ὄχι μόνο μέ τόν Α.Κ. ἀλλά καί μέ πολλούς ἀπό ὅσους συναποτελοῦν τή σημερινή πραγματικότητα τοῦ ΣΥΝ, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐννοια καί ὁ ρόλος τοῦ κόμματος. Γιατί ἕνα κόμμα «παραδοσιακοῦ» τύπου, ὅπως τό περιγράφω πιό πάνω, πού στοχεύει στήν κοινωνία, ἔχει ἢ τουλάχιστον προσπαθεῖ νά ἔχει ἀπόψεις, μερικῆς φορῆς καί πολύ ἐξειδικευμένες, ἔχει στρατηγική καί βέβαια ἔχοντας ὅλα αὐτά ἔχει καί διαφωνίες, δηλαδή χωράει κάποιους καί δέν χωράει κάποιους ἄλλους. Αὐτό δέν εἶναι ἀντιδημοκρατικό (ἀφοῦ ὁ καθένας μπορεῖ νά φτιάξει ἕνα ἄλλο κόμμα) — εἶναι ἀπλῶς τό φυσιολογικό ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίληψης ὅτι τό κόμμα δέν ὑπάρχει χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῶν μελῶν του. Ἀντίθετα στή μεταμοντέρνα (πιό σωστά μετα-αριστερή) ἀντίληψη πού βλέπει τό κόμμα ὡς κόμβο συνάντησης ὅλων τῶν ἀριστερῶν καί τῆς Ἀριστερᾶς μέ τόν ἑαυτό της γενικότερα ἢ δημοκρατία, ἡ λατρεία τῆς ἀριστερῆς πολυχρωμίας καί τῆς διαφορετικότητας εἶναι τέτοια ὥστε νά φτάνουμε στό σημεῖο νά μὴν ἀποδεχόμαστε τίς ἀπόψεις ὄχι γιά τό περιεχόμενό τους, ἀλλά γιατί ἀξιῶνουν ἢ κάθε μιά τή μοναδικότητα γιά τόν ἑαυτό της σέ μίαν Ἀριστερά πού πρέπει ἐξ ὀρισμοῦ νά εἶναι πολυχρωμη καί πλουραλιστική. Ἡ Ἀριστερά αὐτή ἀντί νά προσπαθεῖ νά λύσει τίς διαφωνίες

μέ τη σύνθεση των απόψεων, όσων τουλάχιστον μπορούν να συντεθούν, τίς λύνει με τον εξοβελισμό της άποψης, της θέσης, της στρατηγικής, με την άρνηση της ανάγκης να υπάρχει άποψη, να υπάρχει ιδιαίτερη ταυτότητα. Οδηγούμαστε έτσι φυσιολογικά στο δεύτερο μέρος αυτού του κείμενου, δηλαδή στα περί συγκρότησης του ΣΥΡΙΖΑ (ή του πόλου) ως ενιαίου κόμματος και τά περί σχέσεων με τό ΚΚΕ.

Θέλω κατ' αρχάς να κάνω μιά διευκρίνηση: πουθενά στο προηγούμενο κείμενό μου δεν έγραψα, ούτε υπονοούσα (γιατί δεν είναι αυτή ή εικόνα πού έχω), ότι εκείνοι πού επιθυμούν τή συνεργασία με τό ΚΚΕ (με τή μορφή σύμπραξης, συμμετοχής στον πόλο και ό,τι άλλο), είναι τά εκ του ΚΚΕ προερχόμενα στελέχη του Συνασπισμού. Ξαναδιάβασα μάλιστα τό κείμενο και δεν νομίζω ότι έδινε τό δικαίωμα στον Α.Κ. σέ μιά τέτοια ανάγνωση. Όπως επίσης θεωρώ και ότι περιττεύουν οι διάφορες ασκήσεις λογικής για τό πώς πρέπει να διαβαστεί στο κείμενό μου τό κομμάτι πού αφορά τά της ενότητας της Άριστερας. Θα πρέπει πάντως να όμολογήσω ότι οι προσπάθειες του Α.Κ. να διαβάσει με διάφορους τρόπους τά όσα έγραφα είναι κατά πολύ έντιμότερες από τήν «προσπάθεια» των Λάσκου, Παπαδόπουλου και Τσακαλώτου (Αύγή, 18.12) να διαγνώσουν στο κείμενο αυτό ένα σενάριο, μιά μελλοντολογία, άρρωστημένης πολιτικής φαντασίας.

Έν πάση περιπτώσει, τό προηγούμενο κείμενό μου δεν αναφέρεται στο μέλλον, δεν μελλοντολογεί, ούτε κάνει δίκη προθέσεων και μάλιστα άνομολόγητων. Αναφέρεται μόνο σέ όσα λέγονται και συμβαίνουν σήμερα, ή λέγονταν και συνέβαιναν ήδη από χθές στο Συνασπισμό, γι' αυτό και μιλώ συνεχώς για «έκφραση πολιτική» και «έκφραση πολιτική βούληση». Άς θυμηθούμε λοιπόν όσα συμβαίνουν, γιατί φαίνεται ότι δεν άντιλαμβανόμαστε όλοι τά πράγματα με τον ίδιο τρόπο.

Δέν αλήθειε άραγε ότι τό Μάρτιο του 2004 στή μεγάλη προεκλογική συγκέντρωση του ΣΥΡΙΖΑ στην Πλατεία Δημαρχείου διακηρυσσόταν έπίσημα ένώπιον του έλληνικού λαού ότι ό Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Άριστερας είναι ένας Συνασπισμός όλων των «πρόθυμων προς τούτο» κομμάτων, ρευμάτων και τάσεων της Άριστερας και ότι ό τελικός σκοπός ήταν να συνασπιστούν πραγματικά και να έμφανισθούν ένωμένες όλες οι δυνάμεις της Άριστερας, συμπεριλαμβανομένου και του ΚΚΕ; Μπορεί δέβαια αυτός ό σκοπός να μην έχει πραγματοποιηθεί ως τά σήμερα, έχει όμως ρητά έκφρασθεί και δικαιούμαι, έλπίζω, να τον σχολιάζω και να τον κρίνω έγκαιρως, ακριβώς, γιατί επιθυμώ να μην πραγματοποιηθεί ποτέ. Σημειώνω πάντως ότι μέχρι στιγμής (Μάρτιος του 2004) μιλάμε και προσβλέπουμε σέ έναν Συνασπισμό δυνάμεων και τάσεων της Άριστερας όπου ή κάθε συνιστώσα διατηρεί (τυπικά τουλάχιστον) τήν ιδιαίτερη δική της ταυτότητα. Τώρα τό

πώς γίνεται ή άνανεωτική ταυτότητα να συνυπάρχει με τό ΚΚΕ, αυτό άλλοι όφείλουν να τό εξηγήσουν.

Πάμε παρακάτω: όπως όλοι γνωρίζουμε και έχει δημοσιευθεί κατ' επανάληψη ακόμα και με συνεντεύξεις στις εφημερίδες, ό Συνασπισμός πιέζει τό μέλος της ΚΕΔΑ και του ΣΥΡΙΖΑ Μανώλη Γλέζο να κατεβεί υποψήφιος για τήν ύπερνομαρχία. Ό τελευταίος άρνεϊται έπίμονα και δηλώνει ότι θα θέσει υποψηφιότητα μόνο σέ περίπτωση πού θα τον ύποστηρίξει και τό ΚΚΕ. Τό ΚΚΕ βεβαίως δεν άσχολείται και ό Συνασπισμός συνεχίζει να τον πιέζει χωρίς να ένοχλείται διόλου (όπως π.χ. ένοχλήθηκε με τον Παπαγιαννάκη) με αυτές τίς άπόψεις του Μανώλη Γλέζου. Αυτό για μένα σημαίνει ότι τίς δέχεται – άλλωστε τίς είχε ήδη δεχθεί από τό Μάρτιο του 2004, όπως είδαμε. Να προσθέσω εδώ ότι τήν ίδια περίπου στάση με τον Μανώλη Γλέζο κρατάει και μιά άλλη συνιστώσα του ΣΥΡΙΖΑ και νύν ΚΕΔΑ, ό Μήτσος Κωστόπουλος. Ό άνθρωπος έφυγε (διώχθηκε) από τό ΚΚΕ γιατί διαφώνησε με τήν πολιτική των συμμαχιών (τό ζήτημα του μετώπου), χωρίς πάντως αυτή ή διαφωνία του να έπεκταθεί σέ μιά γενικότερη άπόρριψη του ΚΚΕ. Άπλως ήρθε από τήν άπ' δώ μεριά, συνίδρυσε με όλους τους άλλους τό μετωπικό σχήμα, χωρίς δέβαια τό ΚΚΕ, και τώρα άπομένει ή συμμετοχή του τελευταίου για να πραγματοποιηθεί τό αρχικώς ζητούμενο: ή πολιτική μετώπων του ΚΚΕ.

Είναι φανερό μετά από όλα αυτά, ότι άν μέχρι στιγμής δεν έχει πραγματοποιηθεί ή ενότητα, τούτο όφείλεται στην έπίμονη άρνηση του ΚΚΕ. Αυτό άλλωστε λέει και τό κείμενο του Ν. Βούτση στην Αύγή στις 27.11.2005 περί «άσυνήθιστης έπιθετικότητας ΚΚΕ προς ΣΥΝ», τό όποιο εξαπολύει, κατά τή γνώμη μου τουλάχιστον, αυτό ακριβώς πού ό Α.Κ. όνομάζει «έπιθεση φιλίας» προς τό ΚΚΕ. Ό Ν. Βούτσης δεν φείδεται αύστηρών χαρακτηρισμών και κοσμητικών έπιθέτων για τήν πολιτική του ΚΚΕ, αλλά για ένα και μόνον λόγο: γιατί άρνεϊται τή σύμπραξη με τίς άλλες δυνάμεις της Άριστερας. Αυτό στο μυαλό κάθε καλόπιστου τρίτου σημαίνει ότι έμεις επιδιώκουμε αυτή τή σύμπραξη, ή όποία δεν πραγματοποιείται επειδή τό ΚΚΕ τήν άρνεϊται. Άλήθεια λοιπόν τήν επιδιώκουμε; Πόσοι και ποιοί τήν επιδιώκουμε; Αυτό τό ερώτημα έθετα στο προηγούμενο κείμενο, λέγοντας ταυτόχρονα ότι ή σημερινή πραγματικότητα της ύπαρξης τάσεων συσκοτίζει και κάνει τους ανθρώπους να μην μπορούν να στοιχηθούν καθαρά γύρω από αυτό τό ερώτημα.

Γράφει ό Α.Κ. επί αυτού σέ μιά ένδοξη έπιθετική «Μέ αυτή τήν έννοια πρέπει να γίνει κατανοηγή ή “έπιθεση φιλίας” προς τό ΚΚΕ. Συνεργασία του ΚΚΕ με τον ΣΥΡΙΖΑ σημαίνει ότι τό ΚΚΕ όφείλει να διαβεί τό χάσμα πού χωρίζει τή νέα Άριστερά από τον σταλινισμό. Δηλαδή ή συνεργασία προϋποθέτει τήν ήττα της σημερινής πολιτικής του ταυτότητας. Όλα τά άλλα ένδεχόμενα άνήκουν στή σφαίρα της φαντασίας».

Άς είμαστε τουλάχιστον σοβαροί. Άν ή συνεργασία

μέ ἓνα κόμμα προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς σημερινῆς του ταυτότητας, γιατί δέν κάνουμε πρόταση συνεργασίας καί στή Νέα Δημοκρατία, τό ΠΑΣΟΚ, τόν Καρατζαφέρη; Ἐγώ ὁ ἀφελῆς νόμιζα (καί τό πιστεύω ἀκόμα) ὅτι ἡ ἦττα τῆς ταυτότητας ἐνός κόμματος ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς πολιτικῆς πάλης στόν πολιτικό στίβο, στόν συσχετισμό τῶν δυνάμεων δηλαδή, διά τοῦ περιορισμοῦ μέχρι πλήρους ἐξάλειψης τοῦ λαοῦ του. Αὐτή εἶναι ἡ ἦττα, ἡ ἀφαίρεση τοῦ λαοῦ –ἐγώ ἄλλην ἦττα δέν γνωρίζω στήν πολιτική. Ἄν ὅμως ἀνακαλύψαμε καινούργιους δρόμους πού ὀδηγοῦν στήν ἦττα τῶν ἄλλων, γιατί δέν τούς γενικεύουμε, γιατί δέν γενικεύουμε αὐτές τίς ἐπιθέσεις φιλίας;

Τό πιό ὠραίο, βέβαια, τό ἄκουσα προφορικά ἀπό φίλο καί σύντροφο: ἔλα καημένη, μοῦ λέει, πιστεύεις πραγματικά ὅτι ὑπάρχει πιθανότητα νά συνεργαστεῖ ὅλος αὐτός ὁ χῶρος μέ τό ΚΚΕ; Τοῦ ἀπάντησα πῶς ὄχι, οὔτε μία στό ἑκατομμύριο, καμιά διάθεση οὔτε καί πιθανότητα συνεργασίας ὑπάρχει, τουλάχιστον γιά τά ἐννέα δέκατα τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ χῶρου. Μέ κοίταζε ἀπορημένος καί σίγουρα σκεφτόταν «ἔ, τότε τί χαλᾶς τόν κόσμο;». Μά σοβαρά σύντροφε; Δηλαδή ὁ πολιτικός μας λόγος εἶναι, ὅπως λέει καί τό ἀνέκδοτο, τοῦ τύπου «λέμε καί καμιά μαλακία γιά νά περάσει ἡ ὥρα;». Γιά ὅσους τουλάχιστον ἐξακολουθοῦν (ὅπως ἐγώ) νά πιστεύουν ὅτι ὁ πολιτικός μας λόγος ἀπευθύνεται πρὸς τόν λαό, πρὸς τά ἔξω, καί δέν εἶναι κουδέντες γιά νά συνεννοοῦμαστε μεταξύ μας (πράγμα πού βέβαια συμφωνεῖ μέ τή δική τους ἀντίληψη περί κόμματος-κόμβου συνάντησης ὄλων τῶν ἀριστερῶν καί ἔκφρασης τῆς πολυχρωμίας τους), τό ἐρώτημα εἶναι τί ἀκούει καί τί καταλαβαίνει ὁ λαός ἀπό τόν πολιτικό μας λόγο. Ὁ λαός λοιπόν ἀκούει, καί ὀρθά καταλαβαίνει, ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν θεωροῦμε ὅτι ἔχει ἀξία ἡ αὐτοτελής μας ὑπαρξη, δέν ὑπερασπιζόμαστε δηλαδή τήν ταυτότητά μας, ὅτι βλέπουμε τό μέλλον μας μέσα σέ ἓνα ἄλλο σχῆμα καί θεδαίως βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι δέν ἔχουμε λόγο ὑπαρξης. Ἀντίθετα ὁ λαός καταλαβαίνει ὅτι τό ΚΚΕ ὑπερασπίζεται τήν ταυτότητά του, ἄρα τῆς δίνει ἀξία καί ὅτι τό ἴδιο θεωρεῖ ὅτι ἔχει αὐτόνομο λόγο ὑπαρξης. Ἀπέναντι σέ αὐτές τίς δύο λογικές εἶναι προφανές ποιάν θά ἐπιλέξει ὁ λαός καί ἐπομένως ποιά θά ὑπερισχύσει καί ποιά θά ἡττηθεῖ, μέ τήν ἐννοια πού ἔδιναν στήν ἦττα προηγουμένως.

Στήν πραγματικότητα, λοιπόν, ἡ ἐπίθεση φιλίας καί ἡ συνεργασιολογία μέ τό ΚΚΕ δέν προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς ταυτότητας τοῦ προσκαλούμενου τοῦ ΚΚΕ. Προϋποθέτει ἀντίθετα ὡς πολιτικός λόγος τήν ἀπώλεια ταυτότητας, τή χρεωκοπία τῆς ταυτότητας τοῦ προσκαλοῦντος. Πιό ὠστα, θά ἔλεγα, ὅτι ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἀπώλεια ταυτότητας τοῦ προσκαλοῦντος. Αὐτό ἀκριβῶς ἐπιχειροῦσα στό προηγούμενο κείμενό μου: νά παρουσιάσω τήν ἀπόρριψη τῆς ὑποψηφιότητας Παπαγιαννάκη, τά περί συνεργασίας μέ τό ΚΚΕ κ.λπ. ὡς συμπτώματα αὐτῆς τῆς ἀπώλειας ταυτότητας, τῆς ἀνανεωτικῆς ταυτότητας τήν ὁποία εἶχε ἐγγράψει τό

ΚΚΕ (ἔσωτ.) πρὶν σαράντα χρόνια στό ἐλληνικό πολιτικό στερέωμα.

Τούτη λοιπόν τήν ἀπώλεια ταυτότητας τήν καταδεικνύουν ἀκόμα καί οἱ στοιχειώδεις κανόνες τῆς πολιτικῆς σημειολογίας. Δέν εἶναι ἀλήθεια, γιά παράδειγμα, ὅτι ἡ ἀριστερά τοῦ ΣΥΡΙΖΑ ἔπαυσε νά αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀνανεωτική καί αὐτοχαρακτηρίζεται πλέον καί ἐντίτλως ριζοσπαστική; Ἀλλά ἀκόμα πιό χαρακτηριστική ἀπόδειξη ἀπώλειας ταυτότητας εἶναι ἡ συζήτηση πού γίνεται στόν Συνασπισμό καί ἡ πρόταση πού προωθείται γιά διάλυση τοῦ Συνασπισμοῦ καί προκήρυξη ἰδρυτικοῦ συνεδρίου τοῦ ΣΥΡΙΖΑ (θά παρακαλοῦσα νά μήν κατηγορηθῶ γιά δίκη προθέσεων, ὅταν ὄλοι ξέρουμε ὅτι τό θέμα συζητεῖται εὐρέως καί μάλιστα στήν τελευταία συνέντευξη πού ἔδωσε τό Νοέμβριο στήν Αὐγή κλήθηκε καί ὁ Ἀλέκος Ἀλαβάνος νά τοποθετηθεῖ πάνω σ' αὐτή τήν πρόταση): ἂν στήν ἀρχική του σύλληψη, τό 2004, ὁ ΣΥΡΙΖΑ ἦταν ἓνας τόπος συνύφεσης, συνάντησης, συνεργασίας, ὄλων τῶν ἐπιμέρους ἀριστερῶν ταυτοτήτων, διατηρουμένων ὅμως τούτων τῶν τελευταίων, ἡ νέα αὐτή πρόταση περὶ ἐνιαίου κόμματος καί ὄχι πιά συνασπισμοῦ κομμάτων, καταργεῖ τίς ταυτότητες, καταργεῖ τά χρώματα σέ ἀναζήτηση τῆς πολυχρωμίας. Ἀλλ' ὡς γνωστόν, πολυχρωμία δέν γίνεται χωρίς χρώματα. Κατά τή γνώμη μου, λοιπόν, ἡ πρόταση αὐτή ἀποδεικνύει αὐτό πού ἰσχυρίζομαι πρὸ ὀλίγου: τήν ἀπώλεια τῆς ταυτότητάς μας. Καί ἀκόμα χειρότερα: τήν ἔλλειψη ἐκτίμησης στίς ἴδιες μας τίς ἀπόψεις.

Καί ἐπειδή ὑποθέτω ὅτι ἡ πρόσκληση γιά συμμετοχή τοῦ ΚΚΕ στόν ΣΥΡΙΖΑ ἰσχύει καί γιά τό ὑπό ἴδρυση ἐνιαῖο κόμμα, αἰσθάνομαι ὅτι τώρα μπορῶ νά ξαναδιαβάσω τήν ὑποσημείωση τοῦ Α.Κ. πού ἔλεγε ὅτι ἡ ἐπίθεση φιλίας πρὸς τό ΚΚΕ προϋποθέτει τήν ἦττα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς του ταυτότητας. Ναι, ἡ πρόσκληση πρὸς τό ΚΚΕ γιά συμμετοχή στό ἐνιαῖο κόμμα προϋποθέτει τήν κατάθεση τῆς ταυτότητάς του πρὶν τήν προσέλευση. Καί ἐγώ θά προσέθετα: «ὅπως ἤδη ἔχουμε κάνει ὄλοι οἱ ἄλλοι». Καί ἐπειδή τό ΚΚΕ δέν θά προσέλθει βέβαια στό ὑπό συγκρότηση σχῆμα, θά μείνει τό ΚΚΕ μέ τή δική του ταυτότητα καί ἐμεῖς χωρίς τή δική μας.

Αὐτό εἶναι τό τέλος τοῦ δρόμου γιά ὅσους βλέπουν τό κόμμα ἀπλῶς ὡς τό κοινό σπίτι ὅλης τῆς Ἀριστερᾶς καί ὄλων τῶν κινημάτων.

Αἰσθάνομαι ὅτι ὡς αὐτό τό σημεῖο ἔχω παρασυρθεῖ σέ μίαν ἀντιπαράθεση ἐπιχειρημάτων, τά ὁποῖα ὅμως εἶναι ἄδεια ἀπό κάτω, τούς λείπει δηλαδή τό συγκεκριμένο πολιτικό περιεχόμενο, πού θά τά νοηματοδοτεῖ φωτίζοντας ταυτόχρονα καί τήν ὄλη ἀντιπαράθεση. Λείπει, μέ ἄλλα λόγια, τό παράδειγμα πού εἶναι ὁρατό μὲν στό κείμενο τοῦ Α.Κ. (σύμφωνα μέ τήν ἀνάλυσή του τό κεντρικό πρόβλημα εἶναι ἡ καπιταλιστι-

κή παγκοσμιοποίηση και η απάντηση σέ αυτήν είναι τό αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα). Είναι όρατό στην πολιτική του ΚΚΕ (έδω τό κυρίαρχο ζήτημα είναι ό ιμπεριαλισμός και ως άνάχωμα άπέναντί του –μέχρι τήν έλευση του σοσιαλισμού– μπορεί νά λειτουργήσουν τά έθνικά κράτη, ή έθνική αναδίπλωση), όπως όρατά είναι τά σημεία σύγκλισης (κυρίως ως προς τήν άνά- λυση), αλλά και άπόκλισης (ως προς τήν απάντηση).

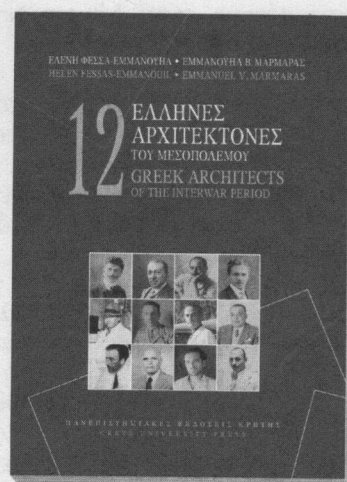
Στό σημείο αυτό ακολουθεί κανονικά τό τρίτο μέ- ρος αυτού του κειμένου πού θά φεύγει από τήν περιο- χή του πολιτικού τρόπου (πώς άσκοϋμε πολιτική) και θά εισέρχεται στον χώρο του πολιτικού περιεχομένου (ποιά πολιτική). Ποιό είναι τό κεντρικό πολιτικό πρό- βλημα και πώς άπαντούμε σ' αυτό, ποιά είναι ή απάντηση τής άνανεωτικής άριστερας και άρα τί είναι άνανεωτική πολιτική σήμερα; Είναι ή απάντηση τέτοια πού νά έπιτρέπει (ή και νά ύπαγορεύει) τή συ- νεργασία όλων των δυνάμεων τής Άριστερας άνεξαρ- τήτως τής άνάλυσης πού κάνουν και των άπαντήσεων πού δίνουν, αλλά και άνεξαρτήτως του τρόπου διά του οποίου έχουν έπιλέξει νά ύπάρχουν στην πολιτική και ό όποιος φανερώνει τό αύριο πού όραματίζονται;

Λόγοι έκτασης αυτού του κειμένου, αλλά κυρίως λό- γω χρόνου (ή ύλη του περιοδικού κλείνει σέ λίγη ώρα), τό τρίτο αυτό μέρος θά τό συνεχίσω σέ ένα προσεχές τεϋχος, πιθανώς στό έπόμενο. Θά άρκεστώ έδω νά ά- ναφέρω μόνο τό θέμα, τόν τίτλο: κατά τή γνώμη μου τό κύριο πρόβλημα τής Άριστερας, στην όποια ιστο- ρική έκδοχή της, σήμερα, έντοπίζεται, έξειδικείται στο γεγονός ότι (λόγω του ιμπεριαλισμού, τής παγκο- σμιοποίησης, του νεοφιλελευθερισμού και πολλών άλ- λων αιτιών) τά έθνικά κράτη πού είναι οι μόνες ύπαρ- κτές μορφές πολιτικής έξουσίας σήμερα, έχουν άπωλέ- σει τήν άπόλυτη, άπροϋπόθετη (έκτός βεβαίως από τήν περίπτωση έξωθεν άμφισβήτησης από μιάν άλλη αντίστοιχη κρατική έξουσία) και έφ' όλης τής ύλης πο- λιτική ισχύ. Δεδομένου δέ ότι τό κράτος, ή πολιτική έξουσία, είναι για τήν όποια έκδοχή τής Άριστερας ό βασικός μοχλός διά του οποίου έπιδιώκει νά όργανώ- σει τήν κοινωνία, τήν οικονομία κ.λπ., ή έξασθένησή του και ή μή ύπαρξη ταυτόχρονα άλλων διεθνικών μορφών πολιτικής έξουσίας, άποστερεί τήν Άριστερά όχι μόνο από τό βασικό εργαλείο άσκησης πολιτικής, αλλά από τό ίδιο τό πολιτικό της περιεχόμενο καθι- στώντας ταυτόχρονα τόν άριστερό πολιτικό λόγο άνα- ξιόπιστο. Για νά μπορέσει νά ύπάρξει μέ άξιόπιστο τρόπο (δηλαδή νά ύπάρξει) ή Άριστερά στό μέλλον ό- φείλει νά οικοδομήσει (μόνη της ή μέ άλλους) εκείνες τές σύγχρονες μορφές πολιτικής έξουσίας, πού θά δώ- σουν όντότητα και περιεχόμενο στην πολιτική της. Ό- φείλει δηλαδή ή Άριστερά νά έπανοικοδομήσει τους ό- ρους ύπαρξής της. Η όλη διαμάχη γύρω από τό εύρω- σύνταγμα κατά τό γαλλικό δημοψήφισμα περιστρέφε- ται γύρω από αυτό άκριβώς τό κεντρικό ζήτημα.

Περισσότερα και έκτενέστερα προσεχώς.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιστική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Καρπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθεις, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ: ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ = ΝΑΖΙΣΜΟΣ

του Άγγελου Ήλεφάντη

Διάβαξα πρό ημερῶν ἓνα ἀπό τά γνωστά γιά τήν «τσαχπινιά» τους κείμενο τοῦ κ. Πρετεντέρη στό *Βῆμα*. Κι ἀφοῦ καθάρισα καί ξανακαθάρισα τά γυαλιά μου πείστηκα ὅτι, τελικά, δέν εἶχα κάνει λάθος στήν ἀνάγνωση. Τετρακόσια ἑκατομμύρια, ἔγραφε τό κείμενο, ἦταν οἱ φόνοι πού διέπραξαν ὁ Στάλιν, ὁ Πόλ Πότ, ὁ Μάο Τσέ Τούνγκ καί οἱ ἀνά τόν κόσμο κομμουνιστές. Καῦμένη Στεφάν Κουρτουά πού ὑποστήριξε στή γνωστή *Μαύρη Βίβλο* ὅτι τά θύματα τοῦ κομμουνισμοῦ ἦταν μόνον ἑκατό ἑκατομμύρια... Σέ εἶχαν ὅλοι ἀποπάρει, ἀκόμη καί συνεργάτες σου στή *Μαύρη Βίβλο*, ἔτσι πού ἀναγκάστηκες νά περιορίσεις τό φονικό κατά μερικά ἑκατομμύρια. Ἄν εἶχες ὑπόψη σου τά νούμερα τοῦ Πρετεντέρη δέν θά ἀναγκάζοσαν νά ρίξεις νερό στό κρασί σου.

Τό πρόβλημα ὅμως, εἰλικρινά, δέν εἶναι ὁ Πρετεντέρης, ἀλλά ἡ γιγαντιαία ἐπιχείρηση τοῦ «ἱστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ», τήν ὁποία ξεκίνησαν γερμανοὶ ἱστορικοί, ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '60, τή συνέχισαν ἐπαξίως Γάλλοι, Ἄγγλοι, Ἀμερικανοί, ἐσχάτως προστέθηκαν καί οἱ ἡμέτεροι ἱστορικοί Στάθης Καλύδας καί Μαρατζίδης, μέ τίς «ἀκριβεῖς» καταμετρήσεις σκοτωμένων ἀπό τήν ΟΠΛΑ ἀφ' ἑνός, τούς ταγματασφαλίτες καί λοιπούς δωσίλογους ἀφ' ἑτέρου. Σύμφωνα ὅμως μέ αὐτές τίς καταμετρήσεις ἡ κόκκινη τρομοκρατία ἦταν ἀγριότερη καί μαζικότερη ἀπό τή μαύρη τρομοκρατία.

Γιά τούς μή ἐξοικειωμένους σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν ἱστορική μπακαλική νά προσθέσω ὅτι ὁ «ἱστορικός ἀναθεωρητισμός» ὄχι ὅμως καί τό τέκνο του ὁ «ἱστορικός ἀρνητισμός» —«δέν ὑπῆρξε ὀλοκαύτωμα» κ.λπ.— δέν ἀποσιωποῦν τά ἐγκλήματα τοῦ ναζισμοῦ. «Ἀπλῶς», λιγοστεύουν τεχνηέντως ἢ χονδροειδῶς τό μερίδιο αἵματος τοῦ ναζισμοῦ κατά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, τό ἐπιρρίπτουν στήν εὐθύνη ἀποκλειστικά μᾶς μερίδας γνωστών ἡγετῶν ναζί καί τῶν SS, —μέχρι τοῦ σημείου ὥστε οἱ θανατωθέντες Ἑβραῖοι στό στρατόπεδο νά μήν ξεπεροῦν, κατ' αὐτούς, τά δύο μέ τρία τό πολύ ἑκατομμύρια. Ἄπ' τήν ἄλλη μεριά ἀυγατίζουν τά θύματα εἰς βάρος τῶν Γερμανῶν καί τῶν συμμάχων τους, π.χ. ἐξαιτίας τῶν συμμαχικῶν βομβαρδισμῶν πόλεων καί μή στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων καί ἔτσι στόν σχετικό ἰσολογισμό ναζί καί σύμμαχοι ἐρχονται πάτσι.

Ὁχι ἀκριβῶς: ἓνας μέγας λογαριασμός ἐγκλήματος μένει ἀνεξόφλητος, δέν συμψηφίζεται μέ ἀριθμητικῶς ἰσόποσα ἐγκλήματα τοῦ ναζισμοῦ. Πρόκειται γιά τά ἐγκλήματα, τά δεκάδες ἑκατομμύρια θύματα τοῦ κομμουνισμοῦ, αὐτῆς τῆς ἄλλης μάστιγας τῆς ἀνθρωπότητας πού χρησιμοποίησε τόν φόνον ὡς τρόπο ἀσκησης τῆς πολιτικῆς: ὁ κόκκινος καί ὁ μαῦρος φασισμός, ἡ μαύρη καί ἡ κόκκινη τρομοκρατία ἢ κατά κομψότερο τρόπο ὁ κόκκινος καί ὁ μαῦρος ὀλοκληρωτισμός. Αὐτή εἶναι ἡ «θεωρία», ἤδη λεπτοεργημένη στό χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου καί κύριο ἰδεολογικό καί θεωρητικό ἐργαλεῖο τοῦ «ἐλεύθερου κόσμου» τά ἀτέλειωτα χρόνια τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Ὁ Ψυχρός Πόλεμος τέλειωσε, ἔδωσε τήν ἦττα στό καθεστῶτα τοῦ Ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί γενικότερα τίς δυνάμεις τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ. Ἴσως, θά νόμιζε κανείς, ὅτι τώρα πλέον ἡ πολεμική δέν ἔχει ἀνάγκη τά μέσα πού χρησιμοποίησε ἐπί Ψυχροῦ Πολέμου: ὁ κομμουνισμός, ὁ σταλινισμός καί οἱ συνοδοιπόροι αὐτῶν εἶναι πεθαμένοι καί νεκροί, πτώματα τυμπανιαῖα καί ὀδωδῶτα. Ἀφετε τούς τεθνεῶτας θάψαι τούς εαυτῶν νεκρούς.

Ἄ, μπά. Οὐδαμῶς. Οἱ ἰδεολόγοι τους γνωρίζουν πολύ καλά αὐτό πού γνωρίζουμε ὅλοι. Ὅτι δηλαδή τό παρελθόν νοσηματοδοτεῖ τό παρόν καί στό παρόν ἐπινοεῖται τό μέλλον μολοντό ὄχι γραμμικά καί ὄχι νομοτελειακά. Στή μεταμοντέρνα μας ὄμως ἐποχή, πού ἐδράζεται ἀποκλειστικά στό παρόν, ὅπου τά πάντα εἶναι παροντικά, δέν μπορεῖ νά ἐπιβιώνει μιά ζῶσα ἱστορία, ἓνα παρελθόν δηλαδή πού κάτι ἀκόμη μπορεῖ νά προσκομίσει στό παρόν. Σ' αὐτή τήν περίπτωση οἱ διαχειριστές τοῦ παρόντος ἀνακατασκευάζουν τό παρελθόν ἀυθαιρέτως ἀλλά ἀληθοφανῶς, ὥστε νά συνάδει καί νά συνηγορεῖ πρὸς τή χρεία τοῦ παρόντος. Μιά κατασκευή, λέγεται, εἶναι ἡ ἱστορία, τό πραγματικό κατασκευάζεται κι αὐτό: μιά ἀφήγηση εἶναι καί τό παρελθόν. Ἐκαστος καί ἡ ἀφήγησή του περί τοῦ παρελθόντος. Δέν μπορεῖ, λοιπόν, νά ἐπιβιώνουν περί τῆς πραγματικότητος τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ ἀντιλήψεις πού νά μήν τόν θεωροῦν ἐγκληματικό ἐκ φύσεως, διότι ἐκεῖ τόν ὀδήγησε, στό ἐγκλημα, ἡ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων. Ἡ «οὐσία» τοῦ κομμουνισμοῦ ἀρχίζει καί τελειώνει μέ τό ἐγκλημα. Ἄρα εἰς τήν γέννηαν τοῦ πυρός. Καλά, τό πράξαμε αὐτό μέ τόν ναζισμό καί

ορθώς. Ένώ όμως ο κομμουνισμός νικήθηκε κοινωνικά και πολιτικά, διατηρούνται ακόμη ανάμεσά μας κάποιες σκιές του παρελθόντος του μέ δυναμογόνα και ιδεαλικά φωτιστέφανα που τον συντηρούν ως ιστορική ένδεχομενικότητα που οι άνθρωποι (ή πάλη των τάξεων) μπορεί να την επικαιροποιήσουν ξανά, διότι τό φάντασμα εξακολουθεί να πλανιέται ακόμη πάνω απ' την Ευρώπη και τον κόσμο ολόκληρο.

Πρέπει, λοιπόν, τό παρελθόν να εξορκισθεί ανέκκλητα και όριστικά, να μὴν ταράξει ξανά τις συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων και να τούς ἐμπνεύσει παραδείγματα. Και ιδού ἡ ἐργαλειακή χρησιμότητα ὀρισμένων ἀφηγήσεων στή μεταμοντέρνα ἐποχή μας: ἀπό τούς Ἐλασίτες ὡς τούς μαχητές τοῦ Στάλινγκραντ και τοῦ Κιούρσκ, ἀπό τό «κόμμα τῶν ἐκτελεσμένων» (ΚΚΓ) ὡς τούς μαχητές τῶν Βιετκόγκ, ἀπό τά ὑπόγεια τῆς παρανομίας ὡς τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, ἀπό τό μαχόμενο ἐργατικό και κομμουνιστικό κίνημα ὡς τις ἀπόπειρες θεμελίωσης λαϊκῆς ἐξουσίας, ὅλα αὐτά, ἄνθρωποι, ιδέες, ἄγῶνες ἦταν ὄργανα τοῦ κακοῦ. Ὁ τρόπος τῆς καταδίκης και τῆς ιστορικῆς ἀναθεώρησης εἶναι θεολογικός και ἡ πρακτική συνέπεια, ὅπως ἡ θεολογία ἐπιτάσσει, εἶναι ἡ ἀνάνηψις, ἡ μετάνοια. Ἀπειρες οἱ μορφές τῆς μετάνοιας κι ὄχι ἴδιες μ' ἐκεῖνες που ἐξάγονταν παλιά στά κρατητήρια τῆς Ἀσφάλειας.

Ἐρχεται, λοιπόν, λειτουργός τῆς ΕΕ, ὁ Σουηδός βουλευτής Λίντμπλατ, και ὑποβάλλει στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἕνα μνημόνιο στό ὅποιο καταγράφεται τό νέο credo: «Τά ἐγκλήματα στά ὁποῖα ὀδηγεῖ ἡ κομμουνιστική θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων δέν ἔχουν καταδικασθεῖ διεθνῶς ὅπως αὐτά τῶν ναζί». Ἀπό τήν ἀποτίμηση τῆς κομμουνιστικῆς ἐγκληματικῆς κληρονομίας ἀπουσιάζει ὀποιαδήποτε ἀναφορά στόν Κόκκινο Στρατό και τήν τεράστια προσφορά τῆς ΕΕΣΣΔ στή συντριβή τοῦ ναζισμού. Ἀπουσιάζει ἐπίσης κάθε ἀναφορά στίς κομμουνιστικῆς ἐμπνεύσεως δυνάμεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀντίστασης.

Δέν ξέρουμε τί θά ψηφίσει ἡ κοινοβουλευτική ὀμάδα τῆς Εὐρωβουλῆς στήν ὁποία ἔχει παραπεμφθεῖ τό μνημόνιο. Στό Συμβούλιο ἐγκρίθηκε κατά πλειοψηφία. Ἦδη ὅμως μεγάλα τμήματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτικοῦ φάσματος, μαζί και ὅλα τά ἑλληνικά πολιτικά κόμματα καταδίκασαν τό μνημόνιο τοῦ Σουηδοῦ, ἀρνούμενα νά ἐξισιώσουν τήν ἐγκληματική πολιτική τοῦ ναζισμού που ἐρείπωσε και ματοκύλησε τήν Εὐρώπη μέ τήν ιστορική προσφορά τῆς ΕΕΣΣΔ και τῶν κομμουνιστῶν στόν ἀγῶνα κατά τοῦ φασισμού. Κι αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό· οἱ Εὐρωπαῖοι δέν μποροῦν νά καταπιούν τό δόγμα τοῦ Σουηδοῦ (ἄν και οἱ Ἀνατολικοευρωπαῖοι, μέλη πλέον τῆς ΕΕ, τάσσονται ἀνεπιφύλακτα στό πλευρό του, εἶναι οἱ κυρίως ἐπισπεύδοντες).

Ἐπάρχουν, βέβαια και θεβαιωμένα και τά ἐγκλήματα τοῦ κατά τή σταλινική ἐκδοχή ιστορικοῦ κομμουνι-

σμοῦ, αὐτά που τόν ἀμαύρωσαν και κατέστησαν ἀφερέγγυα τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐμεῖς, κομμουνιστογενεῖς και γενικά οἱ ἀριστεροί δέν κάνουμε γαργάρα τά γκουλάγκ, τίς δίκες, τίς διώξεις, τίς μαζικές ἐκτελέσεις. Οὔτε καλυπτόμαστε ἀπό τήν αἰσχυνηλή καλύπτρα τῆς «παραδιάσεως τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας» που κάποια ἐποχή προσπαθοῦσε νά δικαιολογήσει τά ἀδικαιολόγητα. Μετά τήν ἀποκάλυψη τῆς ἐκθεσης Χρουτσῶφ τό 1956 που ἔριξε κάποιο φῶς στό τοπίο, και ἔκτοτε συνεχῶς, οἱ ἀνανεωτικοί κομμουνιστές, οἱ μαρξιστές, οἱ ἀριστεροί ἐρχονται και ἐπανερχονται στά ἀνομήματα τοῦ σταλινισμοῦ, αὐτοῖ πῆραν τό ζήτημα στήν πλάτη τους, αὐτοῖ κατάφεραν νά ἀναλύσουν ἐπαρκῶς τή σταλινική περίοδο, ἄν και τό ζήτημα ἔχει ἀκόμα πολύ δρόμο μπροστά του. Ἀπ' αὐτή τήν κριτική προέκυψαν ὅλες οἱ θεωρητικές και πολιτικές τάσεις τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, ἀναδεικνύοντας και πληθῶρα πραγματολογικῶν στοιχείων. Ὅσο και νά πονοῦσε τό ζήτημα –και πονοῦσε πολὺ οἱ κομμουνιστές καταδίκασαν τήν αἰμόφυρτη σταλινική πολιτική χωρίς νά ἔχουν ἀνάγκη τά credo τοῦ ιστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ και τήν ἀρνήθηκαν, ἀκριβῶς, στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Χωρίς νά γίνουν ριψάσπιδες και ρενεγάδες. Και πολύ πρίν τήν κατάρρευση τοῦ Ὑπαρκτοῦ ὅσο ὑπῆρξαν ιδέες και ἄγῶνες ἀπελευθερωτικοί γιά τήν χειραφέτηση τῶν ἐργαζομένων ἀπ' αὐτή τή ρίζα, κυρίως, προέρχονται. Ἐκτός ἀπό κάποιους που ἀγκυρώθηκαν γιά τά καλά στή σαγήνη τῶν ἰδεῶν τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ και τόν ἀγγελικό κόσμο που αὐτός οἰκοδομοῦσε.

Ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ ὁ Ὑπαρκτός γιά μᾶς ἦταν τό πρὸς ἀποφυγήν παράδειγμα. Θεωρητικοί μαρξιστές-κομμουνιστές ἦταν ἐκεῖνοι που στήν ΕΕΣΣΔ τά χρόνια '60 μέ '80 θεωροῦσαν ὅτι στή Σοβιετική Ἐνωση εἶχε ἐπικρατήσει ἕνας «τρομοκρατικός τρόπος παραγωγῆς» (Ἀνρί Λεφέβρ κι ἄλλοι πολλοί). Αὐτά δέν εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀφηγήσεις, ἀλλά θέσεις μάχης ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ, διατυπωμένες συγχρονικά, ἐνῶ ξετυλίγονταν ἡ ἱστορία. Ἀπό τήν ἴδια σκοπιά συνέχιζαν οἱ ἀριστεροί νά βλέπουν ὅτι ἡ πραγματική «ὑπαγωγή» τῶν ἐργαζομένων στό κεφάλαιο (Μάρξ) πραγματοποιεῖται μέ ποικίλες μορφές βίας. Κι ὅτι στή διάρκεια τῆς ταξικῆς πάλης ἡ βία, συμβολική και ὑλική, μονίμως ἐρχόταν ἀπό τή μεριά τοῦ κεφαλαίου και τοῦ καπιταλιστικοῦ-ἱμπεριαλιστικοῦ κράτους. Ἀπό τήν παράταξή μας ὅμως ξεπήδησε ἕνας στοχαστής που ἔλεγε ὅτι ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει. Δέν ξέρω κανένα που νά ὑποστηρίζει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει. Στά καπιταλιστικά λογιστήρια ἢ δημοκρατία δέν ἔχει ἀνοιγμένη μερίδα. Ὁ ιστορικός ἀναθεωρητισμός ἔχει.

(Ἀναδημοσίευση ἀπό τά «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς, 8.1.2006)

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

του Νίκου Πετραλιά

Στό πλαίσιο της σημερινής μας εκδήλωσης* μου έχει ανατεθεί η ευθύνη να σας παρουσιάσω, όσο σύντομα μπορώ, τις κύριες πτυχές του επιστημονικού έργου του Σάκη Καράγιωργα. Για λόγους που είναι σε όλους σαφείς, θα πρέπει να απλουτεύσω τα όσα έχω να σας πω, αποφεύγοντας αναφορές σε τεχνικούς όρους, σε μεθοδολογικά προβλήματα και σε θεωρητικά ζητήματα της Οικονομικής Έπιστήμης και ιδιαίτερα της Δημόσιας Οικονομικής που είναι και ο χώρος στον οποίο εντάσσεται το επιστημονικό έργο του Σάκη Καράγιωργα. Βέβαια το έγχείρημα αυτό είναι αρκετά δυσχερές, αφού διατρέχω τον κίνδυνο ή να απογοητεύσω αυτόν που κατέχει βασικές γνώσεις της Οικονομικής Έπιστήμης ή εκείνον που θεωρεί τον εαυτό του εντελώς ξένο ως προς την επιστήμη αυτή, ή, στη χειρότερη περίπτωση, να απογοητεύσω και τους δύο. Έν πάση περιπτώσει θα κάνω ό,τι μπορώ. Το αποτέλεσμα θα το ελέγξουμε εκ των υστέρων.

Έξετάζοντας κανείς την πορεία της επιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα,¹ εύκολα διαπιστώνει ότι αυτή εκτυλίσσεται χρονικά σε τρεις διαδοχικές φάσεις που διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς την ερευνητική έμφασή τους όσο και ως προς την πολιτική στόχευσή τους.

Η πρώτη φάση αρχίζει, το 1956, με την πρόσληψή του στην Διεύθυνση Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος και τελειώνει, το 1962, με την περάτωση των μεταπτυχιακών του σπουδών στο London School of Economics και την ανάκλησή του σε διδάκτορα του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Από άποψη θεωρητικής θεμελίωσης, το ερευνητικό του έργο, στην περίοδο αυτή, εντάσσεται στον χώρο της τότε κυρίαρχης έκδοχής του κενυσιανισμού που είναι γνωστή ως «νεοκλασική σύνθεση». Γι' αυτήν την έκδοχή θα πρέπει να σας πω προκαταβολικά και κάπως δασκαλιστικά δυό λόγια. Και αυτό, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πνευμα-

τικό κλίμα της εποχής στην οποία διαμορφώθηκε η επιστημονική σκέψη του Σάκη Καράγιωργα.

Κύριος στόχος του μεταπολεμικού κενυσιανισμού ήταν να καταπολεμήσει τα διδάγματα της ακραίας νεοκλασικής (και σήμερα νεοφιλελεύθερης) όρθοδοξίας. Διδάγματα που είχαν αρχίσει να διατυπώνονται με σαφήνεια ήδη στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και είχαν, εν μέρει, εφαρμοσθεί, με καταστροφικές βέβαια συνέπειες, για την καταπολέμηση της μεγάλης οικονομικής κρίσης στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Τόν στόχο του αυτόν ο μεταπολεμικός κενυσιανισμός τον έπιτυχανει αποδεικνύοντας, σε θεωρητικό επίπεδο, ότι η γενικευμένη και απόλυτη ισχύς του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας και η απεριόριστη ελευθερία του οικονομικού ανταγωνισμού δεν συνεπάγονται, όπως προέβλεπε η νεοκλασική όρθοδοξία, την αυτόματη εξισορρόπηση όλων των αγορών, την αρμονική επίλυση των οικονομικών και κοινωνικών αντιθέσεων και τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Αντίθετα, οδηγούν στην εμφάνιση περιοδικών οικονομικών κρίσεων και στη δημιουργία καταστάσεων χρόνιας ανεργίας, υποαξιοποίησης του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού και όξυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Ο δεύτερος στόχος του μεταπολεμικού κενυσιανισμού ήταν να αποδείξει ότι αυτή η ενδογενής αστάθεια του καπιταλιστικού συστήματος καθώς και η ροπή του προς καταστάσεις οικονομικής στασιμότητας, κοινωνικής ανισότητας και χρόνιας ανεργίας μπορεί να καταπολεμηθούν μόνον με την άσκηση παρεμβατικής πολιτικής του κράτους. Και συγκεκριμένα, με την εφαρμογή κατάλληλα συγκερασμένων μέτρων δημοσιονομικής, νομισματικής, εισοδηματικής και αναπτυξιακής πολιτικής καθώς και με την έπιβολή κοινωνικών κριτηρίων στη διαμόρφωση των επενδυτικών σχεδίων, δημοσίων και ιδιωτικών.

Κινοούμενος, λοιπόν, στο πλαίσιο αυτού του μεταπολεμικού κενυσιανισμού και των τότε ισχυρών απόψεων

* Εισήγηση στην εκδήλωση για τα είκοσι χρόνια απ' το θάνατο του Σάκη Καράγιωργα που διοργανώθηκε στις 28/11/2005, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, απ' το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

1. Για μία πλήρη καταγραφή των δημοσιεύσεων του Σάκη Καράγιωργα βλ. το «Σημείωμα» του Έπιμελητή στον 1ο τόμο της έκδοσης: Σάκης Καράγιωργας *Μελέτες, άρθρα, όμιλίες*, 3 τόμοι, Αθήνα 1994, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

περί «μεικτής οικονομίας» και περί «κοινωνικού κράτους» ο Σάκης Καράγιωργας αρχίζει, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '50, να δημοσιεύει τις πρώτες τους ερευνητικές μελέτες με θέματα από τον χώρο της Δημόσιας Οικονομικής και κυρίως από τον χώρο της φορολογικής θεωρίας, και πολιτικής. Ιδιαίτερη έμφαση προσδίδει στην ανάλυση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας καθώς και στη σχέση μεταξύ φορολογικής πολιτικής, εισαγωγής ξένου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης.

Η δεύτερη φάση της επιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα αρχίζει, τό 1963, με την επιστροφή του από την Αγγλία, και την επανενεργοποίησή του στη Διεύθυνση Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος. Αργότερα, η φάση αυτή επεκτείνεται και στον ακαδημαϊκό χώρο, μετά την εκλογή του, τό 1966, σε καθηγητή της Δημόσιας Οικονομικής του Παντείου Πανεπιστημίου και συνεχίζεται, στά χρόνια της κράτησής του σε διάφορες φυλακές της Χούντας, τελειώνοντας με την απελευθέρωσή του, τό 1973. Στή διάρκεια των δέκα αυτών ετών, μεταξύ 1963 και 1973, ο Σάκης Καράγιωργας ασχολείται ερευνητικά με νέα θέματα αλλά και με θέματα τά όποια είχε ήδη αρχίσει να διερευνά κατά την πρώτη φάση των επιστημονικών του δραστηριοτήτων. Χρησιμοποιώντας ένα πιο διαφοροποιημένο θεωρητικό πλαίσιο αλλά και μία πιο άπαιτητική ερευνητική μεθοδολογία αρχίζει τώρα να εξετάζει με μεγάλη λεπτομέρεια τίς ιστορικές καταβολές, τί δομή καθώς και τίς οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του ελληνικού φορολογικού συστήματος. Ταυτόχρονα αρχίζει να διερευνά πιο συστηματικά και σε

βάθος τίς δυνατότητες παρέμβασης του κράτους στήν ελληνική οικονομία, προσδίδοντας ιδιαίτερο βάρος στους τρόπους άσκησης σταθεροποιητικής, εισοδηματικής και αναπτυξιακής πολιτικής.

Από τίς πολλές, τέσσερις είναι ίσως –κατά τί γνώμη μου βέβαια– οι πιο σημαντικές επιστημονικές συμβολές του Σάκη Καράγιωργα στήν περίοδο μεταξύ 1963 και 1973: Πρώτον ή δημοσίευση μιās σειράς άρθρων με αντικείμενο τί σχέση μεταξύ φορολογικής πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης. Δεύτερον, ή εκπόνηση, στό πλαίσιο του ΚΕΠΕ και μέ τί συνεργασία και άλλων ερευνητών, μιās έκτενους και εμπειριστατωμένης μελέτης στήν όποία διατυπώνεται ένα ενιαίο σύνολο προτάσεων για τί μεταρρύθμιση του ελληνικού φορολογικού συστήματος. Τρίτον, ή δημοσίευση μιās δίτομης πραγματείας μέ τίτλο «Παραδόσεις Δημόσιας Οικονομικής» όπου προσφέρεται, για πρώτη φορά, στους φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων, μιá συστηματική εισαγωγή στά βασικότερα προβλήματα και θεωρητικά ρεύματα της σύγχρονης Δημόσιας Οικονομικής. Και τέταρτον, ή μελέτη του για τίς εισοδηματικές ανισότητες στήν Ελλάδα και για τίν άποτελεσματικότητα της αναδιανεμητικής πολιτικής του κράτους. Πρόκειται για μιá πρωτότυπη, για τά ελληνικά δεδομένα, μελέτη που εκπονείται από τον Σάκη Καράγιωργα στή διάρκεια της φυλάκισής του και δημοσιεύεται τό 1973, στό άγγλικό επιστημονικό περιοδικό *The Economic Journal*.

Τό πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα των ερευνών του Σάκη Καράγιωργα που δημοσιεύονται στήν περίοδο

μεταξύ 1963 και 1973 είναι τό γεγονός ότι σ' αυτές τις έρευνες ή επιστημονική του σκέψη έμφανίζεται μέ έναν όλο και πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα καθώς έπίσης και ότι οι έμπειρικές του μελέτες έκπονούνται μέσα από μία όλο και πιο όξυμένη κριτική σκοπιά. Τό γεγονός αυτό έχει βέβαια νά κάνει και μέ τή σταδιακή όξυνση τών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων πού άντιμετώπιζε τότε ή έλληνική κοινωνία, μία όξυνση πού άντανανκλάται και στην πολιτική συνειδητοποίηση του Σάκη Καράγιωργα, έτσι όπως τούτο εκφράζεται από τήν ένεργό συμμετοχή του στον Όμιλο Παπαναστασίου και, στή συνέχεια, στην άντιστασιακή όργάνωση Δημοκρατική Άμυνα. Στή δεκαετία μεταξύ 1963 και 1973 ό Σάκης Καράγιωργας έμβαθύνει στην άνάλυση της «νεοκλασικής σύνθεσης», για τήν όποία σās μίλησα πριν από λίγο, έντοπίζοντας σταδιακά πολλές από τις έσωτερικές της άντιφάσεις. Έτσι αρχίζει νά απομακρύνεται, σιγά-σιγά, από τήν παράδοση αυτή, άναζητώντας νέα έννοιολογικά εργαλεία και νέα θεωρητικά έπιχειρήματα πού θά μπορούσαν νά καλύψουν τις έννοιολογικές ανεπάρκειες και τά έρευνητικά κενά του νεοκλασικισμού αλλά και του ίδιου του μεταπολεμικού κεύθισανισμού.

Άν και ή άναζήτηση αυτή θά αποφέρει συγκεκριμένους καρπούς μόνον μετά τό 1973, έντούτοις μπορεί κανείς νά έντοπίσει, σέ κείμενα πού γράφονται πριν από τό 1973, στοιχεία πού μαρτυρούν τήν κατεύθυνση προς τήν όποία θά κινηθεί ή επιστημονική σκέψη του Σάκη Καράγιωργα μετά τήν αποφυλάκισή του. Άξίζει τόν κόπο νά αναφέρω ένδεικτικά ένα παράδειγμα. Ό τρόπος μέ τόν όποιο ό Σάκης Καράγιωργας άναλύει τή φορολογική πολιτική της δεκαετίας του 1960 και προτείνει συγκεκριμένα μέτρα μεταρρύθμισής της, υπερβαίνει τά όρια του διαχειριστικού λογισμού και μετατρέπεται σέ κανονιστική κριτική όλου του οικονομικού συστήματος. Χρησιμοποιώντας ως αξιακό πρόταγμα τήν έννοια της δικαιοσύνης, άναπροσοδιορίζει τό αίτημα της οικονομικής άνάπτυξης, μετατρέποντάς το, ουσιαστικά, σέ αίτημα κοινωνικής άναδιάρθρωσης. Η προτεινόμενη φορολογική μεταρρύθμιση δέν έξυπηρετεί απλώς εισπρακτικούς σκοπούς στό πλαίσιο κατάστροφης του κρατικού προϋπολογισμού, αλλά συγκροτείται βάσει μιας ξεχωριστής λογικής πού διέπεται από τήν αρχή της δημοκρατικής, δίκαιης και ίσης μεταχείρισης. Ός εκ τούτου, οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις του Σάκη Καράγιωργα, σέ συνδυασμό μέ τά συμπεράσματά του ως προς τή διαστρωματική -ταξική, θά έλεγε ό ίδιος άργότερα- άνισοκατανομή του έθνικού εισοδήματος, συνεπάγονται, σέ τελευταία άνάλυση, τήν άναδιάταξη τών κοινωνικών σχέσεων και ιεραρχιών, δηλαδή τήν άνακατανομή τών ταξικών θέσεων και τών δυνατοτήτων τών πολιτών στό πλαίσιο του συνόλου της κοινωνίας.

Η τρίτη φάση της επιστημονικής δραστηριότητας του Σάκη Καράγιωργα αρχίζει μέ τήν αποφυλάκισή του, τό 1973, και τελειώνει, άπροσδόκητα, μέ τόν πρόωρο

θάνατό του, τό 1985. Στά πρώτα χρόνια της περιόδου αυτής δημοσιεύει μία σειρά σημαντικών άρθρων πάνω σέ κρίσιμα προβλήματα της εποχής, όπως είναι λ.χ. οι οικονομικές συνέπειες της δικτατορίας, ή όργάνωση της οικονομίας σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα του 1975, ή φορολόγηση του ξένου κεφαλαίου και ή προνομακή μεταχείριση του βιομηχανικού κεφαλαίου από τήν πλευρά της Πολιτείας. Ταυτόχρονα, συνεχίζει νά τόν απασχολεί, πολιτικά και έρευνητικά, τό θέμα της εισοδηματικής άνισότητας, και της έπιδείνωσής της μέσω της φορολογικής πολιτικής του κράτους. Τό 1977 δημοσιεύει σέ ένα επιστημονικό περιοδικό, τά αποτελέσματα τών νέων του έρευνών. Τό 1978, παρουσιάζει μία περιληπτική και προσιτή στό γενικότερο κοινό περίληψη τών αποτελεσμάτων αυτών σέ ένα άρθρο του, στό περιοδικό Ό Πολίτης, πού φέρει τόν τίτλο «Η φορολογική έκμετάλλευση στην Έλλάδα». Η χρήση του όρου «έκμετάλλευση» στον τίτλο του άρθρου αυτού, δέν είναι καθόλου τυχαία ή ρητορική. Άντίθετα, σηματοδοτεί τό γεγονός ότι μετά τή δικτατορία ό Σάκης Καράγιωργας αρχίζει νά απομακρύνεται από τό νεοκλασικό και τό κεύθισανό αναλυτικό πρότυπο και νά όδεύει, συστηματικά, προς μιά επαναδιατύπωση του θεωρητικού του πλαισίου, εισάγοντας σ' αυτό κατηγορίες και έρμηνευτικά σχήματα από τό έννοιολογικό όπλοστάσιο της μαρξικής θεωρίας. Χρησιμοποιώντας μία μαρξιστικά προσανατολισμένη μεθοδολογία θά συνεχίσει, στή δεκαετία του '80, νά ασχολείται έντατικά μέ τό θέμα τών οικονομικών άνισοτήτων καθώς και μέ τόν συσχετισμό τών άνισοτήτων αυτών μέ τήν ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Μιά πρώτη έκφραση αυτών τών έρευνητικών του δραστηριοτήτων είναι ή έκπόνηση, μαζί μέ τόν συνεργάτη του Θεοφάνη Πάκο, δύο σημαντικών έρευνών οι όποιες, ώστόσο, θά δημοσιευθούν μετά τό θάνατό του: ή μία τό 1985 και ή άλλη τό 1988. Μιά δεύτερη έκφραση του έντονου έρευνητικού ενδιαφέροντος του Σάκη Καράγιωργα για τό φαινόμενο τών κοινωνικών και οικονομικών άνισοτήτων είναι τό γεγονός ότι τό 1983 άναλαμβάνει, στό πλαίσιο του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών, τόν σχεδιασμό και τή διεξαγωγή, για πρώτη φορά στην Έλλάδα, μιας μεγάλης δειγματοληπτικής έρευνας. Μιας έρευνας πού θά επέτρεπε μία διαφοροποιημένη άνάλυση της διανομής του εισοδήματος κατά εισοδηματικά κλιμάκια και κατά κοινωνικές τάξεις. Ταυτόχρονα, ό Σάκης Καράγιωργας άναλαμβάνει, και πάλι σέ συνεργασία μέ τό Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών, νά σχεδιάσει και νά υλοποιήσει μία μεγάλη έρευνα μέ στόχο τήν έκτίμηση της έντασης και της έκτασης του φαινομένου της φτώχειας και της κοινωνικής άποσέρισης στην Έλλάδα. Η έρευνα για τή διανομή του εισοδήματος δέν ολοκληρώθηκε ποτέ, ενώ ή έρευνα για τή φτώχεια ολοκληρώθηκε και δημοσιεύθηκε μετά τόν θάνατό του.

Δέν θά ήθελα νά φορτώσω τήν εισήγησή μου μέ άναφορές και σέ πολλές άλλες εργασίες του Σάκη Κα-

ράγιωργα πού είδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας στίς δεκαετίες τοῦ '70 καί τοῦ '80. Ἀπό τίς παρατηρήσεις πού προηγήθηκαν, ἐλπίζω νά ἔγιναν σαφῆ τά ἀντικείμενα μέ τά ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἐρευνητικά, μετά τή δικτατορία, καθώς καί ἡ πορεία πού ἀκολούθησε, στήν περίοδο αὐτή, ἡ ἐπιστημονική του σκέψη. Θά κάνω ὁμως μιά ἐξάιρεση. Οἱ θεωρητικές ἀναζητήσεις τοῦ Σάκη Καράγιωργα, πού ἄρχισαν νά μορφοποιούνται κατά τή διάρκεια τῆς φυλάκισής του καί νά παίρνουν σάρκα καί ὀστά στή δεκαετία τοῦ '70, κορυφώνονται στά δύο πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μέ τή δημοσίευση μιᾶς συνθετικῆς πραγματείας περί Δημόσιας Οἰκονομικῆς, σέ δύο τόμους, πού φέρουν, ἀντίστοιχα, τούς τίτλους: «Οἱ οἰκονομικές λειτουργίες τοῦ κράτους» καί «Οἱ δημοσιονομικοί θεσμοί». Χωρίς καμία τάση ὑπερβολῆς—πράγμα ὄχι ἀσυνήθιστο σέ ἐκδηλώσεις σάν τή σημερινή— θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω ὅτι πρόκειται γιά μιά πρωτοποριακή σέ σύλληψη καί περιεχόμενο ἐπιστημονική πραγματεία, πρωτοποριακή μέ κριτήρια ὄχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἀλλά καί τῆς διεθνούς βιβλιογραφίας. Αὐτό τό κλασικό πλέον ἔργο τοῦ Σάκη Καράγιωργα ἐξακολουθεῖ μέχρι καί σήμερα, καί θά ἐξακολουθεῖ καί στό μέλλον, νά ἀποτελεῖ ὀρόσημο γιά τήν πανεπιστημιακή διδασκαλία καί τήν ἐπιστημονική ἐρευνα σέ θέματα σχετικά μέ τίς οἰκονομικές, κοινωνικές καί πολιτικές διαστάσεις τῆς κρατικῆς πολιτικῆς στίς σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ τώρα νά κάνω κάποια, γενικότερης ὕψους, σχόλια γιά τό ἐπιστημονικό ἔργο τοῦ Σάκη Καράγιωργα. Κατ' ἀρχάς θά ἤθελα νά σημειώσω ὅτι οἱ θεωρητικές του μελέτες καθώς καί οἱ ἐμπειρικές του ἐρευνες δείχνουν μέ τόν πλέον σαφή τρόπο τίς αὐστηρές ἐπιστημονικές προϋποθέσεις πού θά πρέπει νά ἐκπληρρεῖ μιά σκέψη πού διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό της ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καί κριτική σκέψη. Τό δεύτερο πού θέλω νά ἐπισημάνω εἶναι ὅτι ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀπέφυγε τίς βολικές καί εὐκολες λύσεις πού προσφέρει—καί μάλιστα ὄχι χωρίς ἀνταλλάγματα— ὁ «καθώς πρέπει» ἀκαδημαϊσμός καί ὁ τεχνοκρατικός θετικισμός. Στήν μεταδικτατορική περίοδο δέν ἐπαναπαύθηκε, καλλιεργώντας τήν ιδέα ἐνός νέου «κοινωνικοῦ συμβολαίου» πού θά ἔλυνε αὐτόματα, ἀρμονικά καί χωρίς συγκρούσεις τά κρίσιμα προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε τήν ἐποχή ἐκείνη ἡ ἐλληνική κοινωνία. Ἐνδιαφέρθηκε νά ἐλέγξει τόσο τίς ιδεολογικές θέσεις τοῦ μεταδικτατορικοῦ συντηρητισμοῦ ὅσο καί τίς σημασίες πού ἔπαιρνε ὁ ὅρος «σοσιαλισμός» σέ μιά καπιταλιστική κοινωνία τῆς ψυχροπολεμικῆς περιόδου, ὅπως ἦταν ἡ ἐλληνική. Σέ μιά τέτοια κοινωνία, μέ ἔντονο τό ἀγροτικό καί μικροαστικό στοιχεῖο, καί ἡ ὁποία βρισκόνταν ἀντιμέτωπη ἀφενός, μέ τήν πρόκληση τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί, ἀφετέρου, μέ τούς περιορισμούς πού τῆς ἔθετε, τότε, ἡ διεθνῆς οἰκονομική κρίση. Ὅταν οἱ τεχνοκρατικές συντα-

γές δέν μπορούσαν πλέον νά προσφέρουν λύσεις στό πλαίσιο τῶν δοσμένων συνθηκῶν καί ὅταν οἱ ὅροι γιά τήν κοινωνική ἀλλαγὴ δέν φαινόταν νά εἶναι δοσμένοι, τότε ὁ Καράγιωργας δέν συνθηκολόγησε, οὔτε κουτσούρευε τόν κριτικό χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς του σκέψης, ταυτίζοντας, ἐκ τῶν ὑστέρων, τήν ιστορική πραγματικότητα μέ τό σοσιαλιστικό ὄραμα.

Ἡ ἐπιστημονική πορεία τοῦ Σάκη Καράγιωργα πρὸς ὀλοένα πιό κριτικές καί ριζοσπαστικές θέσεις εἶναι ἀρρηκτα συνυφασμένη καί μέ τό ιδιαίτερο ἀκαδημαϊκό του ἦθος. Καθὼς τό ἦθος ἐνός ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου φανερώνεται, σέ ὅλη του τή μεγαλοπρέπεια, σέ στιγμές ἀντιπαράθεσης καί μάλιστα ὅταν οἱ συζητημοὶ δέν εἶναι καθόλου εὐνοϊκοὶ γιά τόν ἴδιο. Διάλεξα μιά χαρακτηριστική στιγμή ἀπὸ τήν ζωὴ τοῦ Σάκη Καράγιωργα πού ἀναδεικνύει τό σπάνιο ἀκαδημαϊκό του ἦθος ἀλλά καί τήν ἐνιαία ἠθικο-πολιτική θεμελίωση τῆς ἐπιστημονικῆς του αὐτογνωσίας καί τῆς πολιτικῆς του πράξης. Ἀναφέρομαι, βέβαια, στήν ἀπολογία του στό Ἐκτακτὸ Στρατοδικεῖο Ἀθηνῶν, στίς 14 Ἀπριλίου τοῦ 1970, ὅταν μαζί μέ τούς συναγωνιστές του δικαζόταν στήν περιφέρημη δίκη τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμύνας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα ἐκείνης τῆς ἀπολογίας εἶναι ὅτι ξεφεύγει ὄχι μόνον ἀπὸ τίς συμβάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ δικανικοῦ λόγου ἀλλά καί ἀπὸ ἐκεῖνο τό εἶδος ἀπολογιῶν στίς ὁποῖες ὁ κατηγορούμενος, μὴν ἀναγνωρίζοντας τήν νομιμότητα τοῦ Στρατοδικείου, ἐπικαλεῖται τόν φυσικό του δικαστή. Τό εἰδικὸ ἠθικο-πολιτικὸ βάρος τῆς ἀπολογίας ἐντοπίζεται σέ ἐκεῖνο τό σημεῖο ὅπου ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀναφέρεται στοὺς λόγους πού τόν ὀδήγησαν, στήν ἀντίσταση κατὰ τοῦ καθεστῶτος τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας. Ἡ παράθεση τῶν λόγων αὐτῶν μᾶς δείχνει ὅτι δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά τήν περίπτωση ἐνός ἐξεγερμένου διανοομένου πού μέ τίς πράξεις του ἀντιστέκεται ἐναντίον ἐνός αὐταρχικοῦ καθεστῶτος. Ἀντίθετα, ὁ Σάκης Καράγιωργας γνωρίζει τή νομιμοποιητική βάση τῆς ἀντιστασιακῆς του δράσης καί τήν ἀντιπαραθέτει πρὸς τή σαθρὴ νομιμοποιητικὴ βάση τοῦ καθεστῶτος τῆς δικτατορίας. Οἱ ἀναφορές του στήν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία ὡς τῆς προνομιακῆς μορφῆς πολιτεύματος, ὅπου οἱ ἀποφάσεις γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν ἀντικείμενο δημόσιας διαβούλευσης καί ἐπιλογῆς, οἱ ἀναφορές του αὐτές φέρνουν στό προσκήνιο τούς ἀντικειμενικούς λόγους γιά τούς ὁποίους κάθε πολίτης νομιμοποιεῖται νά ἀντιστέκεται ἐναντίον ἐνός αὐταρχικοῦ καθεστῶτος. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Σάκη Καράγιωργα ἔγκειται στό γεγονός ὅτι, ἀκριβῶς σ' αὐτό τό σημεῖο τῆς ἀπολογίας του, ἀναδεικνύεται ἓνα σπάνιο ἀκαδημαϊκὸ ἦθος. Σπάνιο, ἐπειδὴ κατὰ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀπολογητικοῦ του επιχειρήματος, ὁ Σάκης Καράγιωργας ἐμπλέκει καί τήν ἐπιστήμη πού ὁ ἴδιος ὑπηρετεῖ. Δηλαδή τήν Δημόσια Οἰκονομική, γιά τήν ὁποία θά μπορούσε κανεῖς νά πεῖ

ὄτι ἐξετάζει, μεταξύ ἄλλων, καί τό τί ἀκριβῶς καί ὑπό ποιούς ὄρους δίνει ὁ κάθε πολίτης στήν κοινωνία καθῶς ἐπίσης καί τό τί ἀκριβῶς καί ὑπό ποιούς ὄρους δίνει ἡ κοινωνία σέ κάθε πολίτη. Τήν ἐπιστήμη τῆς Δημόσιας Οἰκονομικῆς δέν τήν θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἕνα ξερό κομμάτι γνώσεων, ἕνα σύνολο θετικῶν πληροφοριῶν, σάν αὐτές τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλά, ἀντίθετα, ὅτι ἀποτελεῖ τό ὑπόβαθρο γιά τή συνειδητοποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπιστήμονα. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτή ἀποτυπώνεται μέ ἀνάγλυφο τρόπο στόν τελευταῖο λόγο πού ὁ Σάκης Καράγιωργας ἀναπτύσσει τήν ἀπολογία του γιά νά νομιμοποιήσει τήν ἀντιστασιακή του πράξη. Ἀναφέρομαι, βέβαια, στόν ἀπολογισμό, τύπου «δοῦναι καί λαβεῖν», πού ὁ Σάκης Καράγιωργας συντάσσει, πρός τό τέλος τῆς ἀπολογίας του, γιά νά περιγράψει τή σχέση του μέ τήν ἐλληνική κοινωνία, μέ τόν ἐλληνικό λαό. Τό σχετικό ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Αὐτός ὁ λαός ἔκανε πολλές θυσίας καί δαπάνες χάριν ἐμοῦ. Μέ ἐσπούδασεν εἰς τά ἐλληνικά πανεπιστήμια, μέ ἐστειλεν μέ ὑποτροφίαν δι' ἀνωτέρας σπουδᾶς εἰς τό ἐξωτερικόν, μέ ἔκανε καθηγητήν ἀνωτάτης σχολῆς καί ἀνώτατον κρατικόν λειτουργόν. Δι' ὅλας αὐτάς τάς θυσίας τί ζητεῖ ὡς ἀντάλλαγμα ἀπό ἐμέ ὁ ἐλληνικός λαός καί ἡ πατρίς; Τί ζητεῖ ἀπό ὅλους τούς πνευματικούς ἀνθρώπους; Δύο μόνον πράγματα. Νά προσφέρουν τάς ἐπιστημονικάς τῶν ὑπηρεσίας καί νά εἶναι θεματοφύλακες τῶν ἠθικῶν καί πνευματικῶν ἀξιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Εἶχα ὑποχρέωσιν, ἐπομένως, κύριοι στρατοδίκαι, νά ἐξοφλήσω αὐτό τό μεγάλο χρέος μου, ἀκόμη καί ἐάν παρίστατο ἀνάγκη νά δώσω καί τήν ζωήν μου».

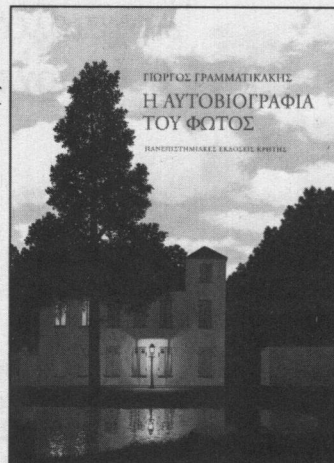
Ἡ στιγμή πού ὁ διανοούμενος καί ἀκαδημαϊκός δάσκαλος ἐρχεται νά ἐξοφλήσει τό χρέος του αὐτό, ἡ στιγμή πού καλεῖται νά ἀνταποδώσει στό λαό τά ὅσα ἐκεῖνος τοῦ εἶχε προσφέρει, καί μάλιστα μέ πολλές καί πολλῶν εἰδῶν θυσίες, εἶναι καί ἡ στιγμή κορυφώσεως στή ζωή τοῦ διανοούμενου καί τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου. Δέν εἶναι ἀπορίας ἄξιο, ἐπομένως, γιατί ἦταν ἐλάχιστοι οἱ ἀκαδημαϊκοί δάσκαλοι πού ἔνωσαν τήν ἀνάγκη νά ἀντισταθοῦν στήν δικτατορία, ἐξοφλώντας αὐτό τό συγκεκριμένο χρέος τους.

Βέβαια, στά δικτατορικά καθεστῶτα ὁ φοβερός καί πανίσχυρος ἀντίπαλος εἶναι πάντοτε ὁρατός καί ἡ πράξη ἀντίστασης εἶναι πιό ἄμεση καί εὐθεία. Ὅμως, στήν κοινοβουλευτική δημοκρατία, ὁ ἀντίπαλος ἀλλάζει συχνά μορφή καί ἡ ὄψη του εἶναι συνήθως φευγαλέα. Ἐδῶ, τό ἀκαδημαϊκό ἦθος μπορεῖ νά καμφθεῖ ὄχι ἀπό φόβο ἢ λιποψυχία, ἀλλά ἀπό καθημερινές προκλήσεις, ἀνταλλάγματα καί ἰδιοτελεῖς ὑπολογισμούς.

Ἡ ἐπίγνωση αὐτή ἀποτελεῖ γιά μᾶς μιᾶ ἀπό τίς πιό σοβαρές παρακαταθῆκες πού μᾶς κληρονόμησε μέ τό ἔργο του καί τή ζωή του ὁ Σάκης Καράγιωργας. Μιά παρακαταθήκη πού μᾶς εἶναι σίγουρα πολύ βαριά καί τήν ὁποία, ὁμως, ἐμεῖς οὔτε θέλουμε μᾶ οὔτε μᾶς εἶναι δυνατό νά ἀποποιηθούμε.

Γιώργος Γραμματικάκης Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | ISBN 960-574-207-9 | τιμή: 24,00 €

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με έναν περιεργο ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενέσεώς μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο. Δεν αξίζει άλλωστε να συζητά κανείς για πράγματα –την γένεσή μου και την γένεση του Κόσμου– που προκαλούσαν ανέκαθεν διαμάχες».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το αρχέγονο Φως, που η ανακάλυψή του το 1965 υπήρξε από τις σημαντικότερες στην ιστορία της κοσμολογίας. Πριν δώσει τον λόγο στο ίδιο το φως, ο γνωστός συγγραφέας της *Κόμης της Βερενίκης* και των *Κοσμολογικών* παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που, μέσω του φωτός, η επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: την θεωρία της σχετικότητας, την κβαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες απόψεις για την γένεση και την εξέλιξη του Σύμπαντος. Δεν παραλείπει ακόμη να υπογραμμίσει την σημασία του φωτός για την ίδια την ζωή αλλά και την Τέχνη, ενώ αναφέρεται και στις φιλοσοφικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις που συνοδεύουν το φως από τους αρχαίους χρόνους. Βιβλίο εύληπτο και πολυσήμαντο, η *Αυτοβιογραφία του Φωτός* περιγράφει με απλά λόγια την συναρπαστική περιπέτεια της σύγχρονης επιστήμης, και απλώς ζητά από τον αναγνώστη να διαβαστεί «πρώτα με τον νου και, ύστερα ή παράλληλα, με την ψυχή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΣΠΗΛΑΙΟ ΑΝΔΡΙΤΣΑΣ - ΜΟΙΡΑΙΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Ἀρχαιολογικές ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις
ἢ ὑπάρχει φῶς στό βάθος τῆς σπηλιᾶς;

τῆς Ἐλισσάβετ Τζαβέλλα

Ἡ ἐκθεση τοῦ Βυζαντινοῦ καί Χριστιανικοῦ Μουσείου Ἀθήνας «Σπήλαιο Ἀνδρίτσας - Μοιραῖο καταφύγιο» (26/9/2005-31/12/2005) διέφερε ριζικά ἀπό τίς ὡς τώρα ἐκθέσεις βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, ὡς πρός τό ὅτι δέν παρουσίαζε ἀπαντήσεις γιά τό θέμα τῆς, ἀλλά κυρίως ἐρωτήσεις. Ἡ ἐξαιρετικά καλοστημένη αὐτή ἐκθεση παρουσίαζε ἕνα μικρό ἀρχαιολογικό αἶνιγμα πού μοιάζει λιγάκι μέ θρίλερ, καί εἶχε ἕνα ἐπιπλέον θετικό στοιχείο: πρότεινε μία ἐρμηνευτική προσέγγιση χωρίς νά τήν ἐπιβάλλει. Τή λύση τοῦ μυστηρίου τήν ψάχνουμε ἀκόμα.

Στό σπήλαιο Ἀνδρίτσας, κοντά στή Λέρνα τῆς Ἀργολίδας, εἰσχώρησαν γιά πρώτη φορά σπηλαιολόγοι τῆς Ἐφορείας Παλαιοανθρωπολογίας καί Σπηλαιολογίας Ν. Ἑλλάδας τόν Ἰανουάριο τοῦ 2004. Στό ἐσωτερικό του τό σπήλαιο ἐπιφύλασσε μία ἐκπληξη: τριάντα τρεῖς σκελετοί, ὄχι θαμμένοι ἀλλά ξαπλωμένοι στό ἔδαφος, φαίνεται ὅτι ἀνήκαν σέ ἀνθρώπους πού ἔμειναν ἐκεῖ γιά κάποιο διάστημα, καί στή συνέχεια πέθαναν ἐκεῖ γιά ἀνεξιχνίαστους λόγους. Τή χρονολόγηση τοῦ συμβάντος, καθῶς καί ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τούς ἀνθρώπους αὐτούς, μᾶς δίνουν τά κεραμικά καί μπρούντζινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στό σπήλαιο σχεδόν ἀκέραια. Πρόκειται γιά 116 ἀγγεῖα μεταφορᾶς ὑγρῶν κυρίως (τέσσερις ἀμφορεῖς, στάμνες, πολλά μικρά καί μεγάλα κανάτια), 47 λυχνάρια φωτισμοῦ, καί μπρούντζινες πόρπες πού φοροῦσαν στή ζώνη τους οἱ νεκροί. Βρέθηκαν ἐπίσης χάλκινα νομίσματα, καθῶς καί ἕνα χρυσό. Τό πρωιμότερο νόμισμα εἶχε κοπεῖ ἐπί βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α', τό 517/8, καί τρία ἄλλα ἐπί Ἰουστινιανοῦ Α', ἀπό τό 541 ὡς τό 545. Τά περισσότερα εἶναι κοπές τοῦ Ἰουστίνου Β' (565-578), μέ τελευταῖο χρονολογικά ἕνα τοῦ 576 μ.Χ. Ἕνας μπρούντζινος σταυρός, μέ χαραγμένη ἐπάνω του τήν Κυριακή προσευχή, μαρτυρεῖ τή χριστιανική πίστη τῶν ἀνθρώπων. Τό γεγονός ὅτι δέν βρέθηκαν χτύρες (ἐκτός μᾶς), πιάτα καί ἄλλα μαγειρικά σκευή δείχνει ὅτι οἱ

ἀνθρωποι δέν εἶχαν καταφύγει στή σπηλιά γιά νά ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ, ἀλλά ἔχοντας τήν ἐπίγνωση (ἢ ἐλπίζοντας) ὅτι οἱ προμήθειες πού κουβαλοῦσαν μαζί τους θά τούς ἔφταναν γιά ὅσο διάστημα θά ἔμειναν ἐκεῖ. Μαζί τους κουβαλοῦσαν καί ἕνα δόρυ. Τό τραγικό τους τέλος εἶναι αὐτό πού μᾶς ἐπέτρεψε νά δοῦμε τήν πορεία τους ἀκίνητοποιημένη σέ μιά χρονική στιγμή, ἀλλά καί αὐτό πού ρίχνει ἕνα γοητευτικό φῶς μυστηρίου στήν ὑπόθεση.

Καί ἐδῶ ξεκινοῦν τά ἐρμηνευτικά προβλήματα τῶν ἀρχαιολόγων. Γιατί κατέφυγαν ἐκεῖ αὐτοί οἱ ἀνθρωποι, καί γιατί δέν μπόρεσαν νά ξαναφύγουν ἀπό ἐκεῖ; Προφανῶς ἔφτασαν στή σπηλιά ἀπό κάποιο κοντινό χωριό ἢ πόλη τῆς Ἀργολίδας. Μήπως ἡ σπηλιά ἀποτελέσει σταθμό σέ μιά πορεία πού ἤθελαν νά συνεχίσουν, π.χ. πρός τό κοντινό κεφαλοχώρι ὅπου θά πουλοῦσαν ἢ θά ἀγόραζαν προϊόντα; Δέ φαίνεται πιθανό, κυρίως λόγω τοῦ σταυροῦ, τόν ὁποῖον μάλλον δέ θά ἔπαιρναν μαζί σέ μιά ἀπό τίς καθημερινές τους διαδρομές. Ἴσως στή σπηλιά ἀναζήτησαν καταφύγιο ἀπό κάποιο σοβαρό κίνδυνο τόν ὁποῖο γνώριζαν ἤδη πρὶν φύγουν ἀπό τά σπίτια τους. Ποιός μπορούσε νά εἶναι αὐτός; Ἡ ἐκθεση τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ πῶς πιθανός κίνδυνος ἀπό τόν ὁποῖο προσπαθοῦσαν νά ξεφύγουν οἱ πρωταγωνιστές τῆς πρέπει νά ἦταν οἱ εισβολές τῶν Σλάβων καί τῶν Ἀβάρων. Οἱ λαοί αὐτοί ἔφεραν σοβαρές ἀναστατώσεις στήν Πελοπόννησο στά τέλη τοῦ βου καί πιθανόν καί στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ.

Τί συνέπειες εἶχαν οἱ ἐπιδρομές αὐτές στίς βυζαντινές πόλεις καί στήν ὑπαιθρο; Σύμφωνα μέ τήν παραδοσιακή ἄποψη, προερχόμενη κυρίως ἀπό τήν ἀνάγνωση ιστορικῶν πηγῶν, ἡ ἔλευση τῶν Σλάβων εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν παρακμή ὀλόκληρων πόλεων καί δημογραφική μείωση, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς ὁδήγησε στήν πλήρη ὀπισθοδρόμηση τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ στό Βυζάντιο. Ἡ περίοδος αὐτή τῆς ὀπισθοδρόμησης εἶναι

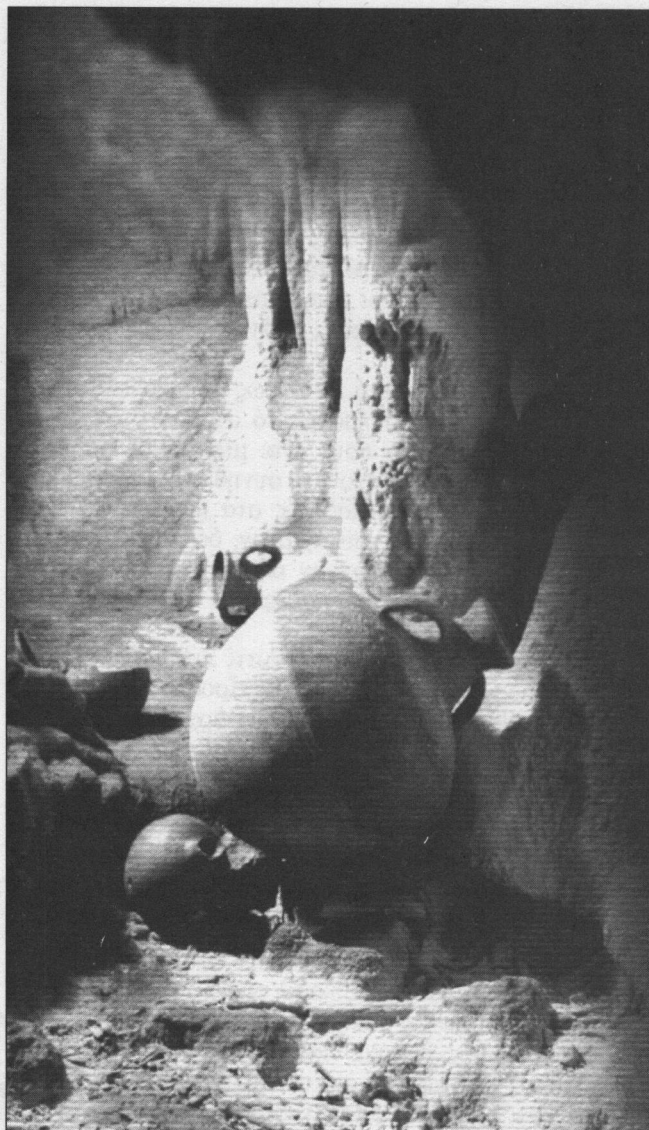
γνωστή ως «Σκοτεινοί Αιώνες», και συμπίπτει χρονολογικά με την περίοδο της Εικονομαχίας, που από τους περισσότερους μελετητές θεωρείται μία περίοδος αντίστοιχης όπισθοδρόμησης στον πνευματικό πολιτισμό.

Οι αρχαιολόγοι, με τη σειρά τους, τείνουν να υιοθετούν τα ερμηνευτικά μοντέλα των ιστορικών για να εξηγήσουν τό πώς, πότε και γιατί μπήκαν τά εύρηματά τους στη θέση όπου τελικά βρέθηκαν. Έτσι τό ιστορικό ερμηνευτικό σχήμα για τήν παρακμή που ακολούθησε, και όφειλόταν, στην έλευση των Σλάβων και των Άβάρων, έχει κατά κόρον χρησιμοποιηθεί από τους αρχαιολόγους για να εξηγήσει τή συρρίκνωση ή και έρήμωση πολλών πόλεων στό τέλος του 6ου και στις αρχές του 7ου αι., τό σταμάτημα τής ανέγερσης εκκλησιών στις περισσότερες θέσεις από τόν ύστερο 7ο ως και τόν 9ο αι., τήν απόκρυψη νομισματικών «θησαυρών» αποτελούμενων από νομίσματα του τέλους του 6ου και των αρχών του 7ου αι., τήν έξαφάνιση τής νομισματικής κυκλοφορίας στις έπαρχίες από τά μέσα του 7ου αι. και μετά, και πολλά άλλα φαινόμενα που προκαλούν τήν άπορία τους.

Άρκετές νεότερες αρχαιολογικές μελέτες, όμως, έχουν δείξει ότι τά παραπάνω φαινόμενα δέν μπορούν με καμία βεβαιότητα να συνδεθούν με τίς εισβολές των Σλάβων και των Άβάρων, και έχουν άμφισβητήσει τίς ίδιες τίς άντιλήψεις και τίς μεθόδους τής τρέχουσας αρχαιολογικής έρευνας. Τό σίγουρο είναι, λένε αυτές οι μελέτες, ότι είναι εύκολο να προσπαθήσει κανείς να άποδώσει τήν παρακμή του Βυζαντίου σε αυτή τήν περίοδο σε έξωγενείς παράγοντες. Όμως, τόσο ή ιστορία όσο και ή αρχαιολογία έχουν δείξει κατ' έπανάληψη ότι ένας άκμάζων ύλικός πολιτισμός δέν μπορεί να καμφθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό μόνο λόγω των έξωτερικών του έχθρών. Δέν μπορεί να ισχύει, δηλαδή, ότι ή αυτοκρατορία του Ίουστινιανού Α' (527-565 μ.Χ.) και των διαδόχων του διένυε μία άνιούσα πορεία όταν ξαφνικά οι έξωτερικοί έχθροι ήρθαν και τά χάλασαν όλα. Μήπως λοιπόν μάς έχουν ξεφύγει (όχι επειδή δέν τά έχουμε βρει, αλλά επειδή δέν τά βλέπουμε) στοιχεία που να δείχνουν σημαντικές μεταβολές στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές τής αυτοκρατορίας και που είχαν άποτελέσματα σημαντικότερα από αυτά που επέφεραν οι εισβολές;

Η έκθεση του Βυζαντινού Μουσείου έμπεριέχει ένδειξεις για μία τέτοια άμφισβήτηση. Διότι ή χρονολόγηση των νομισμάτων που φύλαγαν οι νεκροί στά ρούχα τους δέ συμφωνεί με τή χρονολόγηση τής κεραμικής τους. Τά νομίσματα παράχθηκαν, όπως είπαμε, στα 517-576, και κυρίως στα 565-576 μ.Χ. Οι περισσότεροι αρχαιολόγοι θα θεωρούσαν ως δεδομένη τή χρονολόγηση που δίνουν τά νομίσματα για να χρονο-

Εύρηματα στο σπήλαιο τής Άνδρίτσας

λογήσουν και τά υπόλοιπα εύρηματα, καθώς δέβαια και τό όλο συμβάν. Η κεραμική όμως (παρότι ή μελέτη τής βυζαντινής κεραμικής βρίσκεται, όμολογουμένως, σε πρώιμο στάδιο) φαίνεται ότι χρονολογείται, στο μεγαλύτερο μέρος της, από τό 600 και μετά. Όρισμένα από τά κανάτια που βρέθηκαν στη σπηλιά μοιάζουν έξαιρετικά με άλλα κανάτια που έχουν βρεθεί σε άνασκαφές στην Κόρινθο, και που έχουν χρονολογηθεί με ασφάλεια στα μέσα ή στο 6' μισό του 7ου αι. Κάποια άλλα κανάτια βρίσκουν τά παράλληλά τους σε άγγεία που έχουν βρεθεί σε αθηναϊκούς τάφους του πρώιμου 7ου αι.

Άς θεωρήσουμε, έστω προς στιγμήν, ότι τά νομίσματα δέν είναι, για τή συγκεκριμένη περίοδο, ή πιο αξιό-

πιστη μέθοδος χρονολόγησης. Γνωρίζουμε εξάλλου ότι τά νομίσματα, γενικώς, χρησιμοποιούντο συχνά για 30, 50 ή ακόμα και 70 χρόνια μετά τη χρονολογία κοπής τους. Άκόμα δέ περισσότερο, γνωρίζουμε ότι από τά μέσα του 7ου αι. ως τό τέλος του 9ου τά νομισματοκοπεΐα τής αυτοκρατορίας δέν έκοδαν νομίσματα για νά τά διοχετεύσουν στίς έπαρχίες της, αλλά κυρίως για νά πληρώσουν τό στρατό της. Έπομένως, θά μπορούσε νά υποθέσει κανείς ότι σέ αυτή τήν περίοδο έλλειψης νομισμάτων οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν νομίσματα από πολύ παλιότερες κοπές, γιατί δέν είχαν καινούρια.

Όραϊα όλα αυτά. Άλλά αν όντως έμπιστευτούμε τήν κεραμεική και χρονολόγησουμε τό συμβάν στόν 7ο αι., και όχι στό τέλος του 6ου, τότε μάς λείπει τό έρμηνευτικό μοντέλο πού έχουμε συνηθίσει νά χρησιμοποιούμε. «Βαρβαρικές» εισβολές στά μέσα του 7ου αι. δέν ύπήρχαν πλέον (ή, τουλάχιστον, δέ γνωρίζουμε καμία). Γιατί λοιπόν κατέφυγαν αυτοί οι άνθρωποι στή σπηλιά; Τό ερώτημα τώρα παραμένει αναπάντητο, και αυτό δέν μάς είναι βολικό.

Τά ερωτήματα συνεχίζονται: Γιατί πέθαναν εκεί όλοι μαζί; Μήπως έγκλωβίστηκαν; Η είσοδος τής σπηλιάς όμως δέ βρέθηκε κλειστή από τούς αρχαιολόγους. Μήπως δέν είχαν τίς δυνάμεις νά ξαναδγοϋν έξω; Άλλά για ποίό λόγο; Μήπως ήταν βαριά άρρωστοι; Αν ναι, ήταν από πρίν άρρωστοι ή άρρώστησαν εκεί μέσα, για παράδειγμα από δηλητηρίαση; Οι παιδικόι σκελετοί στή σπηλιά ήταν πολλοί, και τά παιδιά είναι πιό ευάλωτα σέ ασθένειες. Μήπως πάλι είχαν τίς σωματικές δυνάμεις νά βγοϋν έξω, αλλά έμειναν και πέθαναν μέσα γιατί ήταν, κατά κάποιον τρόπο, φυλακισμένοι εκεί; Ο κοινωνικός αποκλεισμός ύπήρχε πάντοτε, και πολύ συχνά δέν αφήνει όρατά αρχαιολογικά κατάλοιπα. Ο αποκλεισμός τών λεπρών, τών φορέων πανώλης (ασθένεια πού πρωτοεμφανίστηκε στό Βυζάντιο γύρω στά 540) αλλά και άλλων ανεπιθύμητων ήταν πρακτικές γνωστές σέ έμας από γραμματειακές πηγές, τόσο βυζαντινές όσο και δυτικές.

Οί παραπάνω έρμηνείες, πού είναι για τήν ώρα μόνο υπόθεσεις, ακόμα και αν ακούγονται λογικές, για τούς αρχαιολόγους και τούς ιστορικούς δέν είναι τόσο δελεαστικές όσο ή πρώτη έρμηνεία. Σέ κανέναν δέν άρέσει νά παραδέχεται ότι ή λύση του μυστηρίου πού προτείνει είναι απλώς μία υπόθεση πού δέν μπορεί νά αποδειχθεί.

Αντίθετα όμως, στή βυζαντινή (και όχι μόνο) ιστορία και αρχαιολογία έχουμε συνηθίσει νά θεωρούμε ως δεδο-

μένα και ήδη άπαντημένα πολλά πράγματα. Παραδείγματα; Ο Χριστιανισμός επικράτησε του παγανισμού και τών αρχαίων θρησκειών, γιατί δέν μπορούσε νά γίνει άλλιώς. Ο Ιουστινιανός μέ τίς κατακτήσεις του όδήγησε τήν αυτοκρατορία σέ μία από τίς ακμαιότερες φάσεις της. Οί Σλάβοι, οι Άβαροι και οι Άραβες ήταν αυτοί πού έφεραν τήν καταστροφή. Η αυτοκρατορία όμως ήταν γραφτό νά επανακάμψει και νά λάμψει ξανά.

Οί άναγνώσεις αυτές, κατά κόρον υιοθετημένες και από τά σχολικά βιβλία, συνήθως συσκοτίζουν τίς ιστορικές εξελίξεις, αντί νά τίς φωτίζουν. Στην περίπτωση τής Άνδρίτσας, ή υιοθέτηση του έρμηνευτικού μοντέλου πού χρησιμοποιεί τίς σλαβικές επιδρομές φαίνεται σάν νά γίνεται από κεκτημένη ταχύτητα. Τά έρμηνευτικά μοντέλα αναπόφευκτα αλλάζουν, διότι κάθε σημερινή γενιά έχει διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικά ερωτήματα για τό παρελθόν της από ό,τι οι προηγούμενες. Τά έρμηνευτικά μοντέλα πρέπει όμως νά στηρίζονται σέ άσφαλή επιστημονικά δεδομένα. Τό αν, στην περίπτωση τής Άνδρίτσας, ή χρονολόγηση πρέπει νά βασιστεί στα νομίσματα ή στην κεραμεική είναι μία κουβέντα πού θά διεξαχθεί άνάμεσα στους ειδικούς. Έμεις, όμως, οι θεατές τής έκθεσης, ως άφεθοϋμε νά απολαύσουμε τό μυστήριο τής μικρής ιστορίας τής Άνδρίτσας, έχοντας κατά νου ότι τά μυστήρια μπορεί νά έχουν πολλαπλές λύσεις, και όχι αυτή πού έχουμε συνηθίσει νά χρησιμοποιούμε.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ (ΑΥΤΟ)ΚΡΙΤΙΚΕΣ*

της 'Αλεξάνδρας Μπακαλάκη

Σύμφωνα με τους Μάικλ Χάρντ (Michael Hardt) και Αντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri) «ή [...] χωρική διάταξη του έσω και του έξω αποτελεί ένα γενικό και θεμελιακό χαρακτηριστικό της νεωτερικής σκέψης». Η διάκριση της έδαφικής/πολιτικής επικράτειας από τον χώρο που την περιβάλλει είναι όμολογητή διάκριση του κέντρου από την περιφέρεια, του δημόσιου από το ιδιωτικό, της επικράτειας του «έγώ» από εκείνη του ενστίχτου, του πάθους ή του ασύνειδου, του πολιτισμού, της κοινωνίας και της ιστορίας από τη φύση και τέλος των πολιτισμένων από τους πρωτόγονους. Η μετάβαση από τον ιμπεριαλισμό στην Αυτόκρατορία συνίσταται στη σταδιακή κατάλυση των παραπάνω διακρίσεων: «Δέν υπάρχει πλέον έξω».¹

Τά έρωτήματα που θέτει η Αυτόκρατορία των Χάρντ και Νέγκρι ως προς την ανθρωπολογική μελέτη των δυαδικών αντιθέσεων σέ διάφορα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια είναι πολλά και σύνθετα. Τό προφανέστερο απ' αυτά αφορά τό αν και κατά πόσο ή ανθρωπολογική έρευνα υποστηρίζει την ανάλυση των Χάρντ και Νέγκρι. Θα προσπαθήσω νά υποστηρίξω ότι ή απάντηση είναι διφορούμενη. Ωστόσο, εκτός από περιγραφικός, ό λόγος των δύο συγγραφέων, όπως και ό ανθρωπολογικός λόγος είναι επίσης παραγωγικός: Άνακαλύπτει τό περιβάλλον του ή άλλιώς, συγκροτεί τίς συνθήκες στίς όποιες αναφέρεται. Έτσι, θα υποστηρίξω επίσης ότι: 1) Η απάντηση στό έρώτημα του αν και κατά πόσο ό ανθρωπολογικός λόγος συμβάλλει στή συγκρότηση της παγκοσμιοποίησης ως από κοινού υπαγωγής στό «μέσα» είναι και αυτή διφορούμενη. 2) Τό

γεγονός αυτό μπορεί νά έρμηνευτεί ως ένδειξη κυριαρχίας που ή λογική της δυαδικής αντίθεσης εξακολουθεί νά άσκει στή σύγχρονη σκέψη, αλλά και ως σύμπτωμα της υπέρβασης ή της εξάλειψής της. Καί 3) οι πολιτικές σημασίες των αντίθετων αυτών έρμηνειών δέν έγκεινται μόνο στό περιεχόμενο των θέσεων στίς όποιες συνίστανται αυτές καθαυτές, αλλά εξαρτώνται από τό πλαίσιο μέσα στό όποιο παράγονται και κυκλοφορούν. Οι πολιτικές σημασίες των ανθρωπολογικών κριτικών αναλύσεων εξαρτώνται από τό βαθμό στόν όποιο οι αναλύσεις αυτές προϋποθέτουν και αναπαράγουν την υπαγωγή του έαυτου τους στό πλαίσιο που αποτελεί τό αντικείμενο της κριτικής τους, δηλαδή σ' αυτό που οι Χάρντ και Νέγκρι ονομάζουν αυτοκρατορική συνθήκη.

Σύμφωνα με τους συγγραφείς της Αυτόκρατορίας «οί ποικίλοι λόγοι της νεότερης ανθρωπολογίας σχετικά με τίς πρωτόγονες κοινωνίες λειτουργούν ως ένα έξω που όριοθετεί τον πολιτισμένο κόσμο. Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού, σέ όλα αυτά τά ποικίλα πλαίσια, είναι ή έσωτερική του έξω, δηλαδή ό εκπολιτισμός της φύσης».² Δέν είναι σαφές αν ή παρατήρηση αναφέρεται στήν έξωτερικότητα που αντιπροσωπεύουν οι ανθρωπολογικοί λόγοι, στήν έξωτερικότητα που οι λόγοι αυτοί αποδίδουν στίς «πρωτόγονες κοινωνίες», ή και στά δύο. Παρότι ίσως άσήμαντη από τή σκοπιά της Αυτόκρατορίας, ή διάκριση έχει σημασία ως προς την ανθρωπολογία. Η έντύπωση που ένδεχομένως δημιουργεί ή παραπάνω παρατήρηση, ότι δηλαδή στό πλαίσιο της κλασικής ανθρωπολογίας που αποτυπώνει τό πνεύμα της νεωτερικότητας, οι «πρωτόγονοι» προσλαμβάνονται με ούσιοκρατικούς όρους ως μία άπόλυτη έξωτερικότητα ή έτερότητα, είναι σίγουρα παραπλανητική.

* Τό κείμενο αυτό βασίζεται σέ προφορική εισήγηση που έγινε στό συνέδριο που όργάνωσαν τό Τμήμα Ιστορίας, Άρχαιολογίας και Κοινωνικής Άνθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τό περιοδικό *Ιστορεΐν* με θέμα «Παλιές και Νέες Αυτόκρατορίες: Έννοιες, Κριτικές Προσεγγίσεις και Νέες Κατευθύνσεις» στό Βόλο, 27-29 Ιουνίου 2003.

1. Michael Hardt και Antonio Negri, *Αυτόκρατορία*, Scripta, Άθήνα 2002, σ. 255-260.

2. M. Hardt και A. Negri, ό.π., σ. 251.

Η διαπίστωση τῶν Χάρντ και Νέγκρι σχετικά με τόν ἐκσυγχρονισμό ὡς ὑπαγωγῆς τῶν «πρωτόγονων» στὸν «πολιτισμένο» κόσμο θυμίζει τὴν παλιότερη ἀντίληψη σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ διαδικασία τῆς ἐξέλιξης νομοτελειακά ὀδηγεῖ στοῦ στάδιο τοῦ «πολιτισμοῦ». Ὡστόσο, οἱ ἐξελικτικές θεωρήσεις τῆς διαφορᾶς τῶν «πρωτόγονων» ἀπὸ τοὺς «μοντέρνους» βασίστηκαν μεταξύ ἄλλων σὲ ἐθνογραφικά δεδομένα πού ὑποτίθεται ὅτι εἰκονογραφοῦν ὅτι οἱ πρῶτοι προσλαμβάνουν τόν φυσικό και κοινωνικό τους κόσμο ὡς ἓνα ἑνιαῖο, κλειστό και ἀνακυκλούμενο σύμπαν, δηλαδή ὡς ἓναν κόσμο χωρὶς «ἔξω». Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν Μαρσέλ Μῶς (Marcel Mauss) και Ἁνρί Ὑμπέρ (Henri Hubert) γιὰ τὴ ζωτική δύναμη, τὸ μάνα, πού διακατέχει ὁλόκληρο τὸ σύμπαν και τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ διαχειριστοῦν μέσω τῆς ἀναλογικῆς και τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας.³ Ἡ εἰκόνα τοῦ «πρωτόγονου» σύμπαντος ὡς κλειστοῦ πεδίου ἐσωτερικῶν ροῶν, καθὼς και οἱ ποικίλες ἐκδοχές τῆς εἰκόνας τῶν «πρωτόγονων» ὡς ἐγκλειστων αἰχμαλώτων τῶν πολιτισμικῶν τους συστημάτων σχετικοποιεῖ τὴν ιδέα ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς διάκρισης μεταξύ τοῦ ἔξω και τοῦ μέσα ἀποτελεῖ ἀποδεικτικό στοιχεῖο τῆς ἰδιαιτερότητας τῆς αὐτοκρατορικῆς συνθήκης. Ἐπιπλέον, καλὸ εἶναι νὰ θυμόμαστε ὅτι σύμφωνα με τὴν ἐξελικτική θεωρία οἱ «πρωτόγονοι» τοποθετοῦνται ἐκτὸς τοῦ «πολιτισμένου» κόσμου, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ κοινού πεπωμένου τῆς προόδου στοῦ ὁποῖο ὑπόκειται τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀκόμα και στοῦ πλαίσιο τοῦ ἐξελικτισμοῦ λοιπόν, ἡ ἐρετότητα ἢ ἐξωτερικότητα πού ἀποδίδεται στοὺς «πρωτόγονους» εἶναι σχετική.

Χωρὶς νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν «ψυχική ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους», οἱ μεταγενέστεροι ἐκπρόσωποι τῆς κλασικῆς ἀνθρωπολογίας ἐγκατέλειψαν τὴ θεωρία τῶν σταδίων και προσέγγισαν τὴν πολιτισμική ἐτερογένεια ὡς συνάρτηση τῆς συνύπαρξης ἐπιμέρους πολιτισμικῶν και κοινωνικῶν μορφωμάτων τὰ ὁποία στοιχειοθετοῦν κλειστά και αὐτόνομα συστήματα, κάτι σάν τῆς ψηφίδες ἐνός μωσαϊκοῦ. Στοῦ πλαίσιο τοῦ δομολεειτουργισμοῦ λοιπόν, οἱ ἐπιμέρους πολιτισμοὶ ἀναπαρίστανται ὡς ἐναλλακτικές ἐκδοχές ἀλλήλων και ὡς κλάσματα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, δηλαδή τῆς συνθήκης πού διαφοροποιεῖ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζωικά. Προσεγγίζοντας τὴν πολιτισμική διαφορὰ με συσχετικούς ὄρους και τοποθετώντας τους, τόσο τοὺς «πρωτόγονους» ὅσο και τοὺς «δυτικούς», ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια ἀλλήλων ἀλλὰ στοῦ ἐσωτερικό τοῦ συνολικοῦ πεδίου στοῦ ὁποῖο τὰ ὄρια αὐτὰ ἐγγράφονται, ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος προϋποθέτει και ἀναπαράγει τὴ δυνατότητα τῶν ἐκπροσώπων του νὰ μπαινοβγαίνουν στὰ πεδία τῆς ἐρευνας τους. Ταυτόχρονα, ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος περὶ πολιτισμικῆς διαφορᾶς ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρωπολόγους νὰ διεκδικοῦν τὴν προσοχή ἄλλων κοινωνικῶν ἐπιστημόνων τόσο ἐν ὀνόματι τῆς ἀπὸ κοινού

ὑπαγωγῆς τους σὲ ἀναλυτικές ἐννοιες ὅπως «ἡ κοινωνία», «ὁ πολιτισμός» ἢ ἡ «νεωτερικότητα» ὅσο και ἐν ὀνόματι τῆς δυνατότητάς τους νὰ υἱοθετήσουν μιὰ ἐξωτερική σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία και νὰ ἀμφισβητήσουν τῆς οἰκουμενιστικές συνδηλώσεις τῶν ἐνοιῶν αὐτῶν. Ἀνεξάρτητα λοιπόν ἀπὸ τὸ ἂν ἀφορᾶ τοὺς δυτικούς ἢ τοὺς «ἄλλους», ὁ ἀνθρωπολογικός λόγος τοποθετεῖται στοῦ ἐσωτερικό τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ταυτόχρονα διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ λόγο ἄλλων κλάδων τῆς.

Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀνθρωπολογική προβληματική παρέχει πολλὰ ἐρεῖσματα γιὰ κριτικές σύμφωνα με τῆς ὁποῖες οἱ κυρίαρχες θεωρίες τῆς μετάβασης πρὸς τὴ νεωτερικότητα, τὴ μετανεωτερικότητα ἢ τὴν παγκοσμιοποίηση ὑποστασιοποιοῦν τῆς διαδικασίες στῆς ὁποῖες ἀναφέρονται. Ἐνδεικτικά: Ὁρισμένες ἀνθρωπολογικές ἐρευνες ἀνασκευάζουν τὴν εἰκόνα τῶν «λαῶν χωρὶς ἱστορία» οἱ ὁποῖοι ὑποτίθεται ὅτι ζοῦσαν σὲ ἀπομόνωση τεκμηριώνοντας τὴν πρῶτη ἐνταξη τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν σὲ ὑπερ-τοπικά δίκτυα και στοῦ ἀποικιοκρατικό σύστημα.⁴ Ἄλλες ἐστιάζουν στὴν ἐτερογένεια τῶν ἀντιδράσεων ἀπέναντι σὲ ἐξερευνητές, κατακτητές, ἱεραπόστολους ἢ ἐμπόρους και τῆς διαφορετικές μορφές προσαρμογῆς ἢ ἀντίστασης στοῦν καπιταλισμό,⁵ ἀλλὰ και τῆς ἀμοιβαῖες ἐπιρροές πού ἀκολούθησαν τῆς κατὰ τόπους συναντήσεις μεταξύ δυτικῶν και μῆ.⁶ Τέλος, ἄλλες ὑπογραμμίζουν ὅτι ἡ διαδικασία τῆς παγκοσμιοποίησης δὲν συνεπάγεται μόνο τὴν πολιτισμική ὁμοιογενοποίηση, ἀλλὰ και τὴν ἀνάδυση νέων πολιτισμικῶν διαφορῶν και συλλογικῶν ταυτοτήτων πού προκύπτουν ἀπὸ τῆς διαφορετικῆς διαδικασίες μέσω τῶν ὁποῖων οἱ τοπικές κοινωνίες ἐγγράφονται στοῦ παγκόσμιο σύστημα.⁷ Σύμφωνα με τὸν Σάλιν (Sahlins) μάλιστα, «ἡ ὁμοιογένεια συνιστᾶ ὑποχρεωτική συν-

3. Marcel Mauss και Henri Hubert, *Σχεδίασμα μιᾶς Γενικῆς Θεωρίας γιὰ τὴ Μαγεία*, Ἀθήνα 2003.

4. Γιὰ χαρακτηριστικά παραδείγματα βλ. Ζάν-Λουί Ἀμσέλ, *Μιγαδική Λογική: Ἀνθρωπολογία τῆς Ταυτότητας στὴν Ἀφρική και Ἄλλου*, Ἀθήνα 1995, Eric Wolf, *Europe and the People without History*, Μπέρκλεϋ, 1982.

5. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὸ ἔργο τοῦ Marshall Sahlins τὴν ἱστορία τῆς Πολυνησίας. Τὸ ἔργο αὐτὸ σχολιάζει ὁ Εὐθύμιος Παπαταξιάρχης στοῦ «Συναντήσεις στοῦν Εἰρηνικό: Δομὴ και συμβάν στὴν ἀνθρωπολογική ἱστορία» στοῦ Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανοῦ (ἐπιμ.), *Ἀνθρωπολογική Θεωρία και Ἐθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Ἀθήνα 1998, σ. 235-272 και τοῦ ἴδιου, «Μαθήματα ἀνθρωπολογίας» στοῦ Marshall Sahlins, *Πολιτισμός και Πρακτικός Λόγος*, Ἀθήνα 2003, σ. 9-40. Βλ. ἐπίσης Ἀλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Ο Clifford Geertz, ὁ Marshall Sahlins και ἡ πολιτισμική δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους», *Σύγχρονα Θέματα*, 2005 (88), σ. 92-99.

6. Ἐνδεικτικά, βλ. Nicholas Thomas, *Entangled Objects: Exchange, Material Culture and Colonialism in the Pacific*, Κέμπριτζ Μασ., 1991.

θήκη της διαφοροποίησης» (έμφαση στο πρωτότυπο).⁸

Οι θεωρήσεις αυτές συμβάλλουν στην αμφισβήτηση της αντίληψης σύμφωνα με την οποία η νεωτερικότητα, η μετανεωτερικότητα ή η παγκοσμιοποίηση συνιστούν διακριτά στάδια που αντιστοιχούν σε όμοιογενή στο έσωτερικό τους μορφώματα όπου η μετάδοση διαμεσολαβείται από τομές με ένα εξίσου όμοιογενές παρελθόν. Επιπλέον, συμβάλλουν τόσο στην ανάδειξη διαφορών που προκύπτουν από τη σύγκριση μη δυτικών κοινωνιών μεταξύ τους και με τις δυτικές κοινωνίες όσο και στην ανάδειξη διαφορών στο έσωτερικό του κάθε μορφώματος, ή, καλύτερα, στην προσέγγιση της κάθε έσωτερικότητας ως διαφορεικό πεδίο πολυφωνίας ή και κακοφωνίας, που περιβάλλεται από ρευστά και διαρκώς μετακινούμενα όρια.

Από τη σκοπιά αυτή η αντικατάσταση του όρου «νεωτερικότητα» ή «μετανεωτερικότητα» με τον πληθυντικό τους —«νεωτερικότητες», «μετανεωτερικότητες»— είναι εύλογη εφόσον υπογραμμίζει τους πολλούς τρόπους με τους οποίους οι συνθήκες αυτές ιθαγενοποιούνται. Ωστόσο, στο μέτρο που η χρήση του πληθυντικού υπονοεί ότι οι πολλαπλοί αυτοί τρόποι αποτελούν παραλλαγές αλλήλων και του δυτικού προτύπου, δέν αντιβαίνει αναγκαστικά στην υποστασιοποίηση της νεωτερικότητας ως εξελικτικού σταδίου. Ένδεχομένως μάλιστα, η χρήση του πληθυντικού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ανθρωπολογικός λόγος στο πλαίσιο του οποίου απαντά εγγράφεται σ' αυτό που οι Χάρντ και Νέγκρι αποκαλούν λογική της «διαφορικής συμπερίληψης»: αμφισβητεί τη δυαδική αντίθεση «εαυτός»-«άλλος», αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύει και ένορχηστρώνει τὰ επιμέρους χαρακτηριστικά των «άλλων» σε διαφορές που αναφέρονται στο βαθμό απόκλισης τους από εκείνα του «εαυτού».⁹

Σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν, η έμφαση στον πολλαπλασιασμό των έσωτερικών διαφορών, στην πολυφωνία και στη ρευστότητα των κοινωνικών και των γεωπολιτικών ορίων μπορεί να αποτελέσει πηγή αμφισβήτησης της Αυτοκρατορίας ως εξελικτικού σταδίου αλλά και να ιδωθεί ως μέρος ενός λόγου που την αναπαράγει. Αντίστοιχα, η πολλαπλότητα των ανθρωπολογικών λόγων και των έρμηνειών στις οποίες υπόκεινται μπορεί να αποδοθεί στην αποδυνάμωση της λογικής που θεμελιώνεται σε δυαδικές αντιθέσεις. Τό πράγμα όμως μπορεί επίσης να ιδωθεί αντίστροφα: Η πολλαπλότητα μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη της λανθάνουσας έστω ισχύος της λογικής των αντιθέτων. Από τη σκοπιά της πρώτης έρμηνείας, η σχετικοποίηση των όρων που συνιστούν τις δυαδικές αντιθέσεις αποτελεί καινοτομία ως προς μία «ξεπερασμένη» δομοστική λογική. Από τη σκοπιά της δεύτερης έρμηνείας, η θέωση αυτής της σχετικοποίησης ως ριζοσπαστικής καινοτομίας θεμελιώνεται σε μία ακούσια ή έκούσια σχηματοποίηση της δομοστικής θεωρίας. Έτσι συχνά οι επισημάνσεις της ανάγκης για την υπέρβαση των δυαδικών αντιθέσεων προσπερνούν τό γεγονός ότι στο πλαι-

σιο του δομοσμού οι αντιθέσεις αυτές δέν άφορούν όντολογικές κατηγορίες και ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο πόλων του κάθε ζεύγους δέν είναι μόνο σχέσεις άμοιβαίου άποκλεισμού, αλλά έπίσης συμπληρωματικότητας και μετασχηματισμού.¹⁰

Ανάλογα με τὰ κριτήρια που κανείς υιοθετεί λοιπόν, η απάντηση στο έρώτημα, του άν η ανθρωπολογική έρευνα και θεωρία υποστηρίζει τή θέση σύμφωνα με την οποία η Αυτοκρατορία άποτελεί μιά ριζικά νέα συνθήκη καθολικής και γενικευμένης υπαγωγής στην έσωτερικότητα την οποία η συνθήκη αυτή αντιπροσωπεύει, μπορεί να είναι είτε καταφατική είτε άρνητική. Στην πρώτη περίπτωση, τό έρώτημα του άν οι ανθρωπολογικοί λόγοι εγγράφονται στην αυτοκρατορική συνθήκη και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της έπιδέχεται και αυτό αντίθετες απαντήσεις.

Η Αυτοκρατορία ώστόσο, δέν είναι μόνο ένα μεγάλο περιγραφικό και έξηγητικό άφήγημα, αλλά και μιά πολιτική πρόσκληση, η οποία έπικαλείται μιά σειρά από δυνητικότητες που άπορρέουν από την κοινή υπαγωγή στην έσωτερικότητα στην οποία αναφέρεται. Οι ένδεχόμενες απαντήσεις σ' αυτήν την πρόσκληση έξαρτώνται από τη σκοπιά του εκάστοτε γνωστικού κλάδου και των επιμέρους θεωριών μέσω των οποίων κανείς έρμηνεύει τό περιεχόμενό της. Έξαρτώνται όμως έπίσης από τό πώς κανείς έκτιμά τις δυνητικότητες που προκύπτουν από τή διαπίστωση της υπαγωγής της παραγωγής και της διακίνησης της γνώσης στην αυτοκρατορική συνθήκη ή από τό αντίθετό της. Έκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, όπως και να έχουν τὰ πράγματα, ο πολλαπλασιασμός των κριτικών λόγων που άναπτύσσονται στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας και των διαλόγων ή όσμώσεων με άλλους κλάδους φαίνεται σημάδι μιάς δημιουργικότητας που δέν μπορεί να είναι παρά μόνο θετική και υποσχόμενη. Θά ήθελα ώστόσο να διατυπώσω κάποιες έπιφυλάξεις. Ξεκινώ με την παραδοχή ότι τό περιεχόμενο της γνώσης, έστω και όταν αυτή στοχεύει στην κριτική, δέν μπορεί να άπομονωθεί από τις σχέσεις μέσα και μέσω των οποίων η γνώση παράγεται, κυκλοφορεί, μοιράζεται και χρησιμοποιείται.¹¹

7. Ένδεικτικά, βλ. Akhil Gupta και James Ferguson (έπιμ.) *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Μπέριχλεη 1997 και Akhil Gupta και James Ferguson (έπιμ.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Ντάραμ και Λονδίνο, 1997.

8. Marshall Sahlins, «Έπίμετρο: Δύο ή τρία πράγματα που ξέρω για τόν πολιτισμό», στο M. Sahlins, ό.π., σ. 338.

9. Hardt και Negri, ό.π., σ. 264-266.

10. Βλ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Γευστικά ταξίδια: Συναντήσεις και διακρίσεις», στο Ρωξάνη Κανταντζόγλου και Μαρίνα Πετρονώτη (έπιμ.), *Όρια και Περιθώρια, Έντάξεις και Άποκλεισμοί*, Άθήνα 2000, σ. 67-90 και ειδικότερα 81-85.

Ἡ ὑπαγωγή τῆς ἀνθρωπολογικῆς καί γενικότερα τῆς ἀκαδημαϊκῆς παραγωγῆς στίς ἐπιταγές καί τίς διαδικασίες τῆς ἀγορᾶς συνεπάγεται μιᾶ ἐντατικοποίηση ἢ ὅποια ἀπαιτεῖ ὄλο καί περισσότερο μόχθο: Περισσότερες δημοσιεύσεις, περισσότερα προγράμματα, περισσότερες ἐρευνες, γρηγορότεροι ρυθμοί, σκληρότερος ἀνταγωνισμός, μεγαλύτερη ἀνασφάλεια. Ἡ ἐντατικοποίηση αὐτή φαίνεται περισσότερο εὐλογία ὅσο, στά μάτια αὐτῶν πού καλοῦνται νά συμμορφωθοῦν, ἐμφανίζεται νά προάγει μιᾶ κριτική σκέψη ἢ νά παρέχει εὐκαιρίες γιά τήν ὑλοποίηση θετικῶν ἐγχειρημάτων πού υπερβαίνουν τίς ἀναγκαιότητες τοῦ νά ἀποκτήσει κανεῖς μιᾶ δουλειά ἢ νά καταφέρει νά τήν κρατήσει. Ἔτσι, ἡ κριτική στάση ἀπέναντι σέ κάθε εἶδους «ἐξουσίες» καί «ἡγεμονίες» πού κυριαρχεῖ στό πλαίσιο τῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη ἢ τό ἄλλοθι μιᾶς ὀλοένα μεγαλύτερης πίεσης γιά παραγωγικότητα ἢ ὅποια ἀποτιμᾶται μέ ποσοτικούς ὅρους. Στό πλαίσιο τοῦ κριτικοῦ λεξιλογίου λέξεις ὅπως «ἀντιστάσεις» ἢ «ἀντι-ἡγεμονίες» ἢ «ἐτερότητες» λειτουργοῦν συχνά ὡς μάντρα ἢ ξόρκια πού ἀναλαμβάνουν νά ἐπιτελέσουν τίς ἐνκατῆες διαδικασίες στίς ὁποῖες ἀναφέρονται παρά ὡς ἀναλυτικές κατηγορίες. Μέ λίγα λόγια, ὅσο πύο μέσα σέ ἓνα ἐντατικοποιημένο σύστημα πού ἀκολουθεῖ τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς μπαῖνομε, τόσο περισσότερο ἀρνιόμαστε τήν ὑπαγωγή μας σ' αὐτό ἢ τή μετασηματίζουμε φαντασιακά σέ ἀντίσταση. Πρόκει-

ται ἴσως γιά μιᾶ αὐτοαναφορική ἐκδοχή τῆς ἐξουσίας τῶν ἡγεμόνων τοῦ παρελθόντος πού ἐχρῖζαν τά ζῶα τους ἀνθρώπους ἢ βάφτιζαν τό κρέας νησιόμοιο. Τό πῶς ἀξιολογεῖ κανεῖς τίς δυνητικότητες πού προκύπτουν ἀπό ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα ἐξαρτᾶται ἀπό τό πόσο σοβαρά παίρνει τήν ἰδέα ὅτι δέν ὑπάρχει πιά κανένα «ἐξω» ἀπό τή σκοπιά καί ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποῖου μποροῦμε νά ἀναζητήσουμε τό μέτρο καί τούς τρόπους μιᾶς αὐτογνωσίας – μιᾶ σκοπιά ἀνάλογη μέ κείνο τό ἐρώτημα, μήπως ὁ αὐτοκράτορας εἶναι γυμνός, ἔχει νόημα. Εἴτε θεωρήσουμε ὅτι ὁ ἀκαδημαϊκός χῶρος εἶναι κομμάτι τῆς Αὐτοκρατορίας εἴτε θεωρήσουμε ὅτι ἀποτελεῖ μιᾶ μικρή αὐτοκρατορία ἀπό μόνη της, ἡ παραίτηση ἀπό τή διεκδίκηση μιᾶς ἐξωτερικῆς θέσης καθιστά τό νά θρῖσκειται κανεῖς «μέσα στά πράγματα» αὐτονόητα εὐλογο. Ἄν ἡ θέση αὐτή δύσκολα συνάδει μέ ἓνα κριτικό δλέμμα στά πράγματα, ἡ Αὐτοκρατορία συμβάλλει στήν ἐπίγνωση τῶν πρόσθετων δυσκολιῶν πού συναντᾶ ἡ ἀναζήτηση ἢ ἡ ἐπινόηση ἐνός «ἐξω» ὅταν ἡ κριτική στό «μέσα» μετασηματίζεται σέ μηχανισμό πού προάγει τή συμπερίληψη καί τήν ὑπαγωγή σ' αὐτό.

11. Ἡ διαπίστωση αὐτή εἶναι καί ἡ ἀφετηρία τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ Θανάση Ἀλεξίου στό «Ἡ “κοινωνία τῆς γνώσης” ὡς μετα-καπιταλιστική κοινωνία: Μιᾶ κριτική προσέγγιση», *Ὁ Πολίτης* 2005 (137), σ. 24-29.

Ο «ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΖΑΛΟΓΓΟΥ»

Πληροφοριακοί πομποί, πομποί άναμετάδοσης, δέκτες πρόσληψης

του Άλέξη Πολίτη

”Ας αρχίσουμε από τούς πομπούς. Τό τί άκριβώς συνέβη στό Ζάλογγο, περί τά μέσα Δεκεμβρίου 1803, τό γνώριζαν όσοι επέζησαν τής μάχης, είτε γιατί άιχμαλωτίστηκαν από τά στρατεύματα του Άλή —στρατεύματα πού ήταν άνάμικτα, μουσουλμανικά και χριστιανικά (στήν επιχείρηση συμμετείχε και ό χριστιανός άρματολός τής περιοχής)— είτε επειδή διασώθηκαν και κατόρθωσαν νά καταφύγουν στην Πάργα ή άλλου — άν και, προφανώς, ούτε κι αυτοί θά είχαν άμεση αντίληψη όλων τών περιστατικών. Κάτι θά ήξεραν βέβαια και οι επιτιθέμενοι τό πιθανότερο είναι όμως ότι κανείς δέν φρόντισε νά τούς ρωτήσει ή νά ενδιαφερθεί για τήν έκδοχή τους: όσο ξέρω, ή μόνη γνωστή μας πηγή πού περιγράφει τά γεγονότα από τή σκοπιά του Άλή, ό αυλικός του ποιητής Χατζη-Σεχρέτης, δέν κάνει κανέναν λόγο για τά περιστατικά του Ζαλόγγου.

Η ευρύτερη κοινωνία εκείνη τήν εποχή θά πληροφορήθηκε τά γεγονότα από φήμες, όχι πάντα, ούτε άυστηρά, έλεγμένες. Οι δικές μας πληροφορίες, οι πλησιέστερες χρονικά στά γεγονότα, τυχαίνει νά προέρχονται από προσεχτικό παρατηρητή, τόν Πρώσο περιηγητή Μπαρτόλντυ (Bartholdy), πού τόν χειμώνα του 1803-1804 βρισκόταν στά Γιάννινα. Όπως ξέρουμε, δέν ήταν διόλου ευνοϊκός προς τούς Έλληνες ούτε άρνητικός προς τόν Άλή τά γεγονότα του Σουλίου όμως τά περιγράφει άντικειμενικά, τονίζοντας και τή γενναιότητα τών Σουλιωτών και τήν άγριότητα του πασά. Για τό Ζάλογγο άφιερώνει τρεις-τέσσερις άράδες:

«Καμά έκατοστή από αυτούς τούς δυστυχημένους είχαν άποτραβηχτεί στό μοναστήρι του Ζαλόγγου, βόρεια τής Πρέβεζας τούς επιτέθηκαν, επειδή τάχα ή τοποθεσία, όντας πολύ ισχυρή, μπορούσε νά τούς προσφέρει ένα καινούριο μέρος για νά τόν περιφρουρούν, και ή σφαγή ήταν φριχτή. Τριάντα έννέα γυναίκες γκρεμίστηκαν ψηλά από τά βράχια μέ τά παιδιά τους, πού μερικά ήταν άκόμα στό βυζί».

* Τό κείμενο αυτό επρόκειτο νά έκφωνηθεί στό Συμπόσιο τής Έταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών και Γενικής Παιδείας του περασμένου Νοέμβρη για τούς Μύθους, αλλά δέν έκφωνήθηκε γιατί ό όμιλητής δέν μπόρεσε νά παρενρευθεί. Θά δημοσιευτεί στό Πρακτικά του Συμποσίου μέ τίς υποσημειώσεις του.

Έξίσου σαφείς, και πίο λεπτομερειακές, είναι οι πληροφορίες του Ούιλιαμ Μάρτιν Λήκ, πού πρέπει νά συλλέχθηκαν ενάμιση χρόνο άργότερα, τόν Ιούλιο του 1805:

«100 οικογένειες είχαν άποτραβηχτεί έδω μέ συνθήκες άπ' τό Σούλι και τήν Κιάφα, και ζούσαν στον λόφο άνενόκλητες ώσπου έπεσε τό Κούγκι· ξαφνικά τούς επιτέθηκαν μέ διαταγή του Βεζίρη, επειδή τάχα ή φυσικά όχυρή τοποθεσία τούς ώθουσε σέ έχθρικές έναντίον του πράξεις. Όταν ή κατάσταση έγινε άπελπιστική, ό Κίτσος Μπότσαρης και ένα τμήμα διέφυγαν. Από τούς ύπόλοιπους, 150 σκλαδώθηκαν, 25 κεφάλια έφτασαν στον Άλβανό μπουλουκμπαση στην Καμαρίνα, ό όποιος διεύθυνε τήν επίθεση, και 6 άντρες και 22 γυναίκες ρίχτηκαν από τά βράχια, στό σημείο πού ό γκρεμνός είναι ψηλότερος, προτιμώντας τό άπ' τό νά πέθουν ζωντανοί στα χέρια τών έχθρών τους. Πολλές γυναίκες πού είχαν παιδιά, τίς είδαν νά τά ρίχνουν μέ δύναμη προτου κάνουν τό μοιραίο πήδημα».

Η είκόνα είναι περίπου ή ίδια, μονάχα πού τό πλήθος τών γυναικών μειώνεται ενώ προστίθενται και έξι άντρες· αλλά ποιός μπορούσε νά ξέρει τόν ακριβή αριθμό; Όποσδήποτε οι πληροφορίες του Λήκ τυπώθηκαν μόλις στά 1835· έν τω μεταξύ οι φήμες έτρεχαν. Δέν έχει έντοπιστεί κάποια πληροφορία καταχωρημένη στον ευρωπαϊκό τύπο τής εποχής —έλληνικός δέν υπήρχε εκείνα τά χρόνια— αλλά ό,τι σχετιζόταν μέ τόν Άλή πασά δέν μπορεί νά μή συζητιόταν, νά μίν σχολιαζόταν. Τό μόνο ίχνος πού γνωρίζουμε είναι πώς όταν στά 1809 φτάνει στην Πετρούπολη ό παλιός σύμμαχος, αλλά τώρα πιά έχθρός του Άλή μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου, ό Ίγνάτιος, ό μετέπειτα Ουγγροβλαχίας, τόν ύποδέχονται μέ έπισημότητα, και ή ελληνική κοινότητα παρασταίνει μ' αυτήν τήν ευκαιρία ένα θεατρικό έργο Σουλιώτες, πού όμως μάλλον δέν πρέπει νά αναφέρεται στό Ζάλογγο.

Οι περιηγήσεις του Μπαρτόλντυ κυκλοφόρησαν γερμανικά τό 1805 και σέ γαλλική μετάφραση τό 1807. Τό 1815 κυκλοφορεί τό περιηγητικό του Χ. Χόλλαντ (H. Holland), μέ έντυπώσεις του 1812-13· και έδω ό ενδιαφερόμενος άναγνώστης θά μπορούσε νά βρει κάποιες πληροφορίες: *«λέγεται σαν πραγματική ιστορία πώς μία ομάδα Σουλιώτισσες μαζεύτηκαν σ' ένα άπό*

Ο χορός του Ζαλόγγου του Κλώντ Πινέτ, περίπου 1855

τά κοντινά στο Σαράι βάραθρα», Σαράι λεγόταν τό κάστρο πού είχε κτιστεί στο Σούλι, «καί έριξαν τά βρέφη τους στο φαράγγι γιά νά μήν γίνουν σκλάβοι του έχθρου». Νομίζω πώς δέν χωράει καμιά άμφιβολία γιά τό γεγονός: έχουμε βρεφοκτονία καί αυτοκτονία ενός αριθμού γυναικών.

Τό 1815 δημοσιεύεται καί ή πρώτη έλληνική πηγή πού αναφέρεται στο περιστατικό· πρόκειται γιά τή δεύτερη έκδοση τής Ιστορίας του Σουλίου καί τής Πάργας του Χριστόφορου Περραιβού, πού τυπώθηκε στή Βενετία: τά στρατεύματα του Άλή, διαβάζουμε, άφου άπέτυχαν νά αιχμαλωτίσουν - παραβιάζοντας συνθήκες πού μόλις είχαν υπογραφεί- όσους Σουλιώτες όδευαν προς τήν Πάργα, έπιστρέφουν στο Σούλι, αναπαύονται τρεις μέρες, καί ξαφνικά όρμουν αιφνιδιαστικά στο Ζάλογγο, όπου διαβιούσαν όσοι Σουλιώτες είχαν συνθηκολογήσει νωρίτερα μέ τόν Άλή.

«Τότε έγνώρισαν ό Κουτσιονίκας καί ό Κίτσιο

Μπότσαρης τήν συνηθισμένη άντιπληρωμήν όπου δίδει ό Βεζίρης εις τούς πιστούς του προδότας, πλήν ή μετάνοια τότε ήτον άνωφελής. Άρχισαν μ' όλον τουτο καί άντεμάχοντο μεγαλοψύχως· δέν είχαν όμως τά άναγκαία διά νά τούς άντισταθούν περισσότερο από δύο ήμέρας. Αί γυναίκες δέ κατά τήν δευτέραν ήμέραν βλέπouσαι ταύτην τήν κινδυνώδη περίστασιν, εσυνάχθησαν έως εξήκοντα επάνω εις ένα πετωόδη κρημνόν. Εκεί εσυμβουλευθήσαν», ή λέξη μέ τήν κυριολεκτική της σημασία, «καί άπεφάσισαν ότι καλύτερα νά ριφθούν κάτω από τόν κρημνόν διά ν' αποθάνουν, πάρεξ νά παραδοθούν διά σκλάβες εις χείρας των Τουρκών. Όθεν άρπάξαντες μέ τάς ίδίας χείρας τά άκακα καί τρυφερά βρέφη, τά έριπτον κάτω από τόν κρημνόν. Έπειτα αί μητέρες πιάνοντας μία μέ τήν άλλην τά χέρια τους άρχισαν καί έχόρευαν, χορεύουσαι δέ επηδοσαν

εὐχαρίστως μία κατόπιν τῆς ἄλλης ἀπὸ τὸν κρημνόν. Μερικαὶ ὁμως δὲν ἀπέθανον, ἐπειδὴ ἐπιπτον ἐπάνω εἰς τὰ παιδιά των καὶ τοὺς συντρόφους, τῶν ὁποίων τὰ σώματα ἦτον καρφωμένα ἐπάνω εἰς τες μυτηρῆς πέτρες τοῦ κρημνοῦ».

Δύο κρίσιμες λεπτομέρειες ἔχουν πιά διατυπωθεῖ καὶ ἀποτυπωθεῖ σὲ ἱστορικό βιβλίο. Ἡ μία εἶναι ὁ ἀριθμὸς 60, διατυπωμένος ὁμως κάπως ἀόριστα —ἕως ἐξήκοντα— ἡ δεύτερη ὁ Χορός. Ὁ Περραιβὸς δὲν προσδιορίζει μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡμερομηνία, χρωματίζει ὁμως μὲ συναισθήματα τὰ γεγονότα: οἱ προδότες καταλαβαίνουν τὸ σφάλμα τους καὶ τὸ ξεπληρώνουν πολεμώντας γενναῖα, ἀκριβότερα τὸ πληρώνουν τὰ γυναικόπαιδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν χορό, σημασία ἔχει καὶ τὸ «ἐσυμβουλευθήσαν» μαρτυρεῖ συνειδητὴ ἀπόφαση. Θὰ δοῦμε παρακάτω ὅτι ὅταν, πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ Περραιβὸς ἐπανεξιδεῖ τὴν Ἱστορία του, τὸ 1857, ἀπαλείφει τὰ συναισθηματικά περὶ προδοσίας —ἢ ἀφήγησίν του γίνεται πολὺ πιὸ ξερὴ— καί, ἐντυπωσιακὰ παράδοξο, ἀφαιρεῖ τώρα τὴ λεπτομέρεια τοῦ χοροῦ. Ἀδιάφορο, ὁμως ἡ πληροφορία ἔφυγε, κι ἔκανε τὸν δικὸν της κύκλο. Καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κυρίως στὴν Εὐρώπη: 1819 κυκλοφορεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφραση, 1823 ἡ ἀγγλικὴ ἦταν τὸ μοναδικὸ ἔργο γιὰ τὴν πρόσφατη ἑλληνικὴ ἱστορία γραμμένο ἀπὸ Ἕλληνα πού μποροῦσαν νὰ συμβουλευθοῦν οἱ φιλέλληνες. Καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, παρὰ καὶ γιὰ τὸν Ἀλῆ πασά, πού ὅπως ξέρουμε ἀπασχολοῦσε καὶ ἐρέθιζε ιδιαίτερα τὴν κοινὴ γνώμη γενικότερα.

Εἶμαστε στὰ τελευταῖα προεπαναστατικά χρόνια, τότε πού ἡ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων καλλιεργεῖται καὶ φουντώνει στὶς εὐρωπαϊκὲς παροικίες, οἱ συγκρούσεις τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλῆ συνιστοῦν κεντρικὸ θέμα στὴν ἀνάπτυξη τῆς ὑπερηφάνειας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Νεοελλήνων στὶς ἀρετὲς καὶ τὶς δυνάμεις τους. Μέσα στὸ κλίμα ἐτοῦτο, πού τὸ ὑπηρετοῦν καὶ τὸ προάγουν οἱ θεατρικὲς παραστάσεις στὴν Ὀδησσό, τὸ ἔργο Σουλιῶτες παραμένει στὸ προσκήνιο: τὸ ἀνέβασμά του μαρτυρεῖται καὶ μερικὲς φορές στὸ διάστημα 1816-1818. Ποιὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ περιεχόμενό του δὲν τὸ ξέρουμε, ἀλλὰ μᾶλλον δὲν περιλάμβανε κάποια ἀναφορά στὸ Ζαλόγγο.

Στὴν Εὐρώπη ὁμως οἱ σχετικὲς πληροφορίες ἐξακολουθοῦσαν νὰ μεταδίδονται. Τὸ 1820 κυκλοφοροῦν οἱ τρεῖς πρῶτοι τόμοι ἐνός ἔργου πού ἀμέσως κέρδισε τὴν ἐκτίμησιν γιὰ τὴν πληρότητα καὶ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν του, τὸ Ταξίδι στὴν Ἑλλάδα τοῦ Πουκεβίλ, ἐγκαταστημένου δεκαπέντε χρόνια τώρα στὴν ἔδρα τοῦ Ἀλῆ. Ἐκεῖ, στὸν τρίτο τόμο, γίνεται πολὺς λόγος γιὰ τὸν διαβόητο βεξίρη τῆς Ἡλείου περιγράφοντας τὴν ἐκδίκησίν του μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ νίκη στὸ Σούλι, ὁ ἀναγνώστης διάβαζε: «τὶς γυναῖκες τὶς γκρέμισαν ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν βουνῶν στὶς ἀβύσσους τοῦ Ἀχέροντα, τὰ παιδιά πουλήθηκαν στὰ παζάρια». Ὁ-

μως, τὴν ἄλλη χρονιά, πού εἶναι πιά τὸ 1821, στοὺς ἐπόμενους τόμους οἱ περιγραφῆς ἀποκτοῦσαν καινούριο χρωματισμό:

«Ἡρωικὸ θάρρος ἐξήντα γυναικῶν, πού κινδύνευαν νὰ παραδοθοῦν στὴ σκλαβιά τῶν Τούρκων. Ρίχνουν τὰ παιδιά τους πάνω στοὺς πολιορκητῆς, σάν νὰ ἦταν πέτρες· ἔπειτα, πιάνοντας τὸ τραγούδι τοῦ θανάτου, καὶ κρατώντας ἢ μιά τὸ χέρι τῆς ἄλλης, ρίχτηκαν στὸ βάθος τῆς ἀβύσσου, ὅπου τὰ κομματιασμένα πτώματα τῶν παιδιῶν τους δὲν ἄφησαν μερικὲς νὰ συναντήσουν τὸν Χάρο, ὅπως θὰ τὸ ἤθελαν».

Στὸ περιθώριο δίνεται —γιὰ πρώτη, ὅσο ξέρω, φορὰ— ἡ ἡμερομηνία μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο: 22 Δεκ. 1803.

Οἱ γυναῖκες, λοιπόν, δὲν ἐξαναγκάζονται τώρα, παρὰ πηδοῦν, ὅπως στὸν Περραιβό, αὐτοδούλως. Κι ἐπιπλέον μιά ἡμερομηνία, καθὼς καὶ ἡ φρικτὴ λεπτομέρεια τῶν παιδιῶν πού ἐσκοφενδονίζονται πάνω στοὺς ἐχθρούς: δὲν θὰ τὴν ἔβγαλε ἀπ' τὸ κεφάλι του ὁ Πουκεβίλ· οἱ φήμες θὰ ἴδαν καὶ θὰ ἴπαρναν στὰ Γιάννινα.

Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν συντελεστεῖ ριζικὲς ἀλλαγές: ἡ πτώση τοῦ Ἀλῆ καί, βέβαια, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση. Ὁ φιλελληνισμὸς φουντώνει· οἱ φιλελεύθεροι στὴν Εὐρώπη εἶναι πρόθυμοι ν' ἀποδεχθοῦν κάθε ἠρωισμό. Μὲ τὴν παράτολμη μάλιστα θυσία τοῦ Μάρκου Μπότσαρη τὸν Αὐγούστο τοῦ 1823, οἱ Σουλιῶτες ἀνυψώνονται ἀπότομα στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐκτίμησιν. Ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὁ Φοριέλ συντάσσει τοὺς ὑπομνηματισμοὺς τῶν τραγουδιῶν πού θὰ ἐκδοθοῦν ἀρχῆς τοῦ ἐπόμενου καλοκαιριοῦ, Ἰούνιο τοῦ 1824. Ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸν Περραιβό, προσθέτοντας κι ἄλλες ψυχολογικὲς λεπτομέρειες, πού αὐξάνουν τὴ ζωτικότητα τοῦ κειμένου· ἡ μάχη τῆς δευτέρας μέρας,

«ἦταν ἀκόμα κάπως ἀδέβαιη, ὅταν ἐξήντα γυναῖκες, βλέποντας πὼς στὸ τέλος θὰ σκοτώνονταν οἱ δικοὶ τους, μαζεύονται σ' ἓνα ἀπότομο ψήλωμα στὸν γκρεμό, πού στὴ μιά πλευρὰ του ἀνοιγόταν ἓνα βάραθρο καὶ στὸ βάθος του τὸ ρέμα ἄφριζε ἀνάμεσα στοὺς μυτεροὺς βράχους πού γέμιζαν τὶς ὄχθες καὶ τὴν κοίτην του. Ἐκεῖ ἀναλογίζονται τί ἔχουν νὰ κάνουν, γιὰ νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων, πού τοὺς φαντάζονται κιόλας νὰ τὶς κυνηγοῦν. Αὐτὴ ἡ ἀπελπισμένη συζήτηση στάθηκε σύντομη, καὶ ἡ ἀπόφαση πού ἀκολούθησε ἦταν ὁμόγνωμη. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς γυναῖκες ἦταν μητέρες, ἀρεκτά νέες, καὶ εἶχαν μαζί τὰ παιδιά τους, ἄλλες στὸ βυζί ἢ στὴν ἀγκαλιά, ἄλλες τὰ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸ χέρι. Ἡ καθεμιά πῆρε τὸ δικὸν της, τὸ φίλησε γιὰ τελευταῖα φορὰ, καὶ τὸ ἔριξε ἢ τὸ ἐσπρωξε, γυρνώντας τὸ κεφάλι, στὸν διπλανὸ γκρεμό. Ὅταν δὲν εἶχαν πιά παιδιά νὰ γκρεμίσουν, πιάστηκαν ἀπὸ τὰ χέρια κι ἄρχισαν ἓναν χορό, γύρω-γύρω, ὅσο πιὸ κοντὰ γινόταν στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ· καὶ ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς, ἀφοῦ χόρεψε μιά βόλτα, φτάνει στὴν ἄκρη, ρίχνεται καὶ κυλιέται ἀπὸ βράχο σὲ βράχο ὡς κάτω στὸ φοβερὸ βάραθρο. Ὡ-

τόσο ο κύκλος, ή ο χορός, συνεχίζει να γυρνάει, και σέ κάθε βόλτα μιά χορεύτρια αποκόβεται μέ τόν ίδιο τρόπο, ως τήν εξηκοστή. Λένε πώς από κάποιο θαύμα, μιά από αυτές τίς γυναίκες δέν σκοτώθηκε πέφτοντας».

Οι επιπλέον λεπτομέρειες αποτελούν στήν ουσία ανάπτυξη, συναισθηματική είτε λογική, όσων διάβαζε ο Φοριέλ στήν πηγή του, εκτός από δύο: τό ότι μιά μόνο γυναίκα σώθηκε, αντί για τό «μερिकाί» του Περραιβοῦ, από θαῦμα μάλιστα, κι όχι από τή λογικοφανή εξήγηση τής πηγής· δεύτερο, πολύ πιό σημαντικό, οί γύροι του χορού: καθώς οί γυναίκες ήταν εξήντα, άλλοι τόσοι πρέπει νά ήταν και οί γύροι – ο χρόνος πού απαιτείται προσδίδει στό έπεισόδιο περισσότερη αυτοτέλεια. Η εικόνα απόκτησε τήν πληρότητά της, και τήν απόκτησε από ένα έργο πού τής προσέδιδε κύρος και διεθνή έμβέλεια.

Παράλληλα μέ τόν Φοριέλ, ο Πουκεβίλ έπεξεργαζόταν μιά συνολική ιστορία τής Έπανάστασης, τετράτομη· ο πρώτος τόμος περιέλαβε τήν έπισκόπηση τών προεπαναστατικών χρόνων, όπου και τά σουλιωτικά: περιγράφεται ή μάχη ύστερα,

«ένα τμήμα τους περικυκλώθηκε σ' ένα ὕψωμα όπου κατέφυγε σάν πλησίαζαν οί Τουρκοί· ένας θρηνητικός ὕμνος ακούστηκε τότε. Έξήντα γυναίκες, ανυπεράσπιστες πιά, μή έχοντας άλλη λύση παρά τήν προσευχή και τά δάκρυα, απέθηκαν σ' Εκείνον πού, άνεξερεύνητες οί βουλές του. Έχοντας χάσει κάθε έλπίδα, αφού δέν τίς περιέμενε παρά ή θλιβερή προοπτική τής σκλαβιάς κι ή ντροπή νά βρεθοῦν στήν άγκαλιά ενός μουσουλμάνου, έριξαν τά παιδιά τους ...».

κλπ., όπως και ή παλιότερη περιγραφή του – ο Πουκεβίλ δέν είχε προλάβει νά έπωφεληθει από τόν Φοριέλ.

Τό εύρωπαϊκό κοινό φάνηκε νά προτιμά τήν πληρέστερη έκδοχή, τά τραγούδια του Φοριέλ άλλωστε διαβάστηκαν πολύ, σχολιάστηκαν, μεταφράστηκαν κι έδωσαν ὕλικό σέ ποιητές και ὕλη σέ άνθολόγους. Ο Άλφόνς ντέ Λαμαρτίν θρημώντας από τή δική του όπτική τόν θάνατο του λόρδου Μπάιρον μέ τό *Dernier chant du pèlerinage d'Harold* τό 1825, αποδέχεται άπόλυτα τήν εικόνα του Φοριέλ, έμπλουτίζοντάς τη βέβαια μέ καινούριες ψυχολογικές λεπτομέρειες. Τήν ίδια στιγμή, άνεξάρτητα από τόν Λαμαρτίνο, αλλά ρητά έξαρτημένος από τόν Περραιβό και τόν Φοριέλ, ο Διονύσιος Σολωμός, θρημώντας κι αυτός τόν θάνατο του Μπάιρον, ένθουσιάζεται από τή λεβεντιά τών Σουλιωτών και του χορού:

Εκαθότουνε εις τά ὄρη [98]
Ο Σουλιώτης ξακουστός·
Νά τόν διώξει δέν ήμπορει
Πείνα, δίψα, αριθμός.

Συχνά σπώντας τά θηκάκια [99]
Μέ τά χέρια τά λιγνά
Ορμούν σ' άπειρα κοντάκια·

Τές γυναίκες των συχνά

Μεγαλόφυχα τραβάει [100]
Τό ίδιον αίσθημα τιμής
Πού κοιτώντας τόν Κομβάν
Είχε ο άνδρείος Τραγουδιστής.

Τές έμάζωξε εις τό μέρος [101]
Του Τσαλόγγου τό άκρομά
Τής έλευθερίας ο έρωσ
Και τες έμπνευσε χορό·

Τέτοιο πήδημα δέν τό είδαν [102]
Ούτε γάμοι ούτε χαρές,
Και άλλες μέσα τους έπήδαν
Αθωότερες ζωές.

Τά φορέματα έσφυρίζαν [103]
Και τά ξεπλεκα μαλλιά,
Κάθε γύρο πού έγυριζαν
Από πάνου έλειπε μιά·

Χωρίς γόγγυσμα κι άντάρα, [104]
Παρά εκείνη μοναχά
Όπού έκάναν μέ τήν κάρα,
Μέ τά στήθια, στά γκρεμά.

Είχε τόσο πιά διαμορφωθεί ή εικόνα, πού ο Σολωμός δέν χρειάστηκε νά προσθέσει τίποτε· ή μόνη δική του παρέμβαση, νομίζω, είναι ο ύπαινιγμός για τίς έγκυες χορεύτριες. Νά προσέξουμε όμως και τόν τύπο Τσαλόγγου φαίνεται πώς ή φήμη τής ήρωικής πράξης δέν είχε άπλωθει ως τή Ζάκυνθο, κι ο Σολωμός τά έμαθε από τόν Φοριέλ – και προφανώς χρησιμοποιούσε τήν ιταλική έκδοση του Περραιβοῦ.

Αλλωστε τόν ένδιαφέρον τής Ευρώπης αναρριζόταν διαρκώς από καινούριες αντιδράσεις και πληροφορίες. Τό Σούλι και ο Άλή πασάς έξακολουθοῦσαν νά παραμένουν από τά θέματα τής φιλελληνικής φιλολογίας, έντυπης είτε θεατρικής – ειδικά στό θέατρο, πάντως, τό Ζάλογγο άπουσιάζει. Τά γεγονότα του Ζαλόγγου αναφέρονται σέ τρείς ιστορίες τών πολέμων τους τό 1825 – δύο γραμμένες από Γάλλους, τόν Βιλμέν (Villemain) και τόν Άρμάν Καρέλ (Armand Carrel), και μιά από τόν Γερμανό Βίλ. φόν Λίντεμαν (Wilh. von Ludeman) – και πηγή όλων τους είναι πάντα ο Φοριέλ· ακολουθει ένας Ιταλός τό 1827, ο Λουίτζι Τσιαμπολίνι (Luigi Ciampolini), πού, πιό φειδωλός σέ λυρισμό, δέν μνημονεύει τόν χορό. Δέν ήταν λοιπόν πάντα έναία ή εικόνα πού προσελάμβαναν οί Ευρωπαίοι – έτσι όταν γύρω στά 1830 ένας ιταλός ζωγράφος συνθέτει έναν πίνακα μέ τή σκηνή, εμφανίζει δύο Άρβαίνιτες πολεμιστές νά καταδιώκουν μιά γυναίκα, πού ήμίγυμνη, μέ τά μαλλιά ξεπλεκα και τό μωρό στήν άγκαλιά όρμάει προς τόν γκρεμό, ενώ ένας ήλικιωμένος από τήν άλλη μεριά σηκώνει έντρομος τά χέρια σέ ίκεσία. Στά 1827 κυκλοφοροῦν τά *Υπομνήματα περί Ελλά-*

δας καὶ Ἀλβανίας τοῦ «Ἱμπραήμ Μανζοῦρ ἐφέντη», ἐνὸς Εὐρωπαίου ἐγκαταστημένου στὰ Γιάννινα, ὑπομνήματα πού ἔλκυσαν τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινού – ἀνατυπώθηκαν ἀμέσως τὴν ἐπόμενη χρονιά. Αὐτός ὁ Ἱμπραήμ ἤξερε νὰ ἐκμεταλλεῖται καλὰ τό κλίμα καὶ νὰ ἐπισύρει τὴν προσοχή, δὲν ταιγκουνευόταν τὰ καρυκεύματα. Ὅσα περιστατικά δὲν ἤξερε, τὰ ἔπαιρνε ἀπ' τὸν Πουκεβίλ, καὶ τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Ζαλόγγου, ἀλλὰ ὁ Ἱμπραήμ τροποποίησε κάπως τὰ πράγματα: στρογγύλεψε τὸν ἀριθμὸ τῶν γυναικῶν σὲ 100, τίς ἔβαλε νὰ χορεύουν τραγουδώντας πατριωτικά τραγούδια καὶ ν' αὐτοκτονοῦν ὅλες μαζί – λιγότερο λυρική καὶ πιὸ δραματική ἐκδοχή. Καὶ γιὰ ν' αὐξήσει τὴν ἀληθοφάνεια, πρόσθεσε μιὰ ὑποσημείωση: «Ὁ Σουλεϊμάν-ἀγάς, ἀλβανὸς ἀξιωματικός, θλιβερός μάρτυρας τῆς ἀξιωματιοκτονίας, μοῦ τὴ διηγήθηκε μὲ κάθε λεπτομέρεια. Δάκρυα νότιζαν τὰ βλέφαρά του ὅσο μιλοῦσε καὶ ὁμως, ἦταν ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Ἀλή».

Μέ τό τέλος τῆς Ἐπανάστασης οἱ Εὐρωπαῖοι σταματοῦν νὰ ἀσχολοῦνται καὶ μέ τό Ζάλογγο καὶ μέ τό Σούλι καὶ μέ τοὺς Ἕλληνες – ἐννοῶ βέβαια μέ τὴν ἔνταση καὶ τό πάθος πού τό ἔκαναν δέκα χρόνια τώρα. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι πιά ἕνα κράτος ἔπαψε νὰ εἶναι μῦθος, καὶ πολὺ συχνά μάλιστα ἕνα κράτος ἐνοχλητικό, καθὼς διαρκῶς προδίδει ἀπαιτήσεις ἐνῶ δὲν καταφέρνει νὰ συντονιστεῖ μέ τὰ εὐρωπαϊκὰ δεδομένα – ὅσο τουλάχιστον ἐλπίζαν οἱ φιλελεύθεροι Φιλέλληνες. Ὅμως ἡ εἰκόνα τῶν ἡρωικῶν γυναικῶν πού αὐτοκτονοῦν χορεύοντας ἀποτυπώθηκε καὶ μπορεῖ νὰ ἦταν ἕνας Ἕλληνας πού τὴν πρωτοδιατύπωσε – ὁ Περραιβός – ἀλλὰ οἱ λεπτομέρειές της καὶ ἡ διακόσμηση ὀφείλονται στὸν ἐνθουσιασμό τῶν Εὐρωπαίων. Νὰ τό πρῶτο μας συμπέρασμα.

Μετά τὸν Ἀγῶνα, ἄλλωστε, τό γεγονός ἔπαψε πιά νὰ εἶναι σύγχρονο ἢ ἔστω ἐπίκαιρο – πού ἦταν, ὅσο διαρκοῦσαν οἱ μάχες. Πέρασε στή δικαιοδοσία τῶν ἱστορικῶν, Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων, βέβαια οἱ ὑπόλοιπες ἀναφορές πού ἔχει τύχει νὰ συναντήσω στὸν 19ο αἰῶνα εἶναι σποραδικές.

Ὁ πρῶτος, ὅσο γνωρίζω, Νεοέλληνας ἱστορικός πού ἀναφέρεται στὸ περιστατικό εἶναι ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός στὴ *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τό 1856: ἕνα σύντομο σχόλιο χωρὶς ἐπιπλέον ἢ διαφορετικές πληροφορίες. Τὴν ἐπόμενη χρονιά, 1857, ἔχουμε τὴν ἐπανέκδοση τῆς *Ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας* τοῦ Περραιβοῦ, ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἡ συναισθηματικὴ περιγραφή ἀπαλείφεται, καὶ τὰ τοῦ χοροῦ ἐξοστρακίζονται. Σάν ὁ Περραιβός νὰ διάβασε προσεχτικά τὴν περιγραφή τοῦ Λήκ, καὶ νὰ θεώρησε σκόπιμο νὰ συμμορφωθεῖ. Βρίσκω πολὺ περιεργό νὰ πιστεῖ, ἐκεῖνα τὰ χρόνια – τὴν ἐπαύριο τῶν Κριμαϊκῶν, ὅταν τὰ περὶ ἑλληνικῆς ὑπεροχῆς ἰδεολογήματα ἔχουν θεριέψει, πῶς μιὰ λιγότερο μυθοποιημένη ἐκδοχὴ εἶναι προτιμη-

τέα: ἂν ἀναζητοῦσα μιὰ ἐξηγητικὴ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς, θὰ πήγαινα πρὸς τὴ μικροῖστορία, καὶ θὰ τὴ γύρευα στὶς προσωπικὲς συμμαχίες: ἴσως νὰ τὸν ὤθησε ἡ καλὴ του διάθεση πρὸς τὸν γιό τοῦ Κουτσοῦνικα, τὸν Ἀθανάσιο ἢ Νάσο, ἐπειδὴ οἱ Κουτσοῦνικαῖοι εἶχαν διαφύγει ἀπὸ τὴ σφαγὴ τοῦ Ζαλόγγου χάρις στὶς στενὲς τους σχέσεις μέ τὸν Μπεκίρ Τζογαδόρο.

Τρία χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν Περραιβό, τό 1860, ὁ Σουλιώτης γιατρός Παναγιώτης Α. Σαλαπάντας ἐκδίδει ἕνα εὐρὺ συνθετικὸ ἔργο, *Τὸ Σούλι*, ἢτοι τὰ ἡρωικά θαύματα Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτίδων δὲν προσφέρει καινούριο ὑλικό, καὶ ἡ ποιότητα τοῦ λόγου μᾶς φέρνει, πρώτη φορά, στὸ κλίμα πού θὰ συναντήσουμε ἀργότερα στὶς σχολικὲς ἐορτές: «Διαρκούσης δὲ τῆς μάχης τῆς δευτέρας ἡμέρας, ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν ἡρώιδες ἐκ τοῦ βράχου τοῦ Ζαλόγγου, ἰδοῦσαι ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐμελλον», κ.λπ., ἀφοῦ φίλησαν «μέ σπαραξικάρδιον κατάνυξιν τὰ τέκνα των», κ.λπ., «ἐν χορῶ ἅπασαι κατεκρημνήθησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου [...] διὰ τῆς αὐτῆς γενναιοψυχίας καὶ ἰλαρότητος!» κ.λπ., κ.λπ., «ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ, ἰδόντες [...] ἀνέκραξαν ἐν ἐκστάσει καὶ θαυμασμῶ “Ἀλάχ, Ἀλάχ, ἰαζὶν” (Θεέ, Θεέ, κρίμα)». Ἐξαρση καὶ ρητορεία, μιὰμιση ὀλόκληρη σελίδα, καὶ τέλος μιὰ κατακλείδα ὑποτιθέμενης ἀληθοφάνειας μονάχα πού εἶναι σίγουρο πῶς οἱ «ἐχθροὶ» θὰ μιλοῦσαν ἀρβανίτικα, ὄχι τούρκικα. Κι ἀμέσως πιὸ ὕστερα, τό 1863, ἕνας τρίτος Σουλιώτης, ὁ γιός τοῦ Κουτσοῦνικα (ἐκεῖνου πού εἶχε πρωτοστατήσει στὴν παράδοση τοῦ Σουλίου), ὁ Ἀθανάσιος Ν. Κουτσοῦνικας, συνάπτει μνήμες, πληροφορίες καὶ οἰκογενειακὲς προφορικὲς ἀφηγήσεις γιὰ τό Σούλι, τοὺς κλεφταρματολοὺς καὶ τὴν Ἐπανάσταση ὡς ἕνα ἑτερόκλιτο σύνολο πού τό τιλοφορεῖ *Γενικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως*. Προκειμένου προφανῶς νὰ ἀποφύγει τίς δυσάρεστες γιὰ τὸν πατέρα του λεπτομέρειες, ἐπιλέγει νὰ διαγράψει ἐντελῶς τὰ γεγονότα τοῦ Ζαλόγγου.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε κυκλοφορήσει τό 1861 ἡ ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Φίνλεϋ ὅπως θὰ τό περιμέναμε, κύρια πηγὴ ἐδῶ εἶναι ὁ Λήκ, ἂν καὶ ἔτσι ὅπως διατυπώνει τίς φράσεις του ὁ Φίνλεϋ, μοιάζει νὰ ἔχει κάπως διασταυρώσει τίς πληροφορίες του. Ἀπομυθοποιήσῃ λοιπόν ὁ χορὸς λείπει καὶ οἱ ἀριθμοὶ περιορίζονται. Ὅμως στὸ τέλος τῆς ἰδίας δεκαετίας, τό 1870, ἕνας ἄλλος Εὐρωπαῖος ἱστορικός τῆς Ἐπανάστασης, ὁ Κάρολος Μέντελσον-Μπαρτόλντ, ἂν καὶ συγγενῆς τοῦ παλιοῦ περιηγητῆ, προτιμᾷ νὰ βρεθεῖ στὸ ἀντίθετο ἄκρο τοῦ ἀκριβολόγου καὶ θετικιστῆ Σκωτσέζου: παρουσιάζει τὰ πράγματα σύμφωνα μέ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Φοριέλ. Ἴσως γι' αὐτό τό ἔργο του μεταφράζεται ἀμέσως, τρεῖς φορές μάλιστα, στὰ ἑλληνικά – ἐνῶ ὁ Φίνλεϋ ἔπρεπε νὰ περιμένει κοντὰ ἕναν αἰῶνα.

Φτάνουμε ἔτσι στὰ 1874, χρονιά πού ὀλοκληρώνεται ἡ πεντάτομη *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*. Ὁ Παπαρηγόπουλος ξέρει νὰ στήνει τὴν ἀφήγησιν, ξέρει νὰ ζυγιάζει σωστά τίς φράσεις, ὥστε νὰ πετύχει τό στόχο, νὰ φρονηματίσει τό ἔθνος:

ἄν να ἀνίθου ὑς τοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου ἰουμάτισαν κὺλο χορὸν

Σουλίου τὸ 1808. οἱ δὲ ἄνδρες ἔπασαν μαχόμενοι. Ἔργον Θεοφίλου Γ. Ἐ. Μιχαήλ 1929

«Ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου...», ἔργο τοῦ Θεοφίλου, 1929. Λεύκωμα Δήμου Μυτιλήνης 1986

Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηγητήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόνδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀποῦ προετίμησαν νὰ σφενδωνίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὄδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσῃ αἱ παρούσαι ἐκνενευρισμέναι γενεαί! Καὶ ἦσαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ἄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπληρίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτό, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο,

καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὐ κατέπεσον ἅπασαι, ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες», κλπ.

«Ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι». Ἡ ἐμπλουτισμένη ἐκδοχὴ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι πιά ἱστορικό γεγονός, διατυπωμένο σέ τόνο ὑψηλό καὶ ταυτόχρονα λιτό· θά ἦταν περιεργό νὰ ἀθετοῦσαν οἱ Νεοέλληνες ὅ,τι ἦταν ἀποδεκτό ἀπὸ κορυφαίους Εὐρωπαίους, ἱστορικούς καὶ ποιητές.

Ὡστόσο τὸ 1889 δημοσιεύονται στό περιοδικὸ Παρνασσός οἱ πληροφορίες πού συνέλεξε τὸν Μάη τοῦ 1888 ὁ Περικλῆς Ζερλένης στό γειτονικὸ χωριὸ Καμαρίνα (ὅπου ζοῦσε ἀκόμα ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μάρκου

Οἱ Σουλιῶται νὰ μὴν ὑποκύβουν εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ Ἀλή πασᾶ ἄπιστασαν οἴχυνα

καὶ κηδεμονίαν ἀπὸ τοὺς βραχίονες τοῦ Ζαλόγγου εἰς τὸν Ἀχέρυντα ποταμὸν

Μπότσαρη) τίς ἄκουσε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ, ὅπως τίς διηγίταν «ὁ κατὰ τὸ 1886 τελευτήσας ἡγούμενος τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, ὅστις ἤκουσε ὅλην τὴν τραγικωτάτην αὐτὴν ἱστορίαν ἀπὸ στόματος τῆς ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης διασωθείσης Λάμπρας» τυπικὴ καταγραφή προφορικῆς ἱστορίας, δηλαδή. Αὐτὴ ἢ Λάμπρω, «κοράσιον ἑπταετές» κατὰ τὴν καταστροφή, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πέντε παιδιὰ πού διασώθηκαν, καὶ ἀργότερα ἐγινε μοναχὴ στὴ μονὴ Ταξιαρχῶν.

Ἡ ἐξιστόρηση δὲν συμφωνεῖ μὲ ὅσες διαβάσαμε. Τρακόσιοι Σουλιῶτες, ἄντρες, γυναῖκες, παιδιὰ, εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἀπὸ τίς 18 Δεκεμβρίου στὴ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν, πού βρίσκεται στὴ ρίζα τοῦ Ζαλόγγου, ἐνὸς ψηλοῦ κι ἀπότομου βράχου. Στίς 20 Δεκεμβρίου ὁ

Μπεκίρ Τζογαδόρος μὲ χίλιους στρατιῶτες ἀνεβαίνει κρυφὰ στὸ βράχο τοῦ Ζαλόγγου, ἐνῶ ἄλλοι χίλιοι μὲ τὸν Βελὴ ἔπιασαν τὴν Καμαρίνα, πού ἀπέχει μισὴ ὥρα ἀπὸ τὸ μοναστήρι. Στίς 23 Δεκεμβρίου ὁ Βελὴς ἐπιτίθεται ξαφνικὰ στοὺς Σουλιῶτες· αὐτοὶ γιὰ νὰ σωθοῦν σκαρφαλώνουν στὸ Ζάλογγο, ἐλπίζοντας νὰ κατέβουν ἀπὸ ἓνα μονοπάτι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά. Ἐκεῖ ὅμως βρίσκουν τὸν Μπεκίρ Τζογαδόρο· ἀπελπισμένοι, κι ἀνάμεσα σὲ δύο πυρὰ, πετοῦν τὰ παιδιὰ στά γκρεμνά, καὶ μάχονται μὲ τὰ σπαθιά ἄντρες καὶ γυναῖκες. Ἄλλοι γκρεμοτοσκιζονται, ἄλλοι πηδᾶν γιὰ νὰ γλιτώσουν ἢ νὰ σκοτωθοῦν. Οἱ περισσότεροι σκοτώθηκαν μερικοὶ ἔπεσαν πάνω σὲ θάμνους, ἀλλὰ οἱ ἐχθροὶ τοὺς κνηγᾶνε παντοῦ, καὶ γιὰ νὰ κρυφτοῦν καλύτερα, ἀναγκά-

ζονται νά πνίξουν κάποια παιδιά πού φώναζαν καί μπορούσαν νά τούς προδώσουν. Ἡ μάχη δέν κράτησε παρά λίγες ὥρες.

Πολύ πιό ἀληθοφανής ἐκδοχή, βέβαια· αὐτό δέν θά πεί ὅτι εἶναι καί πιό κοντά στήν ἀλήθεια. Ἀπλῶς οἱ ἄνθρωποι πού ἔβλεπαν κάθε μέρα τά βράχια καί τίς πλαγιές, ἔπλασαν μιά ἱστορία πιό ταιριαστή ἀπό ἐκείνη πού φαντάστηκαν ὅσοι οὔτε τόν τόπο ἤξεραν, οὔτε τίς πρακτικές τῶν πολέμου ἐκείνου ἐγνώριζαν. Ὁ Ζερελένης φυσικά γνώριζε καλά τίς προγενέστερες περιγραφές τῆς μάχης, ἀλλά παρά ταῦτα θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀφήγηση πού παραθέτει ἀπλῶς ἐπανορθώνει «ἀσυμφωνίας τινάς καί ἀμαρτήματα», «τῶν ἡμετέρων», «διότι ἐξ αὐτῶν πλανηθέντες καί οἱ ξένοι παριστόρησαν τό πρᾶγμα».

Ἀκριβῶς τήν ἴδια ἐποχή, σύνταξη τό 1888 καί δημοσίευση τό 1890, ἔχουμε κι ἄλλη μιά ἀφήγηση ἀπό τόν Ἰωάννη Λαμπρῖδη, Ἡπειρώτη, σοβαρό λόγιο, πού στηρίζεται σέ ἀνάλογες ἐπιτόπιες παραδόσεις. Ὁ Λαμπρῖδης δηλώνει ὡς πηγὴ του τήν αὐτοβιογραφία (νά πρόκειται γιά γραπτὸ κείμενο) ἐνός Θεοδώρου Παππα-Θωμᾶ, καθὼς καί τὰ ὅσα ἔμαθε ἀπὸ ἕναν Κωνσταντῖνο Καρρά, σύζυγο «Αἰκατερίνης τινος ἐκσφενδονισθείσης ἐκ Ζαλόγγου πενταέτιδος, ὡς ἐκ θαύματος δέ σωθείσης, καί πρό τινων μόλις ἐτῶν ἐν Καμαρίνῃ τελευτησάσης» – αὐτὰ τό 1888. Μᾶλλον ὅμως στηρίχτηκε κυρίως στήν παλαιότερη βιβλιογραφία· τήν ὀπτική της διακρίνουμε στήν ἀφήγησή του, κοντά καί λίγες μικροδιαφορές, καθὼς καί ἄλλες χρονολογίες:

«Καί τὴν μὲν 16ην καί 17ην Δεκεμβρίου [1803] ἀπέκρουσαν οἱ Σουλιῶται [...] τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, τὴν δὲ 18ην [...] ὁ μὲν Ν. Κουτσονίκας καί οἱ περὶ αὐτὸν ἐλευθέρως καί ἀκινδύνως εἰς τὸ στρατόπεδον προσῆλθον, τοῦ ἀδελφοποιητοῦ αὐτοῦ Μπεκίρ Τσιοχαδάρη φωνήσαντος καί διατάξαντος ἵνα μὴ τοὺς προσβάλλωσιν· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων 56 μὲν γυναῖκες καί 13 ἄνδρες, ὧν τὰ ὀνόματα ἢ παραδόσεις δυστυχῶς δέν διέσωσεν, ἐν χοροῖς καί ἄσμασι τῇ 11 π.μ. κατεκρημνίσθησαν. Πολλὰ δ' ἐκ τῶν ἀθανάτων τούτων γυναικῶν, μητέρες οὖσαι, πρὶν ἢ τὸ ὀλέθριον τοῦτο πῆδημα πηδήσωσιν, ἐξσφενδόνισαν πρῶτον τὰ τέκνα των. Οἱ δὲ λοιποὶ ξιφῆρεις ὑπὸ τὸν Κίτσιον Βότσαριν», κλπ.

Ἄκόμα βέβαια κι ἂν δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀφήγηση στηρίχτηκε στήν ἴδια τήν Αἰκατερίνη Καρρά –ἢ, πιό πρὶν, στή Λάμπρω– θά πρέπει νά δεχθοῦμε πὼς τὰ μικρὰ κορίτσια εἶχαν τήν ψυχραιμία νά παρατηροῦν, κι ἀφοῦ γκρεμίστηκαν, τό τί γινόταν ἀπάνω στόν βράχο.

Καί τό 1895, μέ τό τέλος πιά τοῦ αἰῶνα, ὁ γιός τοῦ Παναγιώτη Ἀραβαντινοῦ, ὁ Σπύρος, συνθέτει μέ βάση τὰ χαρτιά καί τίς σημειώσεις τοῦ πατέρα του τὴ «ὀριστική» βιογραφία τοῦ Ἀλῆ πασά, θά ἀποδεχθεῖ χωρὶς δισταγμούς τήν παγιωμένη πιά ἐκδοχή:

«Εἶχον ἤδη φθάσει εἰς Ζάλογγον [...] ὅτε τὴν πρωίαν τῆς 16ης Δεκεμβρίου ἐφάνη εἰς τὰς ὑπερείας πολυάριθμον σῶμα Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν Μπε-

κίρ Τζογαδόρον ἐπερχόμενον. Οἱ Σουλιῶται ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κ. Μπότσαρη, Ν. Κουτσονίκας, κλπ., «ὄχρωθέντες ἐντὸς τῆς Μονῆς», κλπ., καί οἱ γυναῖκες, ὅταν ἀπελειπίστηκαν, «συγκρατούμεναι ἐκ τῶν χειρῶν, ἐν χορῶ ἔπεσαν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην εἰς τὸ χαῖνον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν βάραθρον, ἀφοῦ κατεκρημνίσαν πρῶτον ἐν αὐτῶ τὰ ἴδια τέκνα, ὅσα ἔφερον ἐν ταῖς ἀγκάλαις».

Ὁ Χορός τοῦ Ζαλόγγου ἀποτελεῖ, μαζί μέ τίς μυθοποιημένες ἐκδοχές τῶν κλεφταρματολῶν καί τῶν ἀλλεπάλληλων ἐξεγέρσεων κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν, τό συμπληρωματικὸ ταίρι τοῦ Κρυφοῦ σχολειοῦ: παιδεία καί ἀνδρεία συνιστοῦν τὰ ἀγκωνάρια κάθε ιδεολογήματος γιά τὴν ἐξαιρετικὴ ἐλληνικὴ φυλή.

Ἄς προσέξουμε ὅμως. Ἄν τό Κρυφὸ σχολεῖο ἀποτελεῖ μιά κατασκευή ἐκ τοῦ μηδενός, ὁ πυρήνας τῶν γεγονότων τοῦ Ζαλόγγου ὑπῆρξε. Βέβαια οἱ ὑπερασπιστές κι οἱ προδότες τοῦ Σουλίου, ὅπως κι οἱ γυναῖκες πού αὐτοκτόνησαν δέν εἶχαν –ἐκεῖνα ἀκόμα τὰ χρόνια, 1803– ἐνταχθεῖ ὀλοκληρωτικὰ στήν ἐθνικὴ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων Ἀρβανίτες ἦταν, δηλαδή Ἀλβανοὶ – αὐτὸ εἶναι ὅμως ἄλλο ζήτημα. Ὡς πρὸς τὸ ἴδιο τὸ γεγονός, ἡ μυθοποίησις βρίσκεται μονάχα στήν ἐξιδανίκευση, στόν χορὸ αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι τὸ διαφορετικὸ καί τὸ ἐξαιρετικὸ, ἐπειδὴ αὐτοκτονίες, ἀκόμα καί ὁμαδικές, δέν εἶναι κάτι τὸ πρωτόγνωρο στήν ἀνθρώπινη ἱστορία. Τό ὅτι στίς ἀφηγήσεις αὐξήθηκε πιθανότατα ὁ ἀριθμὸς τῶν γυναικῶν κι ἐξαφανίστηκαν οἱ ἄνδρες, εἶναι σίγουρα δευτερεύον: τὰ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὀφείλουν νά διαθέτουν ὄγκο κι ἐσωτερικὴ ἐνότητα.

Ἐπὶ ὅμως μιά δευτέρη ἐντυπωσιακὴ ἰδιαιτερότητα, μιά μοναδικότητα, πιστεύω: ἡ εὐρωπαϊκὴ καλλιέργεια τοῦ χοροῦ καί ἡ διασάλπισή του ἀπὸ τὰ φιλελληνικὰ ἠγεῖα. Πραγματικά, ἐκεῖνο πού περίμεναν οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνες ἦταν κυρίως τόλμη, ἀποκοτιά, τυφλὸς ἠρωισμὸς. Ἄν ἐπιχειρήσουμε νά καταστρώσουμε ἕναν γενικὸ πίνακα τῆς φιλελληνικῆς τέχνης θά ἔχουμε στή μέση δυὸ μεγάλα πορτρέτα, Μάρκος Μπότσαρης, Κανάρης – ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μιαούλης, ἀκόμα κι ὁ Καραϊσκάκης εἶναι στρατηγοί, καί τέτοιοι ὑπάρχουν ἐν ὑπεραφθονίᾳ στήν Εὐρώπη– κι ἀπὸ δίπλα, βέβαια, τὸ Μεσολόγγι καί ἡ Χίος. Τό νά συναντᾶς τίς ἀρετές τῆς ἱπποσύνης καί τῆς ἀριστοκρατικῆς εὐγένειας σ' ἕναν λαὸ ἀκαλλιέργητο, καταπιεσμένο καί φτωχὸ, προσδίδει ἐπιπλέον διανοητικὴ ἱκανοποίησι, κι ἔπειτα ἡ λογοτεχνία, πολὺ περισσότερο ἢ ρομαντικὴ, θέλγεται ἀπὸ τίς ἀκραῖες καταστάσεις. Τό Σούλι λοιπόν, ἔχοντας ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὸν ἄκρο ἠρωισμό κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἄκρα διαότητα τοῦ Ἀλῆ συνιστοῦσε ἐξαιρετὸ παράδειγμα, τό ἴδιο κι ὁ γυναικεῖος ἠρωισμὸς –κι ἴσως, ἂν ζητήσουμε τὴ βοήθεια τῆς ψυχανάλυσης, ν' ἀνακαλύψουμε κι ἕναν κρυμμένον ἀνδρικό ἐρωτισμὸ.

Ἐπὶ ὅμως καί μιά τρίτη μοναδικότητα, ἐξίσου σημαντικὴ: οἱ τύχες τοῦ Ζαλόγγου στόν κατεξοχὴν χώρο τῆς μυθοπλασίας, στήν ποίηση. Ναι, ἀξίζει νά προσέξουμε ὅτι πέρα ἀπὸ τὸν Σολωμὸ, πού ἐκείνη τὴ

στιγμή κυρίως τὸ εὐρωπαϊκὸ κοινὸ εἶχε κατὰ νοῦ, κα-
νένας ἄλλος μείζων ποιητῆς δὲν ἐπέλεξε τὸ Ζάλογγο
ὡς κεντρικὸ τοῦ θέματος.

Θὰ περιμέναμε πρῶτα-πρῶτα τὸν Βαλαωρίτη, ὅμως
ὄχι δύο ἄπλοιοι, ἀόριστοι ὑπαινιγμοί, ὁ ἓνας στὸν «Ἀ-
θανάση Διάκο» (1867), ἐκεῖ ὅπου ὁ Σαμουήλ, μαζί μ'
ἀμέτρητους ἄλλους μάρτυρες ὑποδέχεται τὸν Διάκο
στὸν οὐρανό, ἀναφέρεται νὰ τὸν περιτριγυρίζουν «παι-
διά θυξασταροῦδια, / ἀγράμπελες πού ἐφύτρωναν στὸ
βράχο τοῦ Ζαλόγγου», καὶ μόνο στίς σημειώσεις τοῦ
ποιήματος μνημονεύεται ρητὰ τὸ περιστατικὸ, ὅπου,
πάντως, δὲν γίνεται λόγος γιὰ χορό. Ὁ δεύτερος ὑπαι-
νιγμὸς γίνεται τὸ 1876 γιὰ τὰ ὑπόδουλα μέρη τῆς
Ἠπειροῦ ἀνάμεσά τους «κι ὁ βράχος τοῦ Ζαλόγγου»
– ὁ χορὸς λοιπὸν καὶ πάλι λείπει.

Θὰ περιμέναμε ἴσως τὸν Τερτσέτη, οἰκεῖο τῆς οἰκο-
γένειας Μπότσαρη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης,
ὁ ὁποῖος τιμοῦσε τὸ περιστατικὸ, κι ἀποδεχόταν τὴν
ἐκδοχὴ τοῦ χοροῦ: ὅταν στὰ 1826 γράφει ἓνα παραι-
νετικὸ γράμμα στὸν γιό τοῦ Μάρκου, τὸν μικρὸ Δη-
μήτρη Μπότσαρη, πού μόλις ἔχει φύγει γιὰ τὸ Μόνα-
χο, προσθέτει ἀνάμεσα σ' ἄλλα, «καὶ οἱ γυναῖκες τοῦ
ταραφιοῦ σας», τῆς φάρας σας, «ἐχώρεισαν εἰς τὸ στε-
φάνι τοῦ Ζαλόγγου. Καὶ σώζονται ἀκόμη ἀποκάτου
ἀπὸ τὸ στεφάνι, στὸ λόγγο, εἰς τὰ κλαδιά, οἱ κούνιες
τῶν παιδιῶν καὶ τὰ σουλιώτικα κόκαλα» ἢ σύνδεση
τοῦ γεγονότος μὲ τὴ φάρα τῶν Μποτσαραίων, εἶναι
ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ἔβλεπε ἢ
σουλιώτικη κοινωνία τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν σκέφτη-
κε νὰ ἐκμεταλλεῖται τὸ θέμα σὲ κάποια ποιητικὴ σύν-
θεση μονάχα μίᾶ ἀποστροφή συναντᾶμε σ' ἓνα ποίη-
μα πού ἀπευθύνει τὸ 1832 στὸν Ὁθωνα. Καὶ τὸ 1831
θὰ τὸ βροῦμε σ' ἓναν λόγο του, τὸ ἴδιο κι ἀργότερα,
τὸ 1853 – ἀκόμα πιὸ σύντομα διατυπωμένο.

Ὁ Ζαλοκώστας ἐπίσης, ἂν καὶ Ἠπειρώτης, περιορί-
ζεται σὲ μιά ἀδέξια ἀναφορά –χωρὶς πάλι ν' ἀναφέρε-
ται ὁ χορὸς– στὸ «Αἶ σκιαί τοῦ Φαλήρου»:

*Ὁ φαῦλος Ἀλῆς ὑπογράψας συνθήκας,
σφαγὴν ἐν κρυπτῶ ἐμελέτα σκληρὰν,
ἀλλὰ δὲν τολμᾷ νὰ ἐγγίση φρουρὰν
ἐν ὄπλοις πυκνὴν καὶ θερμὴν ἀπὸ νίκας.*

*Μακρὰν τῆς φρουρᾶς αἱ γυναῖκες ὡς εἶδον
αὐτὰς νὰ κυκλῶνει δουλεῖα πικρά,
εἰς χεῖρας κρατοῦσαι τ' ἄθῶα μικρά,
ἀπὸ τοῦ Ζαλόγγου τούς βράχους ἐπήδων.*

*Παρά τὴν δουλείαν τὸν θάνατον μᾶλλον
ἠσπάσθησαν ὄλαι, καὶ Τοῦρκοι ὠμοί
δραμόντες ξιφῆρεις δὲν εὗρον εἰμὴ
σωροὺς αἱματώδεις σαρκῶν καὶ κοκάλων*

εὐλόγο βέβαια εἶναι τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀναγνώστη, ποῦ
ὄρμηξαν οἱ Τοῦρκοι, στὴν κορφὴ ἢ στὴ χαράδρα; Αὐ-
τὰ πάντως γράφονται στὰ 1844, τμῆμα μιᾶς γενικότε-
ρης ὑπόμνησης ὅσων προσέφεραν οἱ ἑτερόχθονες σὲ
μιά στιγμὴ πού ἔπρεπε νὰ τονιστοῦν οἱ ἠρωικὲς τους
δάφνες.

Θὰ περιμέναμε τέλος τὸν Χρηστοβασίλη: στὸ βαθμὸ
πού ἔχω ἐλέγξει ὅμως τὰ σουλιώτικα διηγήματα ἢ θεα-
τρικὰ του, δὲν μνημονεύουν οὔτε τὸν χορὸ οὔτε καὶ τὸ
Ζάλογγο. Φαίνεται πῶς αὐτὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ περιστα-
τικὸ δὲν ἔλκυσε τοὺς μείζονες λογοτέχνες τοῦ 19ου
αἰῶνα, πλην Σολωμοῦ: νὰ συναισθάνθηκαν, μήπως, ὅτι
δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὸ ὕψος πού
ἀπαιτοῦσε; Μπορεῖ, ἂν καὶ αὐτὸ δὲν ἦταν ὁ κανόνας.
Ἀντίθετα τὸ θέμα ἀπασχολεῖ τοὺς πιὸ ἐλάσσονες.

Ἐννοεῖται πῶς ἡ διερεύνησή μου δὲν ἦταν συνολικὴ,
καὶ πιθανότατα θὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις πού μοῦ
ἔχουν διαφύγει. Ἔως τώρα πάντως ἔχω ἐντοπίσει τέσο-
σερις: τὸ 1859 ὁ Παναγιώτης Ματαράγκας στὸ ποίη-
μά του «Πρὸς τοὺς Ἠπειρώτας» κάνει μιά ἐκτενὴ πε-
ριγραφή τὸ 1867 ἓνας ἀγνωστός μας πού ὑπέβαλε
στὸν ποιητικὸ διαγωνισμό ἐκείνης τῆς χρονιᾶς τὸ *Αἱ
ἠρωίδες τοῦ Ζαλόγγου*, ποίημα εἰς 370 στίχους: τὸ
1882 ἓνα ἀκόμη ἀπόσπασμα τοῦ Ἰωάννη Περβάνο-
γλου τὸ 1885 ἢ Μαριέττα Μπέτου συνθέτει ἓνα δη-
μοτικοφανές –ὅπως τὸ συνήθιζε– ποίημα, «Ὁ χορὸς
τοῦ Ζαλόγγου». Προσθέτω βέβαια καὶ τὴν ἀντίπερα
ὄχθη: τὸ 1892 ὁ Ἐμμ. Ροῦθης, στὸ δοκιμακὸ ἀφήγη-
μά του «Ἀπόκρυφα καὶ συναξάρια», ὅπου μὲ κάπως
εἰρωνικὸ τόνο ἀναπτύσσει τὸ πῶς δημιουργεῖται, ἐνίο-
τε, ὁ πόθος τοῦ μαρτυρίου ἀνάμεσα σὲ ἄλλα «πρόχει-
ρα παραδείγματα ὁμοίας ψυχικῆς διαθέσεως», παραθέ-
τει τίς σύγχρονες «τῆς μητρὸς ἢ τῆς μάμμης ἡμῶν ἠ-
ρωίδες τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Σουλίου»,
πού εἴτε μέσα στίς φυλακὲς παρωδοῦσαν «τὴν ἀνάβα-
σιν τῆς ἐπιούσης εἰς τὴν λαιμητόμον, ἢ χορευοῦσαι πα-
ρὰ τὸ χεῖλος τοῦ βάρθρου, εἰ τὸ ὁποῖον ἐμελλον μετ'
ὀλίγον νὰ κρημισθῶνιν».

Σταματῶ μὲ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὅχι πῶς ὁ
20ὸς ἀγνόησε τὸ περιστατικὸ, καθόλου, ἀλλὰ τὰ συ-
στατικά του εἶχαν ἤδη ἀποκρυσταλλωθεῖ, καὶ ἡ παρά-
θεση χωρίων καὶ ἀπόψεων δὲν θὰ ἦταν παρά μιά ἀντι-
γραφή. Δὲν χρειάζεται πολλὴ φαντασία γιὰ ν' ἀναπλά-
σομε τὰ ὅσα εἶπε ὁ Περσειάδης, ὁ Σπύρος Ματσού-
κας, ὁ Ἀριστείδης Κυριακὸς ἢ ὁ Σκίπης, καὶ εἶναι αὐ-
τονόητο ὅτι οἱ σχολικὲς παραστάσεις εἶδαν καὶ ἔπαιρ-
ναν. Σημειῶνω πάντως πῶς ἡ πρωιμότερη καταγραφή
τοῦ ὑποτιθέμενου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Ἔχε γειά
καημένε κόσμε» εἶναι τοῦ 1908. Ἀκόμα λιγότερη ση-
μασία θὰ εἶχε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διασπορὰ τοῦ
μύθου στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια: ἡ ἐπισκόπησή μας
μπορεῖ νὰ κλείσει κάπως μελαγχολικὰ μὲ μιά πολὺ ἄ-
τυχη, νομίζω, στιγμὴ τῆς νεότερης μας ποίησης: ἀμέ-
σως μετὰ τὸν Πόλεμο, καὶ προσπαθώντας ὑποτίθεται
νὰ καταλάβει γιατί νικήσαμε στὸν ἀλβανικὸ πόλεμο
τούς Ἰταλοὺς, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης θὰ φέρει στὸ νοῦ
τοῦ τὴν ἱστορία μας καὶ τὴ δική τους:

*–δὲν εἶχαν πίσω τους αὐτοὶ
Θεῖο μπουρλοτιέρη, πατέρα γεμιτζή,
Μάνα πού νὰ χεῖ σφάζει μὲ τὰ χεῖρα της
Ἡ μάνα μάνας πού μὲ τὸ θυξί γυμνό
Χορεύοντας νὰ χεῖ δοθεῖ στὴ λευτεριά τοῦ Χάρου!*

ΥΠΟ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ;

του Ίάκωβου Μ. Φριζή

Καί φέτος, γιά δεύτερη φορά, θά έορταστει ή επέτειος του Όλοκαυτώματος και στην πατρίδα μας. Θέλω νά γράψω στον άπόηχο του Όλοκαυτώματος κάτι πού ίσως ξενίσει όρισμένους, αλλά έπειδή πιστεύω ότι ζοϋμε σέ μιά άπόλυτα δημοκρατική χώρα θά σημειώσω κάποια γεγονότα, κάποιες εκδηλώσεις πού δείχνουν ότι υπάρχει άμφισβήτηση της έλληνικότητας των Έλλήνων Έβραίων. Καί αυτό ύστερα από τή μόνιμη παρουσία των Έβραίων στην Έλλάδα 2.300 χρόνων, μετά τή συμμετοχή των Έλλήνων Έβραίων σέ όλους τους τομείς της έλληνικής ζωής από κάθε πλευρά, οικονομική, έμπορική, λογοτεχνική, έθνική, πατριωτική. Δέν υπήρξε Έλληνας Έβραίος λιποτάκτης σέ όλους τους άπελευθερωτικούς πολέμους. Οι Έλληνες Έβραίοι έδωσαν τό αίμα τους, τους νεκρούς τους, τους τραυματίες τους σέ όλους τους πολέμους γιά τήν έλευθερία της Ελλάδας. Συμμετείχαν πάντα σέ όλες τίς συμφορές και τίς χαρές της πατρίδας. Καί όμως, υπάρχουν σήμερα άποδείξεις πού άμφισβητούν τή γνήσια έλληνικότητά μας. Είναι μιά πληγή πού δέν μπορούμε νά τή γιατρέψουμε, άν και άγωνιζόμαστε γι' αυτό αίωνες τώρα. Όμως, ή επέτειος του Όλοκαυτώματος και ή έξαγγελία του πρωθυπουργού κ. Καραμανλή γιά άναθέωση του Συντάγματος μέ παροτρύνουν νά γράψω τίς σκέψεις μου, πού ίσως νά έχουν κάποιο θετικό αποτέλεσμα. Πιστεύω πώς ή άμφισβήτηση της έλληνικότητας των Έλλήνων Έβραίων ξεκινά από τό γεγονός ότι έχουν διαφορετική θρησκεία από τήν πλειοψηφία των Έλλήνων πού είναι χριστιανοί όρθόδοξοι.

Πρίν από αρκετά χρόνια διάβασα ένα άρθρο του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ. Μαυρογορδάτου γιά τόν ήρωα του '40 συνταγματάρχη Μαυρογαίο Φριζή, στην *Καθημερινή*, όπου τόνιζε: «έκτός από ήρωας του '40, ό συνταγματάρχης Φριζής υπήρξε ή πύο συγκλονιστική ιστορική άπόδειξη ενός θεωρήματος πού παραμένει επίκαιρο έδώ και δύο αίωνες: ότι μπορεί κανείς νά ανήκει ολόψυχα στό έλληνικό έθνος χωρίς νά είναι χριστιανός όρθόδοξος».

Μέ τήν επικείμενη άναθέωση του Συντάγματος θεωρώ άπαραίτητο όπως μιά διάταξή του επιβάλλεται νά είναι και αυτή του καθηγητή κ. Μαυρογορδάτου. Έτσι θά δοθει τέλος σέ άμφισβητήσεις και παραπληήσεις από κάποιους καλοθελητές πού μόνο κακό προσφέρουν στην πατρίδα μας.

Μέ τήν ευκαιρία αυτή θέλω νά τονίσω τήν πλήρη άδιαφορία της πολιτείας νά όνομάσει ένα στρατόπεδο ή μιά στρατιωτική μονάδα μέ τό όνομα του ήρωα Φριζή, καιτοι αυτό τό ζητώ 50 χρόνια τώρα. Καί πάντα παίρνω τήν στερεότυπη άπάντηση «θά», «έν καιρώ». Άν και δέν έπρεπε νά τό ζητώ έγώ. Ήταν και είναι χρέος της πολιτείας. Πρίν από λίγο καιρό πληροφορήθηκα ότι κατά τήν Κατοχή οι άντάρτικες μονάδες του ΕΛΑΣ έδωσαν τό όνομα του συνταγματάρχη Φριζή τότε. Τό έπίσημο έλληνικό κράτος άδιόφησε 60 ολόκληρα χρόνια. Γιατί; Μήπως εντάσσεται και αυτό στην άμφισβήτηση της έλληνικότητάς μας;

Μπορεί, κατά τό Σύνταγμα, νά είναι στην πατρίδα μας ή όρθοδοξία ή κρατούσα θρησκεία, αλλά επίσης άναγνωρίζονται όλες οι γνωστές θρησκείες. Χρόνια τώρα άκούμε από έπίσημα πολιτικά, εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά και άλλα χείλη ότι είναι ταυτόσημες οι έννοιες έλληνισμός-χριστιανισμός. Μέ τή συνθηματολογία αυτή καταλήγουμε στό συμπέρασμα ότι κάθε πολίτης της χώρας αυτής πού δέν είναι χριστιανός, δέν ανήκει στην Έλλάδα. Έχει γίνει τέτοια πλύση έγκεφάλου στον έλληνικό λαό, ή κρίση «Έλληνισμός=Χριστιανισμός» πού οι μαθητές της Λάππα Άχαΐας, γράφοντας στους τοίχους του σχολείου τους πρίν από λίγο καιρό τό σύνθημα «Ή σημαία σέ Χριστιανούς», δέν έκαναν τίποτε άλλο παρά νά εφαρμόσουν αυτό πού άκούγεται δεκάδες χρόνια τώρα από όλους τους φορείς της κοινωνίας μας. Λέγοντας τίς παραπάνω σκέψεις, δέν θέλω νά υποτιμήσω τή σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στον έλληνισμό και τήν Όρθοδοξία. Άλλά όταν άκούς από έπίσημα χείλη πολύ ύψηλά ιστάμενα ότι «κάθε άπόπειρα άποσύνδεσης όρθοδοξίας και έλληνισμού συνιστά άπειλή γιά τήν ενότητα του Έθνους» τότε καταλήγουμε στό

συμπέρασμα ὅτι κάθε μὴ ὀρθόδοξος εἶναι ἀπειλή γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Πολύ θὰ ἤθελα νὰ γνωρίζω ἂν ὁ κ. Καραμανλῆς, ὡς πρωθυπουργὸς τῆς χώρας, συμμερίζεται τὶς ἀπόψεις αὐτές οἱ ὁποῖες ἐμένα προσωπικά, ὡς Ἕλληνα Ἑβραῖο, μὲ προσβάλλουν βαθύτατα πού μὲ χαρακτηρίζουν ὡς «ἀπειλή γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἔθνους». Κάτι πού δέν τό δέχομαι μὲ ὅλες μου τὶς δυνάμεις.

Τώρα πού ἡ ἐπέτειος τοῦ Ὀλοκαυτώματος «εορτάζεται» ἐπίσημα πλέον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία, θέλω νὰ καυτηριάσω τὴ διάταξη 4 τοῦ νόμου πού θέσπισε τὸ κράτος γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς ἑλληνοεβραϊκῆς γενοκτονίας. Στὴ διάταξη 4 τοῦ νόμου αὐτοῦ τίθεται ὡς ὄρος ἢ προϋπόθεση ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἐπετείου δέν θὰ βαρύνει τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Μὲ ἀπλά λόγια, τὸ κράτος ἐγκρίνει τὶς ἐπετειακὲς τελετές, ἀλλὰ τὸ ἴδιο δέν δίνει δεκάρα γι' αὐτές καὶ ἀφήνει ὅλο τὸ κόστος νὰ βαρύνει τὶς εβραϊκὲς κοινότητες. Ἐδῶ κάνω κάποιες πικρὲς σκέψεις. Ἡ μὴ οικονομικὴ συμμετοχὴ τοῦ κράτους στὶς ἐπετειοὺς γιὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα δείχνει ὅτι οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι πού σφαγιάστηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς δέν ἀναγνωρίζονται ὡς Ἕλληνες ἀπὸ τὸ κράτος. Οἱ χιλιάδες ὅμως αὐτοὶ νεκροὶ τοῦ Ὀλοκαυτώματος ἦταν Ἕλληνες πολῖτες, φορολογούμενοι καὶ στρατευμένοι στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους. Πολέμησαν, σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν ἀνεπανόρθωτα στὰ ἀλβανικά βουνά γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδας τὸ 1940, πλάι στοὺς ἀδερφοὺς Ἕλληνες χριστιανούς.

Ὅσοι ἐλάχιστοι γύρισαν ἀπὸ τὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα στρώθηκαν στὴ δουλειά καὶ πρόσφεραν καὶ συνεχίζουν νὰ προσφέρουν τὰ πάντα γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς πατρίδας. Ὅμως τὸ κράτος δέν τοὺς θεωρεῖ Ἕλληνες καὶ ἀποφεύγει νὰ προσφέρει ἔστω καὶ ἓνα εὐρῶ στὶς ἐπετειοὺς τοῦ Ὀλοκαυτώματος. Ἄν κάνω λάθος στὶς σκέψεις αὐτές ἄς μὲ διαψεύσουν οἱ ἀρμόδιοι. Πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἂν δέν συμμετέχεις οικονομικά σὲ οποιαδήποτε ἐκδήλωση, θεωρεῖς τὴν ἐκδήλωση αὐτὴ ὄχι δική σου, ἄρα ξένη. Αὐτὸ μᾶς λέει ἡ διάταξη 4 τοῦ νόμου γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ Ὀλοκαυτώματος. Ἀπορῶ δὲ πὼς δέχτηκε μιά τέτοια διάταξη ὁ κ. Παπανδρέου τότε πού ψηφίστηκε ὁ σχετικὸς νόμος. Ὅλα ὅμως μποροῦν νὰ διορθωθοῦν, ἂν σήμερα ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Καραμανλῆ τὸ θελήσει. Θὰ τὸ θελήσει ὅμως;

Υπάρχουν κάποιες λεπτομέρειες πού ὁ κόσμος δέν τὶς βλέπει, ἢ μᾶλλον τὶς παραβλέπει. Πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια, μετὰ ἀπὸ προσπάθειες 50 ἐτῶν, κατάφερα, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ στρατηγοῦ Ἀντωνάκοπουλου πού ἦταν τότε ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ, νὰ ἐρθοῦν στὴν πατρίδα τὰ ὁστά τοῦ ἥρωα πατέρα μου συνταγματάρχη Φριζῆ.

Ἀποδόθηκαν στρατιωτικὲς τιμές, ἦρθαν πολλοὶ ἐπίσημοι στὸν ἐνταφιασμὸ τοῦ ὀστεοφυλακίου του, ἀλλὰ στὴν τελετὴ διαβάστηκε μῆνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν κ. Παπανδρέου γιὰ τὸν ἥρωισμό καὶ τὴ θυσία τοῦ ἥρωα. Γι' αὐτὸ τὸ μῆνυμα τὸν εὐχαριστῶ θερμά. Περίμενα ὅμως καὶ μῆνυμα ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, πού ὅμως δέν ἦρθε. Καὶ ἐρωτῶ, γιατί τὸ μῆνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν; Ὁ συνταγματάρχης

Φριζῆς ἦταν Ἕλληνας, δέν ἦταν ξένος ὥστε νὰ ἐπιληφθεῖ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Λεπτομέρεια πού ὁμως ἔχει σοβαρὴ σημασία.

Ἄλλη περίπτωση πού δείχνουν οἱ ἀρχές ὅτι μᾶς θεωροῦν ξένους. Ἔμαθα ὅτι στὶς παρελάσεις κατὰ τὶς ἐπετειοὺς τῆς 25ης Μαρτίου καὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου προσκαλοῦνται καὶ οἱ διοικήσεις τῶν εβραϊκῶν κοινοτήτων στὶς ὁποῖες ὅμως παραχωροῦν θέσεις στοὺς ξένους ἐπισήμους. Γιατί στοὺς ξένους; Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι ξένοι; Ἄν κάνω λάθος θὰ δεχθῶ τὴ διάψευση τῶν ἀρμοδίων καὶ ἐκ τῶν προτέρων ζητῶ συγνώμη.

Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα γεγονότα δείχνουν ἓνα κλίμα ἀποξένωσης καὶ αμφισβήτησης πού ἄλλοι τὸ ἐντάσσουν σὲ ἓνα γενικότερο ἀντιεβραϊσμὸ καὶ ἄλλοι σὲ μιὰ βεβαιότητα ὅτι δέν θεωροῦν τοὺς Ἕλληνες Ἑβραίους, Ἕλληνες. Ἀκόμη πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια κανεὶς Ἑβραῖος στρατευμένος δέν γινόταν ἀξιωματικός. Δέν ξέρω ἂν ἰσχύει αὐτὸ καὶ σήμερα. Ποιὸς μπορεῖ νὰ ξεχάσει τὸν κύριο Ροζάκη πού τὸν ἀνάγκασαν νὰ «παραιτηθεῖ» ἀπὸ τὴ θέση του γιατί εἶχε εβραϊκὴ ρίζα. Ἐπίσης θυμᾶμαι, πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, τοὺς μεγάλους τίτλους τῶν ἐφημερίδων ὅταν διορίστηκε ὡς διοικητῆς τῆς ΔΕΗ ὁ κ. Ραφαήλ Ἀσέρ, πού ἔγραφαν «μὴ πληρώνετε τοὺς λογαριασμοὺς τῆς ΔΕΗ στὸν Ἑβραῖο διοικητῆ τῆς».

Δέν θέλω νὰ ἀναφερθῶ σὲ ἀμέτρητα περιστατικὰ τοῦ παρελθόντος, πού μόνο πίκρα καὶ ἀπογοήτευση μοῦ προκαλοῦν. Μόνο εὐχόμαι νὰ ἀλλάξει τὸ κλίμα ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνες Ἑβραίους, κατανοώντας μερικοὶ ἰθύνοντες ὅτι κάνουν θανάσιμο λάθος νὰ ἐκλαμβάνουν τοὺς Ἑβραίους τῆς Ἑλλάδας ὡς ξένους. Ἄν ἡ Ἑλλάδα μας ἔχει «κακούς συμβούλους» δίπλα στοὺς πολιτικούς μας πού προκαλοῦν τὴν πίκρα μας, τὸν θυμὸ μας, τὴν ἀγανάκτησή μας καὶ τὴν ἀπογοήτευσή μας, ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα δέν φταίει σὲ τίποτα γιὰ νὰ τὴν κατηγορήσει κανεὶς. Φταῖνε κάποιοι πού ἔχουν μέσα τους τὸ μικρόβιο τοῦ μίσους.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀναφορὰ μου γιὰ τὴν αμφισβήτηση τῆς ἑλληνικότητας τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων, σκοπὸ ἔχει τὴν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν γκριζῶν σκιῶν γιατί, ὅπως καὶ νὰ τὶς δεῖ κανεὶς, εἶναι σκιές πού πικραίνουν βαθύτατα ἓναν κόσμον πού πονᾷ καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπο του. Καὶ ἂν ἀκόμη, παρὰ τὴ δημοσιοποίηση τῆς ἀδικίας αὐτῆς, δέν γίνε τίποτα, ἐμεῖς ὑπερασπίζουμε τὴν ἑλληνικότητά μας καὶ ἀδιαφοροῦμε γιὰ ὅσους τὴν ἀμφισβητοῦν, γιατί πιστεύουμε ὅτι ἔχουμε μέσα μας τὴν ἑλληνικότητα πού μᾶς δίνει τὴ δύναμη νὰ μὴν ἐνδιαφερόμαστε γι' αὐτοὺς πού θέλουν νὰ διατηροῦν τὸ μῖσος.

* Τὸ κείμενο δημοσιεύτηκε στὴν *Αὐγή* στις 6.1.2006.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ*

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ

του Κάρολος Φουέντες

Με άφορμή τό μυθιστόρημα του Θερβάντες «Δόν Κιχώτης», πού ή 400ή επέτειος τής έκδοσής του γιορτάστηκε τό 2005, ό μεξικανός συγγραφέας Κάρολος Φουέντες αναρωτιέται γιά τίς ιδιότητες πού έξηγοϋν τήν καθολική άπήχηση όρισμένων μεγάλων μυθιστορημάτων τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Άπό τόν «Πύργο» του Φράντς Κάφκα ώς τόν «Μόμπυ Ντίκ» του Χέρμαν Μέιλντ, περνώντας άπό τό «Φώς του Αύγουστου» του Γουίλιαμ Φώκνερ...

Πρόσοφατα ή Νορβηγική Άκαδημία έθεσε σέ έκατό συγγραφείς άπό όλο τόν κόσμο τήν έξής έρώτηση: «Ποιο είναι, κατά τήν άποψη σας, τό καλύτερο μυθιστόρημα όλων τών εποχών;». Οί μισοί άπάντησαν: ό Δόν Κιχώτης του Θερβάντες. Αυτό τό άποτέλεσμα έγείρει τό ένδιαφέρον έρώτημα εάν τά «λόγγκ σέλλερς» (βιβλία πού πωλοϋνται σέ βάθος χρόνου) άντιτίθενται στά «μπέστ-σέλλερς» (τά βιβλία πού πωλήθηκαν καλύτερα σέ μία σεζόν). Δέν ύπάρχει μία άπάντηση πού νά εφαρμόζεται σέ όλες τίς περιπτώσεις: γιατί ένα μπέστ-σέλλερ πωλείται, γιατί ένα λόγγκ-σέλλερ διαρκεί;

Ο Δόν Κιχώτης ύπήρξε μία τεράστια έπιτυχία όταν εκδόθηκε γιά πρώτη φορά, έδώ και τέσσερις αιώνες, τό 1605, και έκτοτε συνεχίζει νά πωλείται χωρίς διακοπή. Ένώ ό Γουίλιαμ Φώκνερ ήταν άναμφισβήτητα μία άποτυχία, εάν συγκρίνουμε τίς πενιχρές πωλήσεις του Άβεσαλώμ! Άβεσαλώμ! (1936) μέ εκείνες του μυθιστορήματος Anthony Adverse, του Χέρβεϋ Άλλεν (Hervey Allen), έπιτυχία τής χρονιάς, μία ναπολεόντια σαγκά πού μιλοϋσε γιά τόν έρωτα, γιά τόν πόλεμο και τό εμπόριο. Αυτό σημαίνει ότι, σέ αυτό τό θέμα, δέν ύπάρχει πραγματικό θερμόμετρο, άκόμη και άν ό χρόνος δέν είναι μόνον συμβουλάτορας: μέ τήν πάροδο του χρόνου θά πωλήσουν.

Μποροϋμε νά σκεφτοϋμε ότι ό Θερβάντες συμβίωνε μέ τήν εποχή του, ένώ ό Σταντάλ, γιά παράδειγμα, έ-

γραφε μόνο γιά κάποιους «εύτυχεις εκλεκτούς» και πωλοϋσε ελάχιστα όσο ζοϋσε. Άναγνωρίστηκε, πριν άπό τό θάνατό του, μόνον χάρη στά έγκώμα του Μπαλζάκ, και γνώρισε επιτέλους τή φήμη στον 20ό αιώνα, μόνο χάρη στίς προσπάθειες του κριτικού Άνρί Μαρτινώ (Henri Martineau).

Μερικοί συγγραφείς γνωρίζουν μεγάλη δημοτικότητα και μετά εξαφανίζονται. Οί κατάλογοι τών μπέστ-σέλλερς τών τελευταίων πενήντα έτών είναι, μέ λίγες εξαιρέσεις, ένα θλιβερό κοιμητήριο νεκρών βιβλίων. Άλλά ή μονιμότητα δέν είναι μία έσκεμμένη έπιχείρηση. Κανείς δέν μπορεί νά γράψει ένα βιβλίο επειδή λαχταράει τήν άθανασία.

Άρνηση τής άθθεντίας

Μποροϋμε νά κάνουμε μεγάλες παρεκβάσεις γιά τίς σχέσεις πού είχαν οι συγγραφείς πού άνέφερα μέ τήν εποχή στήν όποία ζοϋσαν. Όσο έλκυστικό και άν θά μποροϋσε νά είναι αυτό, αναρωτιέμαι ώς πού σημείο θά μάς αποκάλυπτε οτιδήποτε γιά τά βιβλία πού έγραψαν, γιά τή φαντασία πού τους ώθοϋσε νά γράψουν, γιά τόν τρόπο πού χειρίζονταν τή γλώσσα, γιά τόν κριτικό τρόπο μέ τόν όποιο προσέγγιζαν τήν τέχνη τής λογοτεχνίας, και γιά τή συνείδηση πού είχαν ότι άνήκουν σέ μία άκόμη ευρύτερη παράδοση. Στο τελευταίο του βιβλίο, 'Ο πέπλος,' ό Μίλαν Κούντερα, διαπιστώνει ότι ένας μυθιστοριογράφος, πολύ περισσότερο άπό ότι στήν πατρίδα του ή άκόμη και στή μητρική του γλώσσα, άνήκει σέ μία παράδοση στήν όποία ό Ραμπλαί, ό Θερβάντες, ό Στέρν και ό Ντιντερό είναι μέλη

* Όμιλία στό άνοιγμα του 5ου Διεθνούς Φεστιβάλ Λογοτεχνίας. Δημοσιεύτηκε στον Monde Diplomatique, Δεκ. 2005. Μετάφραση: Έλένη Καλαφάτη

της ίδιας οικογένειας. Και ότι αυτή η οικογένεια, όπως τό επιθυμούσε ο Γκαίτε, ζει στο σπίτι της παγκόσμιας λογοτεχνίας που συντηρεί κάθε συγγραφέας ανεξάρτητα από τις εθνικές λογοτεχνίες, οι οποίες έχουν πάψει να αντιπροσωπεύουν οτιδήποτε σημαντικό.

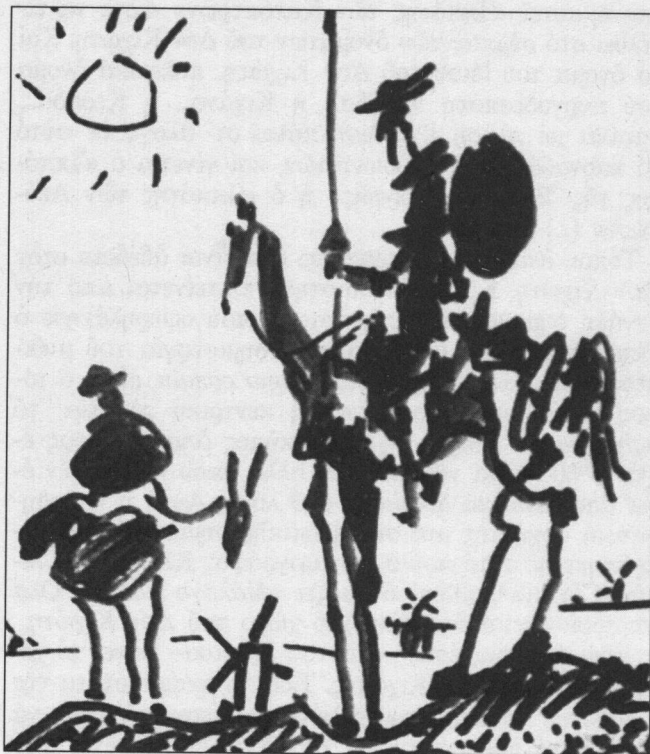
Αν αυτό αληθεύει, τότε όλα τα μεγάλα έργα της λογοτεχνίας περιλαμβάνουν τόσο την παράδοση από την οποία απορρέουν και στην οποία συμβάλλουν, όσο και τη νέα δημιουργία, πού, αυτή, εξαρτάται εξίσου από την πρότερη παράδοση, αφού η παράδοση, για να παραμείνει υγιής, εξαρτάται από τις νέες δημιουργίες που την τροφοδοτούν.

Καθώς αυτή τη χρονιά συμπληρώνονται τετρακόσια χρόνια από την έκδοση του *Δόν Κιχώτη* και εγώ θεωρώ τό βιβλίο του Θερβάντες ως τόν ακρογωνιαίο λίθο του μυθιστορήματος, έτσι όπως εξελίχτηκε από τόν 17ο αιώνα, επιτρέψτε μου να θεμελιώσω εκεί τη σκέψη μου.

Ο Θερβάντες ανήκει σέ μία πνευματική παράδοση για την οποία δέν μπορεί νά μιλήσει. Είναι η παράδοση του Έρασμου από τό Ρότερνταμ (1466-1536), ο φάρος των αρχών της Αναγέννησης στην αϊλή του νεαρού Κάρολου Κούντου, ένα κερύ που σήστηκε γρήγορα από τούς κρύους και δογματικούς ανέμους της Αντιμεταρρύθμισης. Μετά τη Σύνοδο του Τριδέντου (1545), ο Έρασμος και τά έργα του θά αναθεματιστούν από την Ίερά Έξέταση, ή διαθήκη του θά μείνει μυστική. Ο Θερβάντες ήταν έμποτισμένος από αυτή την απαγορευμένη φιλοσοφία. Ο Έρασμος αναζητούσε τη συμφιλίωση ανάμεσα στην Πίστη και τό Λόγο, αρνούμενος όχι μόνον τά δόγματα της Πίστης, αλλά και εκείνα του Λόγου. Αυτός είναι ο λόγος που ο Θερβάντες, ως ισπανός μαθητής του Έρασμου, ήταν εξαναγκασμένος νά αποκρύπτει τις πνευματικές του συγγένειες.

Τό κυριότερο έργο του Έρασμου, *Μωρίας εγκώμιον* (1509), είναι τό εγκώμιο του Δόν Κιχώτη που περιπλανιέται σέ ένα έρασμακό σύμπαν, στο οποίο κάθε αλήθεια είναι ύποπτη, όλα κολυμπούν στην άβεβαιότητα: μέ αυτό τόν τρόπο τό μοντέρνο μυθιστόρημα αποκτά δικαίωμα γέννησης. Καθώς ο Θερβάντες δέν μπορεί νά εκφράσει την απελευθερωτική επίδραση της έρασμακής σκέψης, υπερβαίνει τόν Έρασο: ή σοφία του Ρότερνταμ γίνεται ή τρέλα της Μάντσας, και ο γάμος της σοφίας και της άβεβαιότητας γεννά τό μυθιστόρημα έτσι όπως τό αντιλαμβανόμαστε. Όντως, ένας προνομιούχος χώρος άβεβαιότητας.

Τόπος άβέβαιος: ένα ξεχασμένο χωριό σέ μία απομακρυσμένη επαρχία της Ισπανίας. Ένας τόπος μέ άπίθανο όνομα: «*En un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme*».² Συγγραφέας άβέβαιος: Ποιός έγραψε αυτό τό βιβλίο; Ο Θερβάντες; Ο ντέ Σααβέρδα; Ο Θίδε Άμέτε Μπενενγκέλι; Ένας άώνυμος Μαυριτανός αντιγραφάς; Ο προσωπιδοφόρος σκονοβάτης Ζινές ντέ Παζαμόντε μεταμφιεσμένος

Δόν Κιχώτης - Σάντσο Πάντσα, Πάμπλο Πικάσο, 1955

στον μαριονετίστα μαστρο Πέδρο; Η έλλειψη συγγραφέα μόλις που κατορθώνει νά κρύψει την άρνηση της αυθεντίας.

Άβέβαια όνόματα: Ο Δόν Κιχώτης είναι πράγματι ένας χρεοκοπημένος ιδαλγός που ονομάζεται Άλόνσο Κιχάνο - ή είναι Κιχάνα; Η Ίσως Κεσάδα; Η μήπως πρέπει νά προχωρήσουμε άλλως: ο φτωχός ευγενής είναι αληθινά ο θαρραλέος περιπλανώμενος ιπλότης, ένας ταπεινωμένος Σίντ, ένας έκπτωτος Κορτές; Λοιπόν, τί περιέχει ένα όνομα; Η άστάθεια των ονομάτων στο μυθιστόρημα Δόν Κιχώτης ύπονομεύει την σιγουριά που απορρέει από μία άμεση ανάγνωση. Η Δουλιναία είναι ή Άλδόνθα, δυστυχημένες νεανίδες γίνονται βασίλισσες και πριγκίπισσες, κοκαλιάρικα ψωράλογα περνούν για ήρωικά παλιάλογα, αγράμματοι πυργοδεσπότες μετατρέπονται σέ κυβερνήτες.

Οί φανταστικοί αντίπαλοι του Δόν Κιχώτη έχουν άλλόκοτα όνόματα - όπως, για παράδειγμα, ο γίγαντας Πενταπολίνο του Άνασηκωμένου Μανικιού- γι' αυτό παρόμοια πρέπει νά έχουν και οί πραγματικοί έχθροί του: ο άπόφοιτος Σαμπών Καρράσκο θά πρέπει νά

1. Μετ. Γ.Η. Χάρης, Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2005.

2. «Σέ κάποιο μέρος της Μάντσας, που δέν θέλω νά θυμάμαι τ' όνομά του».

έπονομαστέι «Ίπλότης τῶν Κατόπτρων» ὥστε νά εἰσέλθει στό σύμπαν τῶν ὀνομάτων τοῦ Δόν Κιχώτη. Καί τό ὄνομα τοῦ ἴδιου τοῦ Δόν Κιχώτη, πολεμικό ὄνομα τοῦ πυργοδεσπότη Κιχάδα... ἢ Κιχάνο... ἢ Κεσάδα... μπαίνει μέ πλήρη ἐξάρτηση πάνω σ' ἄλλογο σέ αὐτό τό καρναβάλι τῶν προσωνυμιῶν, καί γίνεται ὁ «Ίπλότης τῆς Ἐλεεινῆς Μορφῆς» ἢ ὁ «Ίπλότης τῶν Λεόντων» (...)

Τόποι, ὀνόματα, συγγραφέας, ὅλα εἶναι ἀβέβαια στόν Δόν Κιχώτη. Καί ἡ ἀβεβαιότητα ἐπιτείνεται ἀπό τήν μεγάλη δημοκρατική ἐπανάσταση πού σφουρηλάτησε ὁ Θερβάντες καί ἡ ὁποία εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ μυθιστορήματος ὡς κοινού τόπου *lugar común*, εἶναι ὁ τόπος συνάντησης τῆς πόλης, ἡ κεντρική πλατεία, τό *polyforum*, ὁ μικρός δημόσιος κήπος ὅπου καθένας ἔχει τό δικαίωμα νά ἀκουστέι ἀλλά ὅπου κανείς δέν ἔχει ἀποκλειστικό δικαίωμα στό λόγο. Αὐτή ἡ καθοδηγητική ἀρχή τῆς μυθιστορηματικῆς δημιουργίας μετατράπηκε σέ αὐτό πού ὁ δοκιμογράφος Κλαούντιο Γκιγέν (Claudio Guillén) ὀνομάζει «διάλογο εἰδῶν». Ὅλα ξαναβρίσκονται στόν ἀνοιχτό χώρο τοῦ Δόν Κιχώτη.

Ἐδῶ, τό πικαρέσκο³ –Σάντοο Πάντσα– τείνει τό χέρι στό ἐπικό – Δόν Κιχώτης. Ἐδῶ, ἡ γραμμικότητα τῆς ἀφήγησης σπάει, περικυκλώνεται, ὑποχρεώνεται νά σπεύσει νά προπορευτεῖ, ἢ, ἀντίθετα, διακόπτεται ἀπό τίς ἱστορίες μέσα στήν ἱστορία, ἀπό τό βουκολικό ἰντερμέδιο κατόπιν μέ τό μυθιστόρημα τοῦ ἱπποτικοῦ ἔρωτα καί τά μαυριτανικά καί βυζαντινά νήματα τῆς ἀφήγησης, ξαναβρίσκεται ὑφασμένη στήν ταπισερί ἑνός μυθιστορήματος πού, ἐν τέλει, παρουσιάζεται τό ἴδιο ὡς νά εἶναι ἡ ταυτότητα καί ἡ διαφορά τοῦ γλωσσικοῦ του σύμπαντος.

Πρῖν ἀπό τόν Θερβάντες, ἡ ἀφήγηση μποροῦσε νά ἐξαντλεῖται σέ μιά μόνη ἀνάγνωση τοῦ παρελθόντος: τό ἐπικό, ἢ τοῦ παρόντος: τό πικαρέσκο. Ὁ Θερβάντες ἀναμειγνύει παρελθόν καί μέλλον, μετατρέποντας τό μυθιστόρημα σέ μιά κριτική διαδικασία πού προτείνει, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, νά διαβάσουμε ἕνα βιβλίο γιά ἕναν ἄνθρωπο πού διαβάξει βιβλία, βιβλίο πού μετά γίνεται ἕνα βιβλίο γιά ἕναν ἄνθρωπο πού ξέρεי ὅτι θά διαβαστέι. Ὅταν ὁ Δόν Κιχώτης μπαίνει στό τυπογραφεῖο στή Βαρκελώνη καί ἀνακαλύπτει ὅτι αὐτό πού τυπώνεται εἶναι τό δικό του βιβλίο, *El ingenioso hidalgo Quijote de la Mancha*, βρισκόμαστε ξαφνικά βυθισμένοι σέ ἕναν ἀληθινά καινούριο κόσμο ἀναγνωστῶν, ἀναγνώσεων προσιτῶν σέ ὅλους καί ὄχι μόνον σέ ἕναν μικρό κύκλο στούς κόλπους τῆς ἐξουσίας, εἴτε αὐτή εἶναι θρησκευτική, πολιτική ἢ κοινωνική.

Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Θερβάντες, τό μυθιστόρημα, πολλαπλασιάζοντας συγχρόνως τούς συγγραφείς καί τούς ἀναγνώστες, ἔγινε ἕνα δημοκρατικό ὄχημα, ἕνας χώρος ἐλευθέρων ἐπιλογῶν, ἐναλλασσόμενων ἐρμηνειῶν τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καί τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό ἐγῶ καί τούς ἄλλους, ἀνάμεσα σέ σένα καί μένα, ἀνάμεσα σέ μας καί αὐτούς. Ἡ θρησκεία εἶναι δογματική. Ἡ πο-

λιτική εἶναι ἰδεολογική. Ἡ λογική ὀφείλει νά εἶναι λογική. Ἡ λογοτεχνία, ὅμως, ἔχει τό δικαίωμα νά εἶναι διαφοροῦμενη.

Τό διαφοροῦμενο σέ ἕνα μυθιστόρημα εἶναι ἴσως ἕνας τρόπος νά μᾶς πεῖ, ὅτι, ἀφοῦ οἱ συγγραφείς (καί συνεπῶς ἀκόμη καί ἡ αὐθεντία) δέν εἶναι ἀξιόπιστοι καί μποροῦν νά ἐρμηνευτοῦν μέ πολλούς τρόπους, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τόν κόσμο. Γιατί ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι σταθερή, εἶναι μεταβλητή. Δέν μποροῦμε νά προσεγγίσουμε τήν πραγματικότητα παρά μόνον ἄν σταματήσουμε νά θέλουμε νά τήν ὀρίσουμε μιά γιά πάντα. Οἱ ἐπιμέρους ἀλήθειες πού προσφέρει ἕνα μυθιστόρημα εἶναι ὀχύρωση ἐναντία στίς δογματικές καταχρήσεις. Γιατί λοιπόν οἱ συγγραφείς, πού θεωροῦνται ἀδύναμοι καί ἀσήμαντοι στό πολιτικό ἐπίπεδο, καταδιώκονται ἀπό τά ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα σάν νά ἦταν πραγματικά σημαντικοί;

Αὐτή ἡ ἀντίφαση ἀποκαλύπτει τή βαθιά φύση τῆς πολιτικῆς μέσα στή λογοτεχνία. Ἡ ἀναφορά εἶναι ἡ πόλις,⁴ ἡ πόλη, ἡ κοινότητα πολιτῶν πού ἀναπτύσσεται ἀλλά μένει σταθερή, ὄχι ἡ *autoritas*, οἱ ἐξουσίες πού περνοῦν καί εἶναι οὐσιαστικά ἐφήμερες, ἀλλά οἱ ὁποῖες, γεμάτες ἀλαζονεία, πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀθάνατες.

Ἡ μυθοπλασία τοῦ Κάφκα περιγράφει μιά ἐξουσία πού δίνει ἐξουσία στήν ἴδια τῆς τῆ μυθοπλασία. Ἡ ἐξουσία εἶναι μιά ἀναπαράσταση ἢ ὁποία, ὅπως οἱ ἀρχές στόν Πύργο, κερδίζει δύναμη ἀπό τή φαντασία ἐκείνων πού εἶναι ἔξω ἀπό τόν πύργο. Ὅταν αὐτή ἡ φαντασία πάψει νά δίνει στήν ἐξουσία ἀκόμη περισσότερη ἐξουσία, ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίζεται γυμνός, καί ὁ ἀνίσχυρος συγγραφέας πού τό ἐπισημαίνει, ἐξορίζεται, κλείνεται σέ στρατόπεδο συγκέντρωσης, στέλνεται στήν πυρά, ἐνῶ ὁ ράφτης τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ ράβει τά καινούρια ρούχα.

3. Πικαρέσκο: αὐτό πού ἀναφέρεται στόν «picares», πρωταγωνιστή τοῦ πικαρέσκου μυθιστορήματος, ἕνα εἶδος περιπετειώδους ἀφηγήματος πού ἀνθῆσε στήν Ἰσπανία τόν 16ο καί 17ο αἰ. καί ἀργότερα ἐπηρέασε μέ μεταφράσεις καί ἀπομιμήσεις τήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία. Ὁ Ἡλίας Ματθαίου ἀποδίδει τόν ὄρο *novela picaresca* ὡς «κατεργάρικο» μυθιστόρημα καί σημειώνει σχετικά: «τό “κατεργάρικο” μυθιστόρημα (...) θά μποροῦσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς τό ἄκρως ἀντίθετο τοῦ ἱπποτικοῦ. Σ' ἐκεῖνο περιγράφονταν ἄθλοι, καί μάλιστα ἐξωπραγματικοί, ἀριστοκρατῶν ἱπποτῶν –σ' ἐτοῦτο διεκτραγωδεῖται ἢ διακωμωδεῖται ἡ πραγματική ζωή φτωχῶν καί περιθωριακῶν κατεργαριῶν. Σ' ἐκεῖνο ὁ ἥρωας περιπλανιόταν γιά νά δοξάσει μέ τά ἀχρείαστα κατορθώματά του τ' ὄνομα τῆς ἀγαπημένης του – σ' ἐτοῦτο ὁ πρωταγωνιστής πηγαινοέρχεται γιά νά κερδίσει μέ ἀπάτες καί κλεψιές τό ψωμί του» («Εἰσαγωγή», στό Μιγκέλ ντέ Θερβάντες, *Δόν Κιχώτης*, εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια Ἡλίας Ματθαίου, Ἐξάντας, 1994, τόμ. Α', σ. 13).

4. Ἑλληνικά στό κείμενο.

Ὁ Δόν Κιχώτης μέ τόν Ροθινάντε σέ πλήρη καλπασμό, William Gropper, 1940, Ν. Ὑόρκη

Ἄν κάποια πολιτική ἐξουσία κατέστη δυνατή χάρι στή γραφή εἶναι μᾶλλον κάτι τό ἐξαιρετικό. Σέ συνθήκες «φυσιολογικές», ὁ συγγραφέας δέν ἔχει καμιά πολιτική σημασία. Ὡστόσο ἔχει τήν πολιτική σπουδαιότητα ὅτι προσφέρει στήν πολιτεία τίς δύο ἀπαραίτητες ἀξίες πού ἐνώνουν τό προσωπικό μέ τό συλλογικό, ὅσο ἦπιες κι ἄν εἶναι αὐτές οἱ ἀξίες, ἔμμεσες καί ἀργοπορημένες, λόγια καί φαντασία, γλώσσα καί μνήμη, λογισμό καί πρόθεση.

Ἡ μυθοπλασία, λοιπόν, τοῦ Ραμπελαί καί τοῦ Θεοβάλντες ὡς τόν Γκύντερ Γκράς τόν Γκοϊτιζόλο καί τόν Γκόρντιμερ εἶναι ἕνας διαφορετικός τρόπος ἐπερώτησης τοῦ ἀληθοῦς, δεδομένου ὅτι προσπαθοῦμε νά τήν προσεγγίσουμε μέσω τοῦ παράδοξου, ἐνός ψεύδους. Τό

ψεῦδος αὐτό μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ φαντασία. Μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν κριτικό κάτοπτρο τῶν πραγμάτων πού μοιάζουν νά εἶναι ἡ ἀλήθεια σέ ἕναν κόσμο συμβάσεων. Ἐγείρει βεβαίως τό ψεῦδος τῆς μυθοπλασίας ἕνα δεύτερο σύμπαν τῆς ὑπαρξης, στήν ὁποία ὁ Δόν Κιχώτης καί ἡ Ἔμμα Μποβαρύ ἀντιστοιχοῦν περισσότερο στήν πραγματικότητα, ἀλλά καθόλου ἀσήμαντη σέ σχέση μέ τό πλῆθος πολιτῶν πού συναντιῶνται βιαστικά γιά νά λημονηθοῦν ἐπίσης πολύ γρήγορα καί μέ τούς ὁποίους ἔχουμε νά κάνουμε καθημερινά. Κι εἶν' ἀλήθεια ὅτι ὁ Δόν Κιχώτης ἢ ἡ Ἔμμα Μποβαρύ φωτίζουν καί δίνουν περισσότερο βάρος σέ μιά παρουσία μέ ἀρετές καί ἐλαττώματα –χάρι σ' αὐτές τίς πλασματικές προσωπικότητες– στίς καθημερινές μας συναντήσεις.

Ίσως ό,τι διαθέτουν οι Άχάμπ (ήρωας του Μόμπυ Ντίκ του Χέρμαν Μέλβιλ), Πέντρο Πιράμο (του όμω- νυμου μυθιστορήματος του Χουάν Ρούλφο) και Ήφφι Μπριέστ (του μυθιστορήματος του Τεοντόρ Φοντάν) είναι επίσης ή ζωντανή ανάμνηση μεγάλων, διάσημων αλλά θνητών υποκειμενικοτήτων, άνδρών και γυναι- κών, πού λησμονούμε, ένώ οι γονεΐς μας τούς εγνωρί- ζαν και οι παππούδες μας είχαν προβλέψει.

Στόν Δόν Κιχώτη, έγραφε ό Ντοστογιέφσκι, ή αλή- θεια διασώζεται χάρη σ' ένα ψεύδος. Μέ τόν Θεορβάν- τες τό μυθιστόρημα καθιερώνει δικαίωμα ύπαρξης βα- σισμένης σ' ένα ψέμα πού, ώστόσο, είναι τό θεμέλιο τής αλήθειας. Διότι μέσω τής μυθοπλασίας ό μυθιστοριο- γράφος θέτει τόν Λόγο σέ δοκιμασία. Ή μυθοπλασία έφευρίσκει ό,τι στερείται ό κόσμος, ό,τι ό κόσμος λη- σμόνησε, ό,τι ελπίζει νά φτάσει και ίσως δέν θά φτά- σει ποτέ. Ή μυθοπλασία έπομένως είναι ένας τρόπος οικειοποίησης του κόσμου, απόδοσης σ' αυτόν του χρώ- ματός του, του γούστου του, των αισθήσεών του, των όνειρων του, των λευκών νυχτών, τήν έπιμονή αλλά άκόμη και τήν ράθυμη ήρεμία πού έχει ανάγκη για νά συνεχίζει νά ύπάρχει.

Εισχώρησε στό έγώ σου και ανακάλυψε τόν κόσμο, μάς λέει ό μυθιστοριογράφος. Άλλά επίσης: περιπλα- νήσου στόν κόσμο και γνώθι σ' αυτόν. Στη διάρκεια των σκοτεινών στιγμών πού προηγήθηκαν του Β' πα- γκοσμίου πολέμου ό γερμανός μυθιστοριογράφος Τό- μας Μάν διέσχισε τόν Άτλαντικό Ωκεανό μέ τόν Δόν Κιχώτη σάν τόν πίο οίγουρο σωματοφύλακα πού θά τόν συνέδεε μέ μιάν Εύρώπη σφιχταγκλιασμένη μέ τόν θάνατο. Καί ήδη προηγουμένως, κάτω από τά άπειλη- τικά σύννεφα του Α' παγκοσμίου πολέμου ό Φράντς Κάφκα είχε καταλάβει ότι ό Δόν Κιχώτης ήταν μιá θαυμάσια ανακάλυψη του Σάντσο, πού του επέτρεπε έτσι νά γίνει ελεύθερος άνθρωπος και νά ακολουθήσει τίς περιπέτειες του περιπλανώμενου ιπλότη, χωρίς νά πληγώσει κανέναν. Καί για νά συντομεύουμε στόν *Pierre Menard*, συγγραφέα του Δόν Κιχώτη, ό Χόρχε Λουΐς Μπόρχες μάς εξηγεί ότι άρκει νά ξαναγράψουμε τό μυθιστόρημα του Θεορβάντες, λέξη πρós λέξη, αλλά το- ποθετώντας το σέ μιάν άλλη εποχή και μέ άλλες προ- θέσεις. Έτσι θά τό ξαναδημοουργήσουμε.

Ό Θεορβάντες έζησε στην εποχή του τήν παρακμια- κή Ίσπανία των τελευταίων Άψβούργων, τόν Φίλιππο τόν ΙΙΙ και τήν ύποτίμηση τής οικονομίας, ύστερα από τή διαδοχική έξωση των Έβραίων και των Άράβων, τήν ψυχαναγκαστική ανάγκη απόκρυψης τής έβραϊκής και μαυριτανικής καταγωγής, πράγμα πού όδήγησε σέ μιá κοινωνία καμωμένη από μάσκες εύθραυστες στην έλλειψη πραγματικά αποτελεσματικών διαχειριστών μιās τεράστιας αυτοκρατορίας, τήν εξαφάνιση του χρυ- σου και του άσημιού των [νέων] Ίνδιών εξαιτίας των ισχυρών έμπορικων οικων του Βορρά τής Εύρώπης. Μιá Ίσπανία περιπλανώμενων έπαιτών και αλητών, μέ άδειες χειρονομίες, ώμούς άριστοκράτες, κατεστραμμέ-

νους δρόμους, άθλια πανδοχεία και συντετριμμένους εύγενείς, οι όποιοι σέ εποχές πío εύνοϊκές είχαν κα- τακτήσει τό Μεξικό, είχαν ταξιδέψει στην Καραϊβική και είχαν προσφέρει στόν Νέο Κόσμο τά πρώτα πα- νεπιστήμια και τά πρώτα τυπογραφεία: ήταν ή θρυλι- κή ενεργητικότητα τής Ίσπανίας, επενδεδυμένη στην ανακάλυψη τής Άμερικής.

Ό Θεορβάντες και οι άλλοι μεγάλοι συγγραφείς τής χρυσής ισπανικής εποχής έδειξαν πραγματικά ότι ή λογοτεχνία μπορούσε νά δώσει στην κοινωνία ό,τι ή ιστορία τής είχε στερήσει. «Πού είναι τά πουλιά τής προηγούμενης χρονιάς», αναστενάζει ό Δόν Κιχώτης μέ άγωνία. Είναι νεκρά, ταριχευμένα και γι' αυτό ό Δόν Κιχώτης όφείλει νά δώσει στό μυθιστόρημά του τήν αναστημένη πτήση του άετου, τήν έμβέλεια του άλμπατρος.

Χαρούμενα ρομπότ

Άκριβώς όπως ό Θεορβάντες άπάντησε στην ύποβαθμι- ζόμενη κοινωνία τής εποχής του μέ τόν θρίαμβο τής κριτικής φαντασίας, κι εμείς ερχόμαστε αντιμετώπι- με μιάν ύποβαθμισμένη κοινωνία πάνω στην όποία ό- φείλουμε νά στοχαστούμε, νά στοχασθούμε μέ τόν τρό- πο πού εισδύει στίς ζωές μας, μάς περιβάλλει και συ- νάμα μάς εκθέτει και έμμένει στό νά άπαντήσει στό πέρασμα τής ιστορίας μέ τό πάθος για τή λογοτεχνία.

Στίς άρχές του 21ου αιώνα συνειδητοποιούμε τόν κίνδυνο ότι οι ιεραρχίες μετατοπίζονται. Οι στρατιω- τικές δαπάνες ύπερβαίνουν κατά πολύ τίς επενδύσεις στους τομείς τής ύγείας, τής εκπαίδευσης, τής ανάπτυ- ξης. Τά αίτήματα των γυναικών, των ήλικιωμένων, των νέων έχουν άφεθεί στην τύχη. Τά εγκλήματα κα- τά τής φύσης πολλαπλασιάζονται. Ό Μπόρχες έγραφε ότι στόν ουρανό «συντηρώ» και «δημιουργώ» είναι ρήματα συνώνυμα. Στη γή είναι ρήματα έχθρικά.

Οι πρωταρχικές αίτιες τής τρομοκρατίας δέν ένδια- φέρουν κανέναν. Ή άπάντηση στην τρομοκρατία δέν μπορεί νά είναι ή τρομοκρατία αλλά μιá άπάντηση έ- ξευπη, ό δημοκρατικός έλεγχος και ή οικονομικο-πο- λιτική ανάπτυξη ένώ ή πολιτιστική ταυτότητα των έθνών, πού επί καιρῶ είχαν ύποστεί τό ζυγό τής άποι- μοκρατίας, πρέπει νά ενισχυθεί.

Οι διεθνείς άξίες, κατακτημένες μέ κριτική έπιμονή και θυσίες —άνθρώπινα δικαιώματα, διπλωματία, προ- τεραϊότητα του νόμου— έχουν κατακυριευθεί από τήν τυφλά μονόπλευρη προσέγγιση των πραγμάτων, από προληπτικούς πολέμους και τήν άπόλυτη άλλαζονεία πού «προηγείται τής πτώσεως» (Βίβλος, «Παροιμίες», 16:18). Όμως άπάντησή μας σέ αυτές τίς πραγματικό- τητες δέν είναι παρά ό μακάριος έφησυχασμός. Ύπάρ- χουν πολλοί πού πιστεύουν ότι ζούν στόν καλύτερο

κόσμο γιατί τούς είπαν ότι τά απαραίτητα είναι αδύνατα.

Άλλά, από τήν άλλη μεριά, έχουμε κατακυριευθεί από τον πυρετώδη φόβο μιάς ύπογειας αποκάλυψης πού θά ξεσπούσε αν ο Θεός σταματούσε νά αγαπά τά δημιουργήματά του και απόφασζε νά τά καταστρέψει όλα προτού ξαναρχίσει από τήν αρχή, όπως είχε πει ο Γκαίτε.

Ο χώρος παραδόθηκε. Χάρη στην εικόνα μπορούμε νά βρισκόμαστε παντού, ταυτόχρονα, και τήν ίδια στιγμή. Άλλά και ο χρόνος κονιορτοποιήθηκε καθώς θρυμματίστηκε σέ εικόνες πού υπάρχει φόβος νά καταργήσουν τή φαντασία του παρελθόντος και ταυτόχρονα τή μνήμη του μέλλοντος. Μπορεί νά γίνουμε σκλάβοι υπνωτικών εικόνων πού δέν έχουμε διαλέξει. Μπορούμε νά μετασχηματισθούμε σέ χαρούμενα ρομπότ και νά διασκεδάσουμε μέ τό νά πεθαίνουμε.

Πιστεύω ότι έχουμε νά κάνουμε μέ πραγματικότητες πού θά έπρεπε νά μās κάνουν νά διατρανώσουμε ότι ή γλώσσα είναι τό θεμέλιο τής κουλτούρας, ή πύλη πρós τήν έμπειρία, τό έπιστέγασμα τής φαντασίας, ή αποθήκη τής μνήμης, ή κρεβατοκάμαρα του έρωτα και, πέρα απ' όλα αυτά, ή γλώσσα είναι τό άνοιχτό παράθυρο πρós τήν άμφιβολία, πού άμφισβητεί κι έπερωτά. Ανακαλύπτω σέ όλα τά μεγάλα μυθιστορήματα ένα ανθρώπινο πρόταγμα πού ονομάζεται πάθος, άγάπη, έλευθερία ή δικαιοσύνη, πού μās καλεί νά τό θέτουμε σέ καθημερινή δοκιμασία και νά τό πραγματοποιούμε, ακόμα κι αν γνωρίζουμε ότι είναι καταδικασμένο σέ άποτυχία.

Ο Δόν Κιχώτης γνωρίζει ότι θά άποτύχει άκριβώς όπως τό γνωρίζουν ο πατέρας Γκοριό (Μπαλζάκ), ή Άννα Καρένινα (Τολστόι), ο πρίγκιπας Μύσκιν (στόν *Ηλίθιο* του Ντοστογιέφσκι). Άλλά μόνο χάρη στή συνειδητοποίηση, άμεση ή έμμεση, τέτοιων άποτυχιών, πού μās σώζουν, μās βοηθούν νά διασώσουμε τή φύση τής ίδιας τής ζωής, τήν ανθρώπινη ύπαρξη και τών αξιών της έτσι όπως διώθηκαν, αξιών πού μās δόθηκαν και μνημειώθηκαν μέσα από τον σύμπαντα χρόνο, απ' όλες τίς φυλές, όλες τίς οικογένειες τής ανθρωπότητας, χωρίς νά χάνονται μέσα στην αυταπάτη μιάς προόδου και μιάς ευδαιμονίας άπεριόριστης και έγγυθμένης γιά πάντα.

Στό *Αύγουστιάτικο Φεγγάρι*, ο Ουίλλιαμ Φώκνερ άντιπαραθέτει και ταυτόχρονα έγκλειει δυό χαρακτήρες άνόμιους, τήν Ίωάννα Μπουρντέν, τήν ήλικιωμένη μυθομανή και τον Τζόε Κρίστας, τον νεαρό μαύρο έραστή της. Ο Κρίστας είναι ένας αντιπρόσωπος τής έλευθερίας. Γνωρίζει όμως ότι ή έλευθερία του είναι περιορισμένη, προμηθεϊκή. Έχει τό αίσθημα ότι είναι άετός, σκληρός, δυνατός, ανεξάρτητος. Άλλά αυτή ή αίσθηση διαλύεται και συνειδητοποιεί ότι τό χρώμα του δέρματός του είναι ή φυλακή του. Η Ίωάννα Μπουρντέν παίρνοντας στην κατοχή της τό σωμα του Τζόε, εύχεται νά καταδικαστεί και ή ίδια, όχι γιά πά-

να αλλά μόλις γιά λίγο: «Θεέ μου μή μέ ύποχρεώνεις νά παρακαλώ. Άσε με νά καταδικασθώ μόνη μου γιά λίγο περισσότερο καιρό».

Δέν είναι δυό χαρακτήρες του Φώκνερ πού ανακαλύπτουν στον έρωτα τήν τραγική φύση τής έλευθερίας και τής μοίρας. Στόν Φώκνερ τό νά μάθουμε ότι είμαστε ικανοί νά άντιστεκόμαστε σημαίνει ότι είμαστε ταυτόχρονα ικανοί νά πετυχαίνουμε μερικές φορές και νίκες.

Άν ύπογραμμίζω αυτήν τήν τραγική αλλά κλασική αλήθεια στον Φώκνερ είναι γιατί τή βρισκω ουσιαστική και γιά τήν ίδια τήν πνοή του μυθιστορήματος: ή έλευθερία είναι τραγική διότι έχει συνείδηση τής αναγκαιότητάς της αλλά και τών όρίων της. «Δέν είναι ή νίκη στην όποία έλπίζω», γράφει ο Κάφκα, «και ο άγώνας αυτός καθ' αυτός δέν μέ χαροποιεί· μέ χαροποιεί μόνον διότι είναι τό μόνο πράγμα πού, μπορώ νά κάνω... Ός τέτοιος, μέ χαροποιεί, ώστόσο, περισσότερο απ' όσο μπορώ νά εκτιμήσω. Άν συνθηκολογήσω, προφανώς δέν οφείλεται στον άγώνα αλλά σ' αυτή τή χαρά του άγωνίζεσθαι».

«Άνάμεσα στα δάσανα και στό μηδέν, διαλέγω τά δάσανα», ονομαστή φράση του Φώκνερ, στην όποία πρόσθεσε: «ο άνθρωπος θά κερδίσει». Αυτή δέν είναι, ίσως, ή αλήθεια του μυθιστορήματος; Η ανθρωπότητα θά κερδίσει, και θά νικήσει διότι, παρά τά άτυχήματα τής ιστορίας, τό μυθιστορήμα μās λέει ότι ή τέχνη άνορθώνει τή ζωή μέσα μας, τή ζωή πού ή ιστορία περιφρόνησε. Η λογοτεχνία καθιστά πραγματικό ό,τι ή ιστορία λησμόνησε. Κι επειδή ή ιστορία είναι αυτό πού ήταν, ή λογοτεχνία θά προσφέρει αυτό πού ή ιστορία δέν ήταν ποτέ. Γι' αυτό δέν θά μπορέσουμε ποτέ νά μαρτυρήσουμε γιά τό τέλος τής ιστορίας – εκτός κι αν έρχόταν τό τέλος του κόσμου. Άς συγκρίνουμε, λοιπόν, τά λόγια του Φράντς Κάφκα κι εκείνα του Φώκνερ μέ τίς θεωρίες γιά τό τέλος τής ιστορίας και τής σύγκρουσης τών πολιτισμών. Μιλώ ως συγγραφέας ισπανικής γλώσσας, τής γλώσσας μιάς ήπειρου πού είναι ίδηρική, ινδιάνικη και μιγάς, μαύρη και μικτογενής, του Άτλαντικού και του Ειρηνικού, μεσογειακή και καραϊβική, χριστιανική, μουσουλμανική και έβραϊκή, ελληνική και λατινική.

Δέν μπορώ νά δεχθώ τή θεωρία ότι ζούμε μέσα σέ μιά σύγκρουση πολιτισμών, γιατί όλοι οί πολιτισμοί στους όποιους αναφέρθηκα είναι δικοί μου αλλά δέν συγκρούονται στό μυαλό μου. Συνομιλούν μεταξύ τους και συζητούν γιά νά αλληλοκατανοηθούν. Ο τόπος συνάντησής τους, ο τόπος τής σκέψης και του λογισμού, τής μνήμης και τής φαντασίας πού ο καθένας και ή καθεμιά κουβαλά μαζί του, συμμετέχει στον διάλογο τών πολιτισμών και άρνεϊται τό τέλος τής ιστορίας.

Πώς είναι δυνατόν ή ιστορία νά σταματήσει μιά και δέν θά 'χουμε πει τήν τελευταία μας λέξη;

Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΣΤΑΜΑΤΗΣΕ;

του Κυριάκου Κατζουράκη

Τί τολμηρός τίτλος έκθεσης από έναν θεσμό.
«15.12.2005 - 7.5.2006

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Έκθεσιακός χώρος: Μέγαρο Μουσικής Αθηνών

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗΣ

Η τέχνη του '70 στην Ελλάδα»

Άς μιλήσουμε τολμηρά λοιπόν. Στην αρχή σκέφτηκα να γράψω με ψευδώνυμο για λόγους αυτόνοητους, αλλά δεν θα κρίνω –τουλάχιστον δεν έχω την πρόθεση να κρίνω– συναδέλφους μου.

Είναι τόσο βαρύδουπος αυτός ο τίτλος που τό πρώτο πράγμα που σκέφτεσαι, όταν μπεις στον «έκθεσιακό χώρο», είναι: «κενοτάφιο» ή ποιός σκέφτηκε να βρει τον πλέον ακατάλληλο χώρο –συμβολικά και πραγματικά– να υποδεχτεί τους αμφισβητίες;

Μήπως ξυπνήσανε οι συνταγματάρχες και επιβάλλανε την αρχοντιά τους; Κι αυτός ο πολυέλαιος στο κέντρο, έργο είναι; Άς τό παρακάμψουμε για άλλη φορά, εδώ κάτι σοβαρό θά δούμε φαίνεται.

Αυτή η έκθεση έχει όλα τά ελαττώματα κάθε ομαδικής έκθεσης και θά ήθελα να περιγράψω τί προσφέρει στο κοινό και γιατί μιά, κατά τή γνώμη μου, λάθος παρουσίαση μπορεί να κάνει κακό –όσο κακό μπορεί να κάνει μιά εικαστική έκθεση.

Σπάνια μιά ομαδική έκθεση είναι καλή και συνήθως αυτό συμβαίνει σέ διεθνείς εκθέσεις, διακρατικές –όπως τό «Παρίσι-Μόσχα» ή παράξενα ζευγαρώματα διαφορετικών εποχών ή σέ μερικές Biennale. Στίς καλές ομαδικές εκθέσεις δεν κυριαρχεί ή συναισθηματική επιλογή του επιμελητή (Curator καθιερώθηκε να λέγεται), αλλά ή επιστημονική προσέγγιση με κάποιο σκεπτικό. Στην προκειμένη περίπτωση, «τά χρόνια της αμφισβήτησης», κυριαρχεί ή προσωπική επιλογή των οργανωτών που ορίζουν και αυτήν την αδόκιμη ορολογία σέ συναισθηματική βάση, ντυμένη με πρόχειρη επιστημονικότητα –χρονολόγια, τσιτάτα καλλιτεχνών, συνεντεύξεις και πλούσια βιογραφικά. Και αυτό που καταφέρει είναι να ισοπεδώνει, μέσα σέ ένα άνευρο σύνολο, τόν κριτικό χαρακτήρα της τέχνης, στά χρόνια της χούφτας και της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου.

Σάν πρώτο παράδειγμα θά αναφέρω τόν τρόπο που παρουσιάζεται ή δική μας ομάδα «5 Νέοι Έλληνες Ρεαλιστές» (Κλεοπάτρα Δίγκα, Γιάννης Βαλαβανίδης, Χρόνης Μπότσογλου, Κυριάκος Κατζουράκης, Γιάννης Ψυχοπαίδης), τεμαχισμένη, ανισοβαρής και σπαρμένη

εδώ κι εκεί, χωρίς κανέναν λόγο, εκτός του προσωπικού γούστου των Κιουρέτορς, λές και ο δημόσιος χώρος του Έθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης να ήταν τό προσωπικό τους σαλόνι. Αυτό, εκτός όλων των άλλων, είναι και μιά επιθετική πολιτική πράξη που παραφράζει τήν ιστορία. Δεν ήταν πολλές οι εκθέσεις που γίνανε φανερά πολιτικές και αντικαθεστωτικές στά πρώτα χρόνια της δικτατορίας. Η έκθεση των «5 νέων ρεαλιστών» είχε ειδικό βάρος διαφορετικό και σάν επίκαιρη θεματολογία και σάν εικαστική πρόταση αλλά κυρίως σάν ομαδική έκφραση.

Αυτό ήτανε που έκανε τήν κίνησή μας αποτελεσματική και εν δυνάμει επικίνδυνη για τό καθεστώς των συνταγματάρχων –στά εγκαινία της έκθεσης στο Γκαϊτε είχαμε επίσκεψη από τήν ασφάλεια, απειλές και απαίτηση να αποκαθλωθούν έργα. Και πρὸς τιμήν του Γιοχάνες Βάισερτ –διευθυντή του Γκαϊτε– άρνηθήκαμε χωρίς να ξέρουμε τί θά μās ξημερώσει. Μās άγκάλιασε όμως ο κόσμος και μās στήριξε. Αυτό ήτανε μιά πολιτική νίκη, στά μέτρα τά ταπεινά μās καλλιτεχνικής εκδήλωσης καταφέραμε να δώσουμε μιά μικρή μάχη.

Η νίκη μας δεν ήτανε μόνον ή έκθεση αλλά τό γεγονός ότι προσπαθούσαμε να συγκροτήσουμε έναν άλλο εικαστικό λόγο, καταργώντας τήν υποχρεωτική απομόνωση, έπεξεργαζόμασταν ιδέες πάνω στή φόρμα και κατασκευάζαμε μορφές με τίς ιδέες μας. Αυτό που περιγράφω, όσο μπορώ με πίο λίγα λόγια, άπουσιάζει παντελώς από τήν έκθεση, με τή διάλυση των έργων σέ διάφορα σημεία της αίθουσας. Έμποδίζομαι να επεκταθώ περισσότερο επειδή μοιάζει να μιλάω για τόν έαυτό μου, αλλά είναι πολλοί οι παράγοντες που θά ήθελα να έπισημάνω οι όποιοι κάνουν τήν έκθεση αυτή άναξιόπιστη. Όπως αυτό που ανέφερα πρίν, ή έξαφάνιση του κριτικού χαρακτήρα. Έμεις ως ομάδα, γεννηθήκαμε μέσα από τήν «Ομάδα Τέχνης Α΄», πρίν από τή δικτατορία, με τόν Κοκκινίδη, τόν Χαϊνή, τόν Κλουδάτο, τόν Δημητρεά και άλλους. Πηγαίναμε σέ υποθαμμομένες γειτονίες και οργανώναμε εκδηλώσεις, συζητήσεις και παρουσιάζαμε με όρθολογιστικό τρόπο μεθόδους προσέγγισης της άφηρημένης τέχνης. Εκεί, μέσα σ' αυτήν τήν «Ομάδα Τέχνης Α΄», γεννήθηκε σέ έμās τούς νεότερους ή έπιθυμία μας για «πολιτική τέχνη» όχι στά «χρόνια της αμφισβήτησης». Αυτά πρὸς άποκατάσταση της αλήθειας.

Η Άριστερά είχε άπόψεις, υπήρχε ή «Έπιθεώρηση

Τέχνης», ή «Ώρα» του Μπαχαριάν —οί καλλιτεχνικές μαζώσεις στην «Ώρα» την περίοδο της χούντας, διαμορφώνανε καταστάσεις που είχαν καλλιτεχνικό και πολιτικό αντίκτυπο, δημιουργούσαν διάλογο και τάσεις. Ανακαλύπταμε τον Μπρέχτ, την αποδραματοποίηση, την πολιτική πλευρά του Κούν.

Θυμάμαι μία φράση του Μίκη από μεγαφώνου στή συναυλία στον Λυκαβηττό λίγο πριν την δικτατορία «...μάς διώξαν από τό Κεντρικό, μάς διώξαν από παντού, έ, ήρθαμε και έμεις πάνω από τό Κολωνάκι να τούς τά πούμε».

Τί ειρωνεία... ήρθαμε και έμεις στό Μέγαρο να τούς άμφισβητήσουμε. Τό πλέον βασικό όμως έλάττωμα στην έκθεση είναι ή ίδια ή έπιλογή της συγκεκριμένης περιόδου. Είναι αδύνατον να αντίληφθει κανείς τό '70 χωρίς τό '60 και τό '80. Άπουσιάζει ή Ηρώ Κανακάκη.

Σπουδαίες καλλιτέχνιδες, ή Μαρία Καραβέλα, ή Άσπα Στασινοπούλου, ή Βάσω Κυριάκη, ή Ρωμανού, ή Βουδούρογλου, ή Παπακωνσταντίνου, ή Καναγκίνη αλλά γιατί ή εξαφάνιση της Κανακάκη;

Είναι ή κατ' έξοχήν περίοδος που επιβάλλεται να συνδέεται ιστορικά και έσωτερικά. Ό Χατζημηγάλης είναι γέννημα της ίδιας περιόδου. Όπως και άλλοι νεώτεροι. Τί θα γίνει δηλαδή; Τό δικαίωμα της άμφισβήτησης σταματάει χρονικά στό '70;

Ήταν τόσο βίαιο τό φρένο της δικτατορίας σέ κάθε πρόοδαση, που δημιουργήθηκε αυτόματα ένα έσωτερικό δέσιμο, ένας δεσμός που χαρακτηρίζει την περίοδο εκείνη. Η τέχνη στά χρόνια της χούντας δέν είναι άμφισβήτηση. Δέν ύπηρχε αυτή ή πολυτέλεια. Στά χρόνια της δικτατορίας ο χρόνος είχε παγώσει, κι αυτό τό έχουμε ξεχάσει.

Δέν είχαμε τόν χρόνο και τόν έσωτερικό χρόνο να έπεξεργαστούμε τίς ιδέες που αλλάζανε τό ύφος της έννοιας του Μοντερνισμού στην ύπόλοιπη Εύρώπη.

Αυτή ήταν ή έπταετία μας, αυτό ήταν τό τίμημα που πληρώσαμε όλοι μας.

Και γι' αυτό κάθε μικρή ή μεγάλη τόλμη τότε αποκτούσε μεγάλη σημασία.

Και αυτό τό κενό, αυτό τό σημαντικό κομμάτι άπουσιάζει από την έκθεση και την ισοπεδώνει. Είναι τόσο έχθρική προς την τέχνη αυτή ή έκθεση;

Είναι τόσο άπωθητικό τό κύκλωμα που περιβάλλει τούς καλλιτέχνες, που δύσκολα μπορώ να είμαι αντικειμενικός. Μάλλον δέν είμαι. Και μέ ένοχλεί που δέν διαμαρτύρονται οι ίδιοι οι καλλιτέχνες μέ τά ρούχα και μέ τίς ταμπέλες που τούς φοράνε...

Στην έπταετία χάσαμε αυτό που μέ όρμη είχε ξεκινήσει τή δεκαετία του '60, μέ τή δύναμη του φοιτητικού κινήματος και τή λαϊκή άπαίτηση για άξιοκρατία, δημοκρατία και δικαιοσύνη. Τά μάτια μας είχαν την καθαρότητα να βλέπουν την Εύρώπη χωρίς καχυποψία αλλά σαν σύμμαχο στα όράματά μας για μία καλύτερη κοινωνία. Ό μοντερνισμός και ή εθνική μας ταυτότητα δέν ήταν αντίπαλα στρατόπεδα. Έρχονταν Έλληνες καλλιτέχνες από τό Παρίσι και είχαν άμεσο διά-

λογο μέ τούς ντόπιους. Ό Θεόφιλος ήτανε στην ψυχή μας σαν ένας μεγάλος Εύρωπαίος ζωγράφος, δίπλα στον τελώνη Ρουσό. Ό Μόραλης, ο Άλάρτης, ο Μπουζιάνης, στά μάτια μας δέν είχαν σύνορα. Μαθαίναμε τόν κόσμο μέ μία «καλή παγκοσμιοποιητική» διάθεση. Ζητάγαμε κατάργηση των συνόρων μέσα και έξω μας. Η πατριδογνωσία ήτανε ταυτισμένη μέ τή γνώση του τρίτου κόσμου, μέ τή Λατινική Άμερική, μέ τό Βιετνάμ, μέ τά άνά τόν κόσμο κινήματα. Ούτε καν δύο δεκαετίες μάς χωρίζαν απ' την ήττα του Έμφυλίου και μέσα μας ξέραμε ότι είχαμε ανακάμψει. Στή σκέψη μας δέν ήτανε ο πόθος της νίκης αλλά ή ανάγκη της άλλαγής, μέ μία Άριστερά δυνατή και μέσα στην πραγματικότητα.

Όχι, δέν ήτανε απλά μία έπταετία παύσης. Η ζημία ακόμα δέν έχει καταγραφεί.

Η κριτική στην εικαστική έκφραση είναι γεμάτη κενά και συνήθως άπουσιάζει ή εντάσσεται στις διαδικασίες της έμπορικής συναλλαγής.

Οι θεομοί στον χώρο μας είναι μέ δεκανίκια, άνεξέλεγκτοι, ύποκειμενικοί και δέν ένισχύουν την οποιαδήποτε άμφισβήτηση.

Όταν κάνεις τέχνη δέν έχεις πρόθεση να άμφισβητήσεις τίποτα, τό πρώτο που θα άμφισβητήσεις είναι τόν εαυτό σου, σαν δέκτη αυτού που άμφισβητείς. Στή διαδικασία της κατασκευής του έργου είσαι τόσο έγωιστής που όλα τά άλλα έρχονται μετά. Είναι απλό αυτό να γίνει ναρκισσισμός και συνήθως αυτός ο κίνδυνος επικρατεί στό έργο σαν κίνδυνος όμως, όχι σαν πρόθεση. Και αυτό είναι ένα μεγάλο μέρος του μυστηρίου στα καλά έργα. Από τή μία κάποια δύναμη μέσα σου σέ ώθει να ξεσκεπάσεις τόν εαυτό σου και από τή άλλη ή λογική σου που διαμορφώνει τό συντακτικό σου και τή δική σου γραμματική σέ έμποδίζει να εκτεθείς. Κοιτάξεις τόν κόσμο σαν τόν βλέπεις πρώτη φορά, πριν να νιώσεις συνασθήματα. Τό πιο σημαντικό ίσως και να είναι αυτό που δέν κατάφερες να πεις ποτέ.

Ό ρυθμός, ο χρόνος, ή σύνθεση, τά εργαλεία της ζωγραφικής, οι έμμενες ιδέες, ο πλοῦτος στα πρόσωπα των ανθρώπων, ποτέ δέ συνηθίζονται. Ένα ιδιόμορφο κόκκινο μπορεί να είναι άπλησίαστο, άκατανόητο, μοναχικό και άπρόσιτο όσο ο Άμλετ, και τό ίδιο παγκόσμιο.

Στό βιβλίο του, Σμιλεύοντας τό χρόνο, λέει ο Ταρκόφσκυ:

«Είναι φανερό ότι ή τέχνη δέν μπορεί να διδάξει τίποτα σέ κανέναν, από τή στιγμή που έδω και 4000 χρόνια ή άνθρωπότητα δέν έχει μάθει τίποτα άπολύτως. Έδω και καιρό θα έπρεπε να είχαμε γίνει άγγελοι αν μπορούσαμε να δίνουμε λίγη προσοχή στην έμπειρία της τέχνης, και αν επιτρέπαμε στον εαυτό μας να αλλάξει ως προς τά ίδια»

νικά που εκφράζει. Η τέχνη έχει μόνο την ικανότητα, με τη δική της βία και την κάθαρση, να κάνει την ανθρώπινη ψυχή δεκτική στο καλό. Είναι γελοίο να φαντάζεται κανείς ότι οι άνθρωποι μπορούν να διδαχτούν να είναι καλοί. Η τέχνη μπορεί μόνο να δίνει τροφή σε ψυχική έμπειρία».

Λόγια ενός καλλιτέχνη που ήξερε βαθιά τη λογοτεχνία της πατρίδας του και είναι δύσκολο να τον καταλάβεις μόνο του χωρίς τη μεγάλη ρώσικη σχολή πίσω του. Είναι σκέψεις κάποιου που ξέρει τον μηδενισμό του Ρασκόνλικωφ και την Τατιάνα Λαρίνα του Πούσκιν, που δεν ψάχνει να πρωτοτυπήσει, που ξέρει ότι είναι ή συνέχεια κάποιων άλλων.

Θυμάμαι να ανεβαίνω τον κεντρικό ανηφορικό δρόμο στον Βύρωνα και σε μία διασταύρωση έμεινα άναυδος από ένα παράξενο όπτικο παιχνίδι όχι της φύσης, αλλά του γλύπτη Κώστα Κλουδάτου. Μπρούτζινοι εργάτες με μπρούτζινα μαδέρια χτίζανε μία οικοδομή κι ανάμεσά τους με σάρκα και όστά ο Κλουδάτος τέλειωνε κάποιες λεπτομέρειες στο «μνημείο του εργάτη». Ένα τελείως ουδέτερο θέμα είχε πάρει τη μορφή της απόλυτα προσωπικής έκφρασης. Ένα μπαλέτο με σίδερο και τούβλα, χωρίς δάκρυα, χωρίς ταύτιση, είχε μετατραπεί από ύλη σε χώρο υποδοχής των δικών σου

συναισθημάτων. Ένα έργο προκλητικό μεγάλου μεγέθους. Και μόνο ένα τέτοιο έργο να κάνεις στη ζωή σου νιώθεις ότι κάτι κατάφερες να προσφέρεις.

Στά χρόνια της δικτατορίας τό έργο καταστράφηκε. Στά χρόνια τὰ δικά μας ποτέ δέν μνημονεύτηκε.

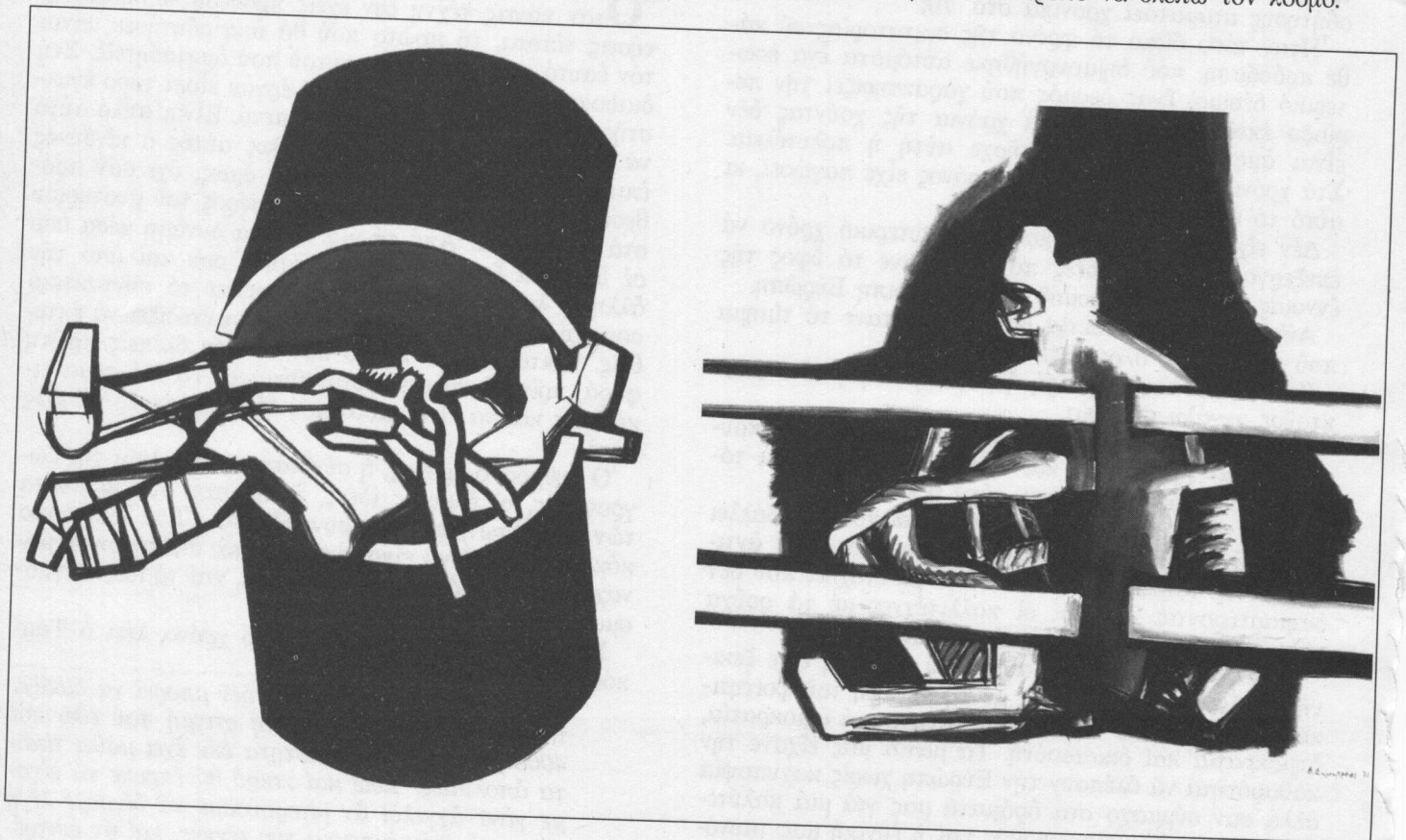
Και εὐτυχῶς δέν φυλακίστηκε σέ κάποιο Μέγαρο. Είναι εκτός «ἀμφισβήτησης» μαζί με άλλα σπουδαία γλυπτά του Καπράλου, του Ἀπάρτη.

Στά χρόνια μας ἔχουμε κάνει τὰ συρτάρια μας και μέσα κλείνουμε ιδέες (έννοιες).

Δέν τὰ κλειδώνουμε και ἀφήνουμε και μιά χαραμάδα να φαίνεται λίγο ἀπό τό περιεχόμενο. Ὁ κάθε καλλιτέχνης ἔχει ἕνα δικό του σύστημα συρταριῶν, με χειρούλια, με πόμολα, χωρίς πόμολα, ἀπό ξύλο, ἀπό γυάλι για να φαίνεται μέσα.

Κάποτε ἡ τέχνη ἦταν ἕνα μεγάλο παράθυρο στόν κόσμο, ὀριζόντιο, πανοραμικό, με διάσταση στόν χρόνο. Τώρα ὁ κάθε ἕνας ἀνοίγει ἕνα μικρό παραθυράκι και δέν ξέρει τί βλέπει ὁ διπλανός του. Και για συντροφιά βάζει ἕνα καθρεφτάκι μπροστά στο παραθυράκι και «βλέπει τόν ἑαυτό του να βλέπει τόν κόσμο».

Έχω μιά ιδέα, ἄς τήν κάνω τέχνη. Ποῦ ξέρεις, μπορεῖ αὐριο κάποιος Curator να ἀνακαλύψει τόν δικό μου ιδιαίτερο και μοναδικό τρόπο να βλέπω τόν κόσμο.

Βαγγέλης Δημητρεάς, *Μορφές*, 1969, 1971

ΠΑΤΡΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΕΥΡΩΠΗΣ 2006

του Άνδρέα Τ. Τσιλίρα

Πολιτική, πολιτιστική ή κοινωνική; Όσο δύσκολο είναι να χαρακτηριστεί η φύση του φθίνοντα σέ δόξα και αναγνώριση θεσμού της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, άλλο τόσο δύσκολο είναι να χαρακτηριστεί και η περιπέτεια της φιλοξενίας του σέ μιá ελληνική πόλη. Στην Πάτρα του 2006, ή άπονομή του χρίσματος για τή χρονιά πού διανύουμε, δέν ήταν φυσικά άξιοκρατική, αν πιστέψουμε ότι μέ τό συγκεκριμένο θεσμό οι Ευρωπαίοι άναζητούν τήν πόλη πού κάθε χρόνο θά εκφράζει τόν πολιτιστικό διάλογο της άλόγιστα διογκούμενης Γηραιάς Ηπείρου.

Η Πάτρα ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα είχε άπλως μιá έλπίδα νά άποδειχθεί σοφή έπιλογή αν λειτουργούσε ως κίνητρο για τήν ανάπτυξη μιās σειρās θεσμών και ύποδομών, πού θά της έδιναν μιá ρεαλιστική ώθηση για τά έπόμενα χρόνια και θά μεγιστοποιούσε τίς άπαιτήσεις των κατοίκων της από τούς έαυτούς τους (πρώτιστα) και από τούς πολιτικούς ταγούς τους (σέ δεύτερο βαθμό). Φυσικά κάτι τέτοιο δέν έπιτεύχθηκε ποτέ...

Όλα ξεκίνησαν από τίς παραμονές των Δημοτικών Έκλογών του 1998, όταν τό ΠΑΣΟΚ άποφάσισε νά «άπονεύει» στην Πάτρα τόν έπίμαχο -πλέον- τίτλο για τό 2006. Η συγκεκριμένη χρονιά ανήκε κανονικά στην Όλλανδία, ενώ ή σειρά της Ελλάδας είχε προγραμματιστεί για τό 2018. Όμως ή όλλανδική κυβέρνηση πρότεινε στην ελληνική τήν άμοιβαία μετάθεση των ήμερομηνιών, όπως κι έγινε.

Η Ελλάδα, μέ πρωτοβουλία του ύπουργού Πολιτισμού Ευάγγελου Βενιζέλου κι ενώ δέν ύπήρχε καμία διασύνη, δέν προχώρησε στην προκήρυξη ύποψήφιων πόλεων (είχαν ενδιαφερθεί ή Πάτρα, τό Ναύπλιο, ή Ρόδος και τό δίδυμο Άρτα-Ιωάννινα), αλλά άποφάσισε τήν άπευθείας άνάθεση του χρίσματος στην Πάτρα, προκειμένου νά ένδυναμώσει τό προεκλογικό όπλοστάσιο του Δημάρχου Άνδρέα Καράβολα, πού άναζητού-

σε έναγωνίως τόνωση προκειμένου νά κερδίσει τήν τέταρτη κατά σειρά θητεία του.

Η παραδοχή έγινε διά στόματος του ίδιου του ύπουργού, ό οποίος όταν έρωτήθηκε αν τό χρίσμα άποτελεί δώρο στην Πάτρα ένόψει Δημοτικών Έκλογών άπάντησε κατηγορηματικά: «Οι εκλογές είναι μιá γιορτή της Δημοκρατίας και στίς γιορτές συνηθίζεται νά κάνουμε δώρα...».

Τό «δώρο» δέν φάνηκε άρκετό στον ύποψήφιο του ΠΑΣΟΚ και ή Δημαρχία πέρασε στά χέρια του ύποστηριζόμενου από τή Νέα Δημοκρατία επιχειρηματία Ευάγγελου Φλωράτου, ό οποίος είχε νά ξεπεράσει μιá έγγενή αντίφαση: όφειλε ταυτόχρονα νά ύποστηρίξει τήν προεκλογική του θέση (ότι δηλαδή ή Πολιτιστική ήταν ένα πυροτέχνημα του ΠΑΣΟΚ και πώς ή Πάτρα δέν έπρόκειτο νά λάβει τελικά τόν τίτλο), αλλά και τό δικό του ρόλο ως Δημάρχου της πόλης, ό οποίος έπρεπε (;) νά κυνηγήσει μέχρι τελικής πτώσεως τό μεγάλο στοίχημα.

Άς μήν ξεχνάμε τό πολύ ένδιαφέρον περιβάλλον πού είχε διαμορφωθεί: Η Ελλάδα είχε μόλις άρχίσει νά συνειδητοποιεί τό μέγεθος του έγχειρήματος των Όλυμπιακών Άγώνων πού είχε κερδίσει ένα σχεδόν χρόνο πριν, ενώ ακόμα δέν είχε κοπάσει ή σκανδαλογία περι τήν Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Θεσσα-

λονίκης. Παράλληλα η Πάτρα, σέ μιά άγχωτική διαδικασία δημιουργίας διεθνούς προφίλ, αποφάσισε νά άπαιτήσει μερίδιο από τήν Όλυμπιάδα και νά διεκδικήσει τή διοργάνωση τών Μεσογειακών Άγώνων του 2009, καθώς και μιά σειρά από άλλες διεθνείς αθλητικές εκδηλώσεις.

Στά έπόμενα πέντε χρόνια η Πάτρα πέρασε μιά πρωτόγνωρη διεργασία. Γεύτηκε μέ τόν χειρότερο τρόπο τήν πολιτική αντίθεση ανάμεσα στον Δήμο και τήν κεντρική έξουσία, ενώ οι πολίτες (πού ποτέ δέν είναι άμοιροι ευθυνών) δέν έκαναν δικό τους ζήτημα τήν προετοιμασία προς τήν Πολιτιστική, δηλώνοντας άπολυτα σίγουροι για τήν άποτυχία του έγχειρήματος και δείχνοντας τραγική έλλειψη έμπιστοσύνης στους πάσης φύσεως ήγέτες (πολιτικούς, έπιχειρηματικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς) τής πόλης.

Άκόμα κι όταν η πόλη πήρε έπίσημα τό χρίσμα (τόν Μάιο του 2003 στή σύνοδο τών ύπουργών Πολιτισμού τής Ευρωπαϊκής Ένωσης), έξι δηλαδή χρόνια μετά τό προεκλογικό δώρο του 1998, τίποτα δέν κατάφερε νά έμπνεύσει τούς πολίτες και νά τούς πείσει ότι πρέπει νά δράσουν. Άκόμα και η άναμενόμενη (έλλείπει άλλου σοβαρού ύποψηφίου) έπιλογή του Θάνου Μικρούτσικου στή θέση του καλλιτεχνικού διευθυντή ο μουσικοσυνθέτης είχε χρόνιας και φανατικές φιλίες και έχθρες στο ευρύτερο περιβάλλον τής πόλης, μέ αποτέλεσμα νά μήν ύπάρχει καμία περιέργεια για τούς συμμάχους και τούς πολέμιους του.

Η μόνη σχέση τής Πολιτιστικής μέ τούς ανθρώπους τής Πάτρας έξαντλήθηκε στις έκατοντάδες -πάλι καλά- καλλιτεχνικές προτάσεις πού κατατέθηκαν, στά χιλιάδες -έλπίζουμε- εισιτήρια πού θά κοπούν, ίσως και στις κάποιες έκατοντάδες τών έθελοντών πού θά συμμετάσχουν, έστω και σέ αυτή τήν παρωδία άπομίμησης του ολυμπιακού έθελοντισμού πού έπιχειρήθηκε στην Πάτρα του 2006.

Άτυχώς οι περισσότεροι οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες τής πόλης (έπιχειρηματίες, έπιμελητήρια, επαγγελματικοί σύλλογοι, μάνατζερ, ακόμα και μέσα ένημέρωσης), ένωσαν ότι θά συνδέονταν μέ τήν Πολιτιστική μόνο έφόσον θά είχαν λαμβάνειν μέρος τής «πίτας» τών έπιχορηγήσεων πού θά έδινε. Άκόμα κι όταν δέ συνέβαινε κάτι τέτοιο, οι πιο πολλοί ήταν έπιφυλακτικοί περιμένοντας πρώτα νά δράσουν οι άρχές και κατόπιν νά ακολουθήσουν οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες.

Πέρασε έτσι σχεδόν μιά δεκαετία παντελούς άπραξίας και άναμονής τών κινήσεων πού θά γίνονταν από τόν Δήμο (έπικεφαλής του όποιου είναι από τό 2002 και πάλι ο Άνδρέας Καράβoλας) και τό ύπουργείο. Κι όταν η «πίτα» μίκρυνε άπελπιστικά, όταν όλοι συνειδητοποίησαν πώς ούτε τό ύπουργείο, ούτε ο Δήμος κατάφεραν νά κάνουν δουλειά ύποδομής, ήταν πολύ

άργά για νά γίνει η παραμικρή καλά σχεδιασμένη κίνηση.

Τήν ίδια περίοδο, όλοι οι ύπεύθυνοι παράγοντες για τό ζήτημα δήλωναν αδύναμοι νά πάρουν άποφάσεις, χωρίς τό ύπουργείο νά δίνει τά χρήματα πού είχε ύποσχεθεί. Όμως ταυτόχρονα από τήν έπίσημη Πάτρα (άλλά και από τούς ιδιωτικούς της φορείς) δέν κατατέθηκε ούτε μιά ολοκληρωμένη πρόταση για τή διεκδίκηση μερικών από τά έκατομμύρια ευρώ πού δίνει κάθε χρόνο η Ευρωπαϊκή Ένωση για τόν πολιτισμό.

Ός έπιστέγασμα όλων τών παραπάνω στοιχείων, η προοπτική τών Δημοτικών Έκλογών του 2006, έδινε τή χαριστική βολή στις λίγες σταγόνες αισιοδοξίας, άφου όλοι ήταν σίγουροι ότι κόμματα και πολιτικοί νοιάζονται πολύ περισσότερο για τήν εξέλιξη τής προεκλογικής διαμάχης και λιγότερο για τήν έκβαση τής Πολιτιστικής.

Φυσικά, η έλλειψη ένεργου και έμπρακτου ενδιαφέροντος από τούς παράγοντες τής Πάτρας δέν άπαλλάσσει μέ κανέναν τρόπο τήν κεντρική έξουσία από τις τραγικές ευθύνες της. Τά λάθη τής έλληνικής Πολιτείας ξεκινούν από τήν άποδοχή του χρίσματος (ας μή γελιόμαστε, καμία έλληνική πόλη δέν ήταν τό 1998 έτοιμη για μιά εύπρόσωπη και άνέφελη από σκανδαλογολία προετοιμασία τής Πολιτιστικής) και εκτείνονται στην άρνηση όλων τών έπικεφαλής του ύπουργείου Πολιτισμού νά άσχοληθούν μέ τή διοργάνωση.

Η δικαιολογημένη προσήλωση του ΥΠΠΟ στους Όλυμπιακούς Άγώνες ως τόν Οκτώβριο του 2004, έδωσε τή θέση της στο άσυγχώρητο λάθος τής διακοσμητικής παραμονής του πρωθυπουργού στον θάκο του ύπουργού Πολιτισμού, ενώ παράλληλα η ήγετική τριάδα του ύπουργείου (Πετραλιά, Τατούλης, Ζαχόπουλος) είχε κατακτήσει τήν κορυφή τής άσυνεννοσίας και άδυνατούσε νά πάρει τήν παραμικρή άπόφαση χωρίς κλυδωνισμούς και καθυστερήσεις.

Τό περίφημο «μεγαλύτερο μετα-ολυμπιακό στοίχημα τής χώρας», όπως αποκάλυψε τήν Πάτρα-Πολιτιστική Πρωτεύουσα ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής άμέσως μετά τις τελευταίες έθνικές εκλογές, εξελίχθηκε γρήγορα σέ ένα φεστιβάλ λαθών και παραλείψεων.

Οι διαρκείς αλλαγές στή δομή του οργανωτικού φορέα (τό σημερινό θεσμικό πλαίσιο πού διέπει τήν Πολιτιστική ψηφίστηκε από τή Βουλή μόλις τόν περασμένο Μάιο), οι άλλεπάλληλες περικοπές στον προϋπολογισμό του καλλιτεχνικού προγράμματος (τό ποσό πού τελικά θά διατεθεί δέν ξεπερνά τά 23 εκ. ευρώ), η παρτίτση τής πόλης από τή διεκδίκηση σχεδόν, όλων τών απαραίτητων κτιριακών ύποδομών, η άνύπαρκτη έπικοινωνιακή στρατηγική πού ακολουθήθηκε, καθώς και η κόντρα ανάμεσα στους συνεργάτες του Θάνου Μικρούτσικου και τούς έπιτελείς του ύπουργείου Πολιτισμού στην Πάτρα, δημιούργησαν ένα τεράστιο χά-

ος, πού υποβάθμισε ακόμα και τις λίγες αξιόλογες εκδηλώσεις πού περιλαμβάνονται στο καλλιτεχνικό πρόγραμμα.

Έτσι, η παραίτηση του καλλιτεχνικού διευθυντή στις 3 Ιανουαρίου 2006 (απαράδεκτη λόγω του συμβολισμού της ημερομηνίας πού επέλεξε, αλλά απολύτως αναμενόμενη) έφεραν με τον χειρότερο τρόπο την Πολιτιστική στην ελληνική και –έν μέρει– την ευρωπαϊκή επικαιρότητα. Ο ίδιος ο Θάνος Μικρούτσικος, ανέφερε ως αιτίες της παραίτησής του τή μισή αλήθεια: τήν αναξιοπιστία του υπουργείου Πολιτισμού και τήν υπονόμευση του ίδιου από τους εκπροσώπους τής κυβέρνησης στην Πάτρα. Η άλλη μισή αλήθεια, όμως, αφορά τις δικές του ευθύνες: στον τρόπο επιλογής των συνεργατών του και κάποιων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, στην τήρηση των κομματικών και προσωπικών ισορροπιών πού ακολούθησε και στην αίσθηση πού άφησε στην Πάτρα ότι δέν πίστευε ποτέ στην έπιτυχία του έργου.

Κριτική για τό καλλιτεχνικό πρόγραμμα (ένα μέρος του υπάρχει στην –άνυπαρκτη ως τόν περασμένο Νοέμβριο– ιστοσελίδα τής Πολιτιστικής www.patra2006.gr), δέν μπορεί νά γίνει με ασφάλεια, καθώς ή αλλαγή του καλλιτεχνικού διευθυντή και ή άπουσία έγγυσης του υπουργείου για τις περίπου 100 εκδηλώσεις των οποίων οι συμβάσεις δέν είχαν ως τότε υπογραφεί, καθιστά άβέβαιη τήν τελική εικόνα.

Αν κάτι πρέπει ακόμη νά ειπωθεί, αφορά τή χωρίς καμία απολύτως φιλοσοφία παρουσία πατρικών φορέων στην όργάνωση μέρους των εκδηλώσεων, ενώ ολόκληρο τό πρόγραμμα διαρθρώνεται στα πρότυπα ενός απλού Διεθνούς Φεστιβάλ, τό όποιο τίποτα δέν προδικάζει ότι θά εκπαιδεύσει τό κοινό τής πόλης (δέ γίνεται φυσικά λόγος για προσέλευση ρεύματος πολιτιστικού τουρισμού κατά τή διάρκεια τής χρονιάς...) και θά αφήσει κάποιο ελάχιστο καλλιτεχνικό ίχνος για τά έπόμενα χρόνια.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Φίλιππος Ήλιού, *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, έκδοτική φροντίδα
Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη,
Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο 2005

του Στρατή Μπουρνάζου

Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου, γραμμένες από έναν ιστορικό του ελληνικού βιβλίου και, πάνω απ' όλα, έναν άνθρωπο του βιβλίου. Και αν άλλοι, κατά τεκμήριο άρμοδιότεροι, θα αναπτύξουν τή συμβολή του Φίλιππου Ήλιού στην ιστορία του βιβλίου, συμβολή που προκύπτει άλλωστε και από τήν ανά χειρας τόμο, εγώ θα ξεκινήσω από τον χαρακτηρισμό «άνθρωπος του βιβλίου». Και, βέβαια, όχι του ενός βιβλίου, αλλά των πολλών: των πολλών που διάβασε, που απέκτησε, που του χάρισαν, που φυλλομέτρησε, των πολλών επίσης που ενέπνευσε, που προλόγισε, που παρουσίασε, που έκρινε, των πολλών που συνέλαβε και των λιγότερων που έγραψε.

Έντασσομένος σέ μιά μακρά παράδοση λογιούνης, ο Φίλιππος Ήλιού υπήρξε κατεξοχήν άνθρωπος του

* Με τήν όμιλία αυτή, μαζί μέ τίς αντίστοιχες τής Άννας Ματθαίου και τής Πόπης Πολέμη, παρουσιάστηκαν οι *Ιστορίες του Έλληνικού Βιβλίου* στή διημερίδα «Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Έπιστημονική συνάντηση στή μνήμη του Φίλιππου Ήλιού», που όργάνωσε τό Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, στό Ρέθυμνο, στίς 14 και 15.10.2005. Τά κείμενα τής Α. Ματθαίου και τής Π. Πολέμη δημοσιεύονται στά «Ενθέματα» τής *Αύγης*, στίς 15.1.2006. Και τά τρία κείμενα, στήν πλήρη μορφή τους, θά περιληφθούν στόν τόμο των Πρακτικών τής διημερίδας, που θά κυκλοφορήσει, τό επόμενο διάστημα από τίς Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης.

βιβλίου, του βιβλίου μέ τήν απολύτως συγκεκριμένη και άπτή έννοια τής λέξης, ως αντικειμένου του ύλικού πολιτισμού: του χαρτιού και του μελανιού, των τυπογραφικών στοιχείων και δοκιμίων, των μεγάλων

(ένιστε ὄψιμων σέ σχέση μέ τό σῶμα) εἰσαγωγῶν, τῶν ἐξαντλητικῶν εὐρητηρίων. Ἡ ἐλαφή του ἦταν στενή καί ἀγγίξε ὅλο τόν κύκλο τοῦ βιβλίου, ἀπό τό χειρόγραφο μέχρι τό τυπογραφεῖο· τίς «τυπογραφικές καί ἐκδοτικές εὐαισθησίες» του, τή δύσκολη καί ἀπαιτητική του σχέση μέ τούς τυπογράφους, πού τελικά ὅμως τούς κατακοῦσε, καθώς τούς ἔκανε κωνοῦς καί συμμετοχοῦς στό «δικό του ὄραμα γιά τήν τελειότητα», τίς ἔχει περιγράψει εὐγλωττα ὁ Χρῆστος Λοῦκος σέ ἄρθρο του, στό πρόσφατο ἀφιέρωμα τῶν *Ἱστορικῶν*.

Γιά ὅσους τόν ἔζησαν, ἀπό τό 1992 καί μετά, στά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας, μάρτυρας ἀψευδῆς τοῦ πάθους του γιά τό βιβλίΟ (ἐκτός ἀπό τίς διηγήσεις καί τόν ἀνυπέρογκο θαυμασμό μέ τόν ὁποῖο περιέβαλλε κάθε καλό γνώστη τοῦ ἐκδοτικοῦ κόσμου, ἀπό τόν γενάρχη τῶν παλαιοβιβλιοπωλῶν Νασιώτη μέχρι τόν Ἐμμανουήλ Μοσχονᾶ), ἦταν ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του, ἡ λαχτάρα του ὅταν ἕνα καινούργιο χαρτοκιβώτιο, μέ ἄδηλο ἀκόμα περιεχόμενο, κατέφθανε στά Ἀρχεῖα. Ἀντιγράφω ἀπό ἄρθρο τοῦ Βαγγέλη Καραμανωλάκη στό τελευταῖο ἈρχαιοτάξιΟ.

«Σακοῦλες διαφόρων χρωμάτων καί μεγεθῶν –κάποτε μέ ἀπίθανες φίρμες τυπωμένες πάνω τους πού προκαλοῦσαν τούς ἀστεϊσμούς μας καί τή δική του “πληρωμένη” ἀπάντηση–, ἔτοιμες νά σπᾶσουν ἀπό τό βάρος, φάκελοι μέ ἔντυπα πού ἔμεναν στοιβαγμένοι στό γραφεῖο μέχρι τήν Πέμπτη πού θά ἔπαιρναν τό δρόμο γιά τό σπίτι, γκρίνιες γιά βιβλία πού τοῦ εἶχαν τάξει καί δέν εἶχαν φτάσει στό χέριΟ του. Καί, κυρίως, ἀδημονία νά ἀνοίξουν οἱ κοῦτες μέ τίς νέες προσκτήσεις τῶν ΑΣΚΙ, νά τίς ξεφυλλίσει, νά τίς πιάσει στό χέριΟ του, νά τίς σχολιάσει».

Οἱ *Ἱστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου*, ὅπως κάθε βιβλίΟ, ἔχουν τή δική τους μικρή ἱστορία. Καί ἡ συγκεκριμένη ἱστορία ἀνάγεται σέ δύο πρωτοβουλίες πού ξεκίνησαν χωριστά, μέ κάποια διαφορά χρόνου, προχώρησαν παράλληλα, μέχρι πού κάποια στιγμή συναντήθηκαν. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται τό ἔτος 2000 ὅταν, φίλοι καί συνεργάτες τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, προσπαθήσαμε νά συγκεντρώσουμε, ὅσο μπορούσαμε, τό σύνολο τῶν δημοσιευμάτων του ὅσο μπορούσαμε, διότι οὐδείς γνώριζε τήν ἀκριβή ἔκτασή τους. Κρῦφος, ἀλλά συνομολογημένος σκοπός, ἦταν αὐτή ἡ συναγωγή νά λειτουργήσῃ ὡς μοχλός, ἢ μᾶλλον ὡς πολιορκητικός κριός, γιά νά πειστεῖ ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ νά προχωρήσῃ σέ κάποια, μερική ἢ πλήρη, ἐκδοσῆ. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐπισταμένων ἐρευνῶν ἀπέδωσε τρία μεγάλα ντοσιέ, τά ὁποῖα καί ἐπιδόθηκαν στόν συγγραφέα. Τό δῶρο ἔγινε ἀμέσως δεκτό καί βρῆκε τή θέση του στό διαμέρισμα τῆς ὁδοῦ Ἀλφειοῦ, ἀνάμεσα σέ δεκάδες ἄλλους φακέλους, χαρ-

τιά, χαρτάκια, σακοῦλες, δελτία καί βιβλία, σέ αὐτό τό ἀπέραντο χαρτοβασίλειΟ τῶν λίγων δαματίων, πού ἀποτελοῦσε τό καθημερινό ἐρευνητικό ὄρητηριο τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ. Καί ἴσως τά ντοσιέ νά παρέμεναν ἐπί μακρόν ἐν ὑπνώσει, μέ κίνδυνο νά παραδοθῶν κάποτε στή γνωστή «τρωκτική κριτική τῶν ἀρουραίων», ἂν, τύχη ἀγαθῆ, δέν ἐκδηλωνόταν ἡ δεύτερη πρωτοβουλία.

Καί αὐτή ἦταν τό διάβημα τῶν Πανεπιστημιακῶν Ἐκδόσεων Κρήτης καί τοῦ Ἀλέξη Πολίτη, πού, διά στόματος Στέφανου Τραχανᾶ καί μέ τή συμβολή τῆς Διονυσίας Δασκάλου, ἀπευθύνθηκαν στόν Φίλιππο προτείνοντάς του τήν ἐκδοσῆ ἑνός τόμου μέ κείμενά του, πού θά ἐπέλεγε ὁ ἴδιος. Καί εἶναι ἐπιβεβλημένους ἐδῶ ὁ ἔπαινος σέ ὅσους συνέλαβαν τήν ἰδέα αὐτή: ἡ χειρονομία τους δέν ἦταν μόνο ἀβρόχῃ, ἦταν, πρῶτα καί κύρια, οὐσιαστική. Ὡς εὐαίσθητοι πνευματικοί δέκτες, ἀντελήφθησαν ἕνα σημαντικό κενό στήν ἐκδοτική μας παραγωγή καί ἀνέλαβαν νά τό καλύψουν: τά μελετήματα τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, διάσπαρτα σέ ποικίλους τόμους, πρακτικά συνεδρίων, περιοδικά καί ἐφημερίδες (ἀπό τόν Ἐρανοστή καί τά Ἑλληνικά μέχρι τήν Αὐγή, τήν Ἐποχή καί τόν Πολίτη) –καί μιλάω μόνο γιά τό δημοσιευμένο τμήμα τους, ὄχι γιά τό ἐπίσης μεγάλο, ἴσως καί μεγαλύτερο, πού ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τῆς προφορικότητος–, τά δημοσιευμένα μελετήματα λοιπόν παρέμεναν δυσπρόσιτα ἢ καί ἀπρόσιτα, ὄχι μόνο στό εὐρύ κοινό ἀλλά ἀκόμα καί σέ ἕνα στενό κύκλο ἐρευνητῶν: πολλοί ἦταν ἐκεῖνοι πού μνημόνευαν μέ θαυμασμό καί ἐκθειάζαν τό ἔργο τοῦτο, λίγοι ὅμως προσέτρεχαν σ' αὐτό καί ἀκόμα λιγότεροι τό ἀξιοποιοῦσαν ἐπιστημονικά. Οἱ Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, μέ τήν πρωτοβουλία τους, ἤρθαν νά θεραπεύσουν τήν ἀνάγκη αὐτή, καί ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ἐκπλήσσοντάς μας ὅλους εὐχάριστα, ἀνταποκρίθηκε θετικά στό αἶτημα τῶν ΠΕΚ: ἐπέλεξε, ἀπό τό σύνολο τῶν ἐργασιῶν του, τά βιβλιολογικά μελετήματα, καί ἔτσι ὁ τόμος πῆρε τόν δρόμο του.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο πού θά ἤθελα νά συγγρατήσουμε: οἱ *Ἱστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου* σχεδιάστηκαν ὡς βιβλίΟ ἀπό τόν ἴδιο τόν Φίλιππο Ἡλιοῦ. Ἐκεῖνος συγκρότησε τό σῶμα (ἀποκλείοντας πολύ λίγα ἀπό τά σχετικά δημοσιεύματα), διέτρεξε ξανά τά κείμενα προβαίνοντας σέ περικοπές καί συμπληρώσεις, χώρισε σέ ἐπιμέρους κεφάλαια τίς ἐκτεταμένες εἰσαγωγές στά δύο μεγάλα του βιβλία (τίς *Προσθήκες* τοῦ 1973 καί τήν *Ἑλληνική Βιβλιογραφία* τοῦ 1997), ἐκεῖνος τά κατέταξε στίς τέσσερις μεγάλες θεματικές ἐνότητες: 1. *Ἀπό τήν Ἑλληνική Βιβλιογραφία στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου* 2. *Οἱ συνδρομητές* 3. *Τά τραβήγματα* 4. *Βιβλιολογικά ζητήματα καί βιβλιογραφικές τεχνικές*. Δική του ἐπιλογή, ἐπίσης, ἦταν τά κείμενα νά δημοσιευθῶν μέ λίγες μόνο τροποποιήσεις, χωρίς νά ἀφίστανται οὐσιασδῶς ἀπό τήν πρώτη τους δημοσίευση.

Οι βασικές εκδοτικές επιλογές λοιπόν είχαν γίνει, και πολλές εκκρεμότητες τις είχε επιλύσει ο ίδιος ο συγγραφέας. Βέβαια, όπως ξέρουν καλά όσοι έστω και λίγο τον γνώρισαν, για κάθε εκκρεμότητα που λυνόταν ανέκλυπταν πλήθος νέων: νέα ζητήματα προς έρευνα, νέες ιδέες και διασταυρώσεις, καινούργια βιβλιογραφικά αιτήματα, με την ακόρεστη όρεξη, την απληστία θά έλεγα, του Φίλιππου για οτιδήποτε σχετιζόταν με τη γνώση.

Έτσι, αρκετά ήταν αυτά που απόμεναν να γίνουν ακόμα – και δέν έγινε μπορετό, τελικά. Αναφέρω δύο βασικά. Πρώτον, η επεξεργασία τριών ανέκδοτων έργων για τις «Εκδόσεις των ιεραποστόλων», τα «Χαροποιά και ήδονικά βιβλία» και τα «Πρακτικά της Έθνικης Τυπογραφίας», οι οποίες θά συμπεριλαμβάνονταν στον τόμο. Δεύτερον, τό ξαναδούλεμα των τριών δημοσιευμάτων για τούς συνδρομητές και ό εμπλουτισμός τους με τά νέα δεδομένα της ηλεκτρονικής βάσης, που διαρκώς εμπλουτιζόταν. Καύχημα μεγάλο του Φίλιππου οι ηλεκτρονικοί αυτοί συνδρομητές και, όταν πιά ή βάση άγγιζε τό 1.000.000 λήμματα, περηφανευόταν ότι στην Ελλάδα, σήμερα, μία μόνο βάση δεδομένων τήν ξεπερνούσε: με συνδρομητές κι εκείνη, αλλά σύγχρονους, που κι αυτοί γυρεύουν τά Φώτα για να λαμπρύνουν, όχι όμως τό όνομά τους και τό Γένος, αλλά τά σπίτια τους – οι συνδρομητές τής ΔΕΗ! Αλλά για αυτή τήν πράγματι μεγάλη ηλεκτρονική βάση συνδρομητών (του 19ου αιώνα, έννοα) παραπέμπω στην καθ' ύλην και καθ' όλα αρμόδια Πόπη Πολέμη.

Αρκετά λοιπόν ήταν τά ζητήματα με τά όποια έπρεπε να αναμετρηθούν οι έπιμελητές τής έκδοσης. Δέν θά έπιμείνω, καθώς αυτά αναπτύσσονται στό Προλογικό σημείωμα. Θέλω μόνο να έπισημάνω ότι, με αρκετή περίσκεψη, ακολουθήσαμε τήν ίδια όδό που είχε επιλεγεί, έναν χρόνο πριν, στην έκδοση του Έλληνικού Έμφυλίου Πολέμου. Θυμίζω ότι, και εκεί, βασική επιλογή στάθηκε πώς δέν επιχειρήσαμε να υποκαταστήσουμε τόν συγγραφέα. Οι παρεμβάσεις μας ήταν, κυρίως, τεχνικού τύπου. Προσθέσαμε παραπεμπτικά από τό ένα δημοσίευμα στό άλλο, έντοπίσαμε τή σελίδα όπου γινόταν ή παραπομπή, αν δέν είχε συμπληρωθεί, έλέγξαμε τίτλους που είχαν προστεθεί πρόχειρα, με τό χέρι. Δέν αποπειραθήκαμε, ωστόσο, ούτε στιγμή, να φανταστούμε, να συναγάγουμε ή να εικάσουμε τί θά έγραφε ακόμα, σε ποιά κατεύθυνση θά συμπλήρωνε ορισμένα κείμενα. Τό απέκλειε, πρώτα απ' όλα, ό σεβασμός στά κείμενα και τούς συγγραφείς, που ό ίδιος, με άτεγκτη αυστηρότητα, υποδείκνυε (για τού λόγου ασφαλές, παραπέμπω στό άρθρο του «Η «διόρθωση» τών κειμένων. Ιστορικές διαστάσεις και κακές συνήθειες», με τό όποιο κλείνουν οι *Ιστορίες του έλληνικού βιβλίου*).

Δέν θά προχωρήσω αναφερόμενος σε αυτό καθαυτό τόν τόμο και στό περιεχόμενό του. θά ήθελα μόνο να παρατηρήσω ότι, όπως όλα τά καλά βιβλία, έτσι και οι *Ιστορίες του έλληνικού βιβλίου* μάς μαθαίνουν πολλά, για πρόσωπα και πράγματα. Μέσα από τις σελίδες τους αναδύεται ένας θαυμαστός κόσμος, όχι καινούργιος αλλά άγνωστος έν πολλοίς και γοητευτικός: συγγραφείς, εκδότες και τυπογράφοι, ό Γλυκής και τά άλλα έλληνικά τυπογραφεία τής Βενετίας, ή Πατριαρχική Τυπογραφία στην Κωνσταντινούπολη, όπαδοί και αντίπαλοι του Διαφωτισμού, οι συνδρομές και οι συνδρομητές, τά τραθήγματα, άγιογράφοι, χαράκτες και «σταμπαδοῦροι», τό αναγνωστικό κοινό με τις διαστρωματώσεις του, τά είδη του βιβλίου, από τή Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου και τόν Μπερτόλδο μέχρι τά λειτουργικά βιβλία και τό νεωτερικό έντυπο, ζητήματα τής Έλληνικής Βιβλιογραφίας, με τή μεγάλη μορφή του «πρωτομάστορα» Έμίλ Λεγράνδ να ξεχωρίζει.

Αισθάνομαι ότι ένδεχομένως παραδιάζω άνοιχτές θύρες, ωστόσο, για τόν βιβλιόφιλο και φιλιστορα, αλλά μη ειδοποιημένο άναγνώστη, που πίσω από τούς τίτλους «Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία», «βιβλιολογικά ζητήματα», «βιβλιογραφικές τεχνικές», «κατάλοιπα» φαντάζεται άτέλειωτες σειρές άναρτών καταλόγων θά κάνω δύο ύπομνήσεις. Πρώτον, ότι τό πρώτο βιβλίό του Φίλιππου Ηλιού («καμουφλαρισμένο» πίσω από τόν τίτλο *Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία*), με τήν εισαγωγή τού όποίου ξεκινάει ό παρών τόμος, ό Κ. Θ. Δημαράς τό κατέτασε όχι στις βιβλιογραφίες αλλά στις μελέτες, χαρακτηρίζοντάς το ως τήν «πληρέστερη εργασία για τήν παρουσία και τή ζωή του έλληνικού βιβλίου στα χρόνια του Διαφωτισμού». Δεύτερον, αν έδινα μία συμβουλή προς τούς άναγνώστες, θά πρότεινα να ξεκινήσουν τήν άνάγωση του τόμου άνάποδα, από τό τέλος, από τό Εύρετήριο. Εύρετήριο που δέν πρόλαβε να έπιμεληθεί ό Φίλιππος Ηλιού, αλλά, πάντως, είναι συνταγμένο «με τόν τρόπο του Φ.Η.», και μάς δίνει μία γεύση του πλούτου και του εύρους τών θεμάτων που άναδεικνύονται στό βιβλίό.

Φυλλομετρώντας ξανά τόν τόμο, έχω τήν αίσθηση ότι, εκτός όλων τών άλλων, ή έκδοση αυτή συνιστά και ένα ρέκδιεμ. Ένα ρέκδιεμ για πολλούς. Πρώτα απ' όλα, για τόν ιστορικό, τόν σκεπτόμενο άγωνιστή και τόν άγωνιζόμενο στοχαστή που χάσαμε. Ταυτόχρονα, όμως, ό τόμος άποτελεί άποχαιρετισμό σε έναν όλόκληρο κόσμο τών γραμμάτων που σιγά σιγά άπέρχεται, αν όχι του κόσμου τούτου, τουλάχιστον από τό προσκήνιο.

Ἐδῶ χρειάζεται μιά ἐξήγηση. Στίς μέρες μας, δέν σπανίζουν οἱ καλοὶ ἱστορικοί, οἱ καλές ἐκδόσεις καὶ ἰδέες· ἀντιθέτως μάλιστα, ἡ ζωὴ στή μικρὴ μας πόλη τῶν ἰδεῶν ἀναπτύσσεται, τὰ πνευματικά ἐρεθίσματα πολλαπλασιάζονται. Ποτέ, ἄλλωστε, δέν διαθέταμε τόσα πανεπιστημιακά τμήματα ἱστορίας, τόσες θέσεις σέ ἐρευνητικά κέντρα, ἐπιστημονικά περιοδικά, ἰδρύματα, ἀρχεῖα καὶ ἐταιρεῖες, μεταφράσεις καὶ πρωτότυπες ἐργασίες, μονογραφίες καὶ διατριβές – μὲ ζήλευτό, συχνά, ἐπίπεδο. Τί εἶναι λοιπόν αὐτό πού ἐκλείπει;

Πιστεύω ὅτι αὐτό πού χάνεται, μαζί μὲ μιά παλιότερη γενιά, εἶναι ἓνας ἰδιαίτερος τύπος ἀνθρώπων. Ἀνθρώπων «φανατικῶν γιὰ γράμματα», στρατευμένων μὲ ἐνθουσιασμό στήν ὑπόθεση τῶν γραμμάτων, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τέχνης καί, κατά κανόνα, τῆς Ἀριστερᾶς. Ἀνθρώπων πού συνδύαζαν τὴ λογιισμὴν μὲ τὴ μαχητικότητα, τὴν πολιτικὴν στράτευση μὲ τὴν εὐρυμάθεια, τὸ πάθος μὲ τὴν ἀνιδιοτέλεια, τὴ γνώση μὲ τίς ἐμμονές καὶ τὴν ἐμμονὴ σέ ἓναν σκοπὸ, ἓναν σκοπὸ πού ἦταν ἐρωτας καὶ ὑπόθεση ζωῆς, κι ὄχι ἐπαγγελματικὴ ὑποχρέωση ἢ ρουτίνα. Αὐτοὶ εἶναι πού χάνεται σιγά, καὶ αὐτοὶ, βέβαια, εἶναι κατὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ τυπογραφία, τὴν πειθαρχία τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴ δεοντολογία τῆς, τίς ἐμμονές καὶ τὰ γοῦστα κάποιων «λοξῶν»: εἶναι ἓνας ὁλόκληρος κόσμος ἀξιών.

Κλείνοντας, δυσκολεύομαι νά μὴν ὑπενθυμίσω ὅσον ἀφορᾶ εἰδικότερα τὴ Βιβλιογραφία, τὴν πρώτη ἀπὸ τίς μεγάλες ἐνότητες, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὸν τόμο, τὸ γνωστὸ χωρίο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσώπιου. Τὸ παραθέτει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, στήν εἰσαγωγή του στὴ *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν* τοῦ Στεφάνου Κουμανοῦδη, ὑποσημειώνοντας ὅτι τοῦ τό ὑπέδειξε ὁ Φίλιππος Ἡλιού:

«Ἐνθυμούμενος δέ πόσον ἀηδῆς καὶ ἀποκναίουσα ἐστὶ ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνασχόλησις δέν θέλει εὐρεῖ, πιθανῶς, μεγάλην ὑπερβολὴν τὴν ἐν τινι ξένῳ στίχῳ οὕτω πῶς ἔχουσαν ἔννοιαν:

*Ὅστις γονεῖς ἐφόνευσεν, ὅστις θεὸν ὑβρίσῃ,
βιβλιογράφος ἄς γενῆ, ἴν' ἄφειν ἐλπίσῃ.*

Τὸ παράθεμα, βέβαια, λέει *λεξικογράφος* καὶ ὄχι *βιβλιογράφος*, ἀλλὰ ἀπιστώντας στοῦ γράμματος, νομίζω ὅτι μένουμε πιστοὶ στοῦ πνεύματος. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, γιὰ τὸ πῶς, ξεπερνώντας τὴν «ἀποκναίουσα ἐνασχόλησιν», ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία ἀναγόμεστε σέ ἄλλες σφαιρὲς, καὶ δὴ στήν ἱστορία τοῦ βιβλίου, ὅπως ἀγγέλλει καὶ ὁ τίτλος τῆς πρώτης ἐνότητάς του, οἷς παραπέμπω στὰ ἴδια τὰ κείμενα τοῦ τόμου.

Ὁ νεομάρτυρας
Ἅγιος Γεώργιος
ἐξ Ἰωαννίνων,
Χαλκογραφίες
(1840, 1845)

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΛΦΑΣ

«Φιλοσοφία και ἐπιστήμη στην ἀρχαία Ἑλλάδα»

Ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2005

τῆς Γιάννας Κατσιαμπούρα

Ἡ σχέση φιλοσοφίας και ἐπιστήμης εἶναι ἓνα ζήτημα πού ἔχει ἀπασχολήσει και ἀπασχολεῖ τήν ἐπιστημονική κοινότητα και ὄχι μόνο. Ἡ συγκρότηση τῆς ἐπιστήμης και οἱ διακριτικές σχέσεις τῆς μέ τή φιλοσοφία ἀποτελέσαν κεντρικό ζήτημα ἐργασιῶν και πολλαπλῶν προσεγγίσεων τόσο ἀπό τήν πλευρά τῆς ιστορίας τῶν ἐπιστημῶν ὅσο και ἀπό ἐκεῖνη τῆς φιλοσοφίας και τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐπιστημῶν. Κυρίως, ὅμως, τό ἐρευνητικό ἐνδιαφέρον ἔχει ἐπικεντρωθεῖ στή συγκρότηση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης και τίς ἀναφορές τῆς, ἐξαρτήσεις ἢ ἀπεξαρτήσεις ἀπό τή φιλοσοφία, μετά τήν Ἐπιστημονική Ἐπανάσταση, και ὁ διάλογος, πολλές φορές ὀξύς, συνεχίζεται μέ πεδίο τά σύγχρονα δεδομένα. Ὁ Βασίλης Κάλφας, στό τελευταῖο βιβλίο του *Φιλοσοφία και ἐπιστήμη στην ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του στή σχέση αὐτή τῶν δύο τομέων ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Πλάτωνα, στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ., και μέχρι τήν κοπερνίκεια περίοδο, μέ κύρια στόχευση τήν περίοδο τῆς Ἀρχαιότητας. Γιατί, κατά τόν συγγραφέα, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Πλάτωνα ξεκινᾷ οὐσιαστικά ὁ διάλογος ἐπιστήμης (πού τότε συγκροτοῦνταν ὡς τέτοια) και φιλοσοφίας (πού ἐμφανίστηκε ἀρκετά νωρίτερα). Ἡ προαναφερθεῖσα στόχευση καθιστᾷ τήν προσπάθεια πολύ σημαντική, γιατί εἶναι ἀπό τά λίγα ἐρευνητικά ἐγχειρήματα πού ἐπιστρέφουν στίς ρίζες τοῦ διαλόγου, προσπαθώντας, ἐπιτυχῶς τελικά, νά θέσει ἐναργῶς τούς ὅρους και τά ἐπιχειρήματα τοῦ διαλόγου και τίς ἐπιστημολογικές προκείμενες ἀφιστάμενο ἀπό πολεμικές και ἀντιπαλότητες.

Ὡς κύρια ὑπόθεση ἐργασίας ὁ Βασίλης Κάλφας θέ-

τει τό ἐξῆς ἄν τό δεδομένο ἐρμηνευτικό σχῆμα γιά τή σχέση ἐπιστήμης και φιλοσοφίας, (ὅτι δηλαδή οἱ ἐπιστήμες ἐξελίσσονται αὐτόνομα ἀπό τή φιλοσοφία και μπαίνουν σέ διάλογο μαζί τῆς μόνο σέ περιόδους ἔντασης, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία εἶναι ὑποχρεωμένη νά ὑπολογίζει τήν ἐπιστημονική ἐξέλιξη, ὅπως ἰσχύει στή σύγχρονη περίοδο), ἰσχυε και στήν ἑλληνική Ἀρχαιότητα. Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα πού διατρέχει τά κείμενα τά ὁποῖα συναπαρτίζουν τόν τόμο, μέ θεματική πού ἀφορᾷ συγκεκριμένες και παραδειγματικές περιπτώσεις τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, ἐξεταζόμενες στό ιστορικό τους πλαίσιο. Στό ἴδιο πλαίσιο ἐπιχειρεῖται ταυτόχρονα ἓνας ὀρισμός τοῦ τί εἶναι ἡ ἐπιστήμη και τί ἡ φιλοσοφία γιά τήν ἀρχαία σχέση ἀλλά και μιά διερεύνηση τῆς σχέσης ἐπιστήμης μέ αὐτό πού θά λέγαμε σήμερα ψευδοεπιστήμες, οἱ ὁποῖες συνήθως ἀντιμετωπίζονται ὑποτιμητικά, ὄχι ὅμως ἀπό τόν Κάλφα πού τοποθετεῖ τό ζήτημα ἐναργέστατα στήν ιστορική τοῦ συνάφεια.

Βασική μεθοδολογική ἀρχή πού διέπει τήν προσέγγιση τοῦ Β. Κάλφα, ὅπως ἐμφανίζεται και στίς προηγούμενες ἐργασίες του γιά τόν πλατωνικό *Τίμαιο*, τό ἀριστοτελικό *Περί Φύσεως* κ.λπ., εἶναι ἡ συνεχῆς ἐπιστροφή στά πρωτότυπα κείμενα. Κι ἐδῶ ἐγκτεῖται ἓνα ἄλλο σημαντικό στοιχεῖο τῆς προτεινόμενης προσέγγισης: ἡ διάκριση πού κάνει ὁ συγγραφέας μεταξύ «δημιουργικῆς ἀνάγνωσης και ἀποδεκτῆς ἐρμηνείας ἐνός φιλοσοφικοῦ κειμένου τοῦ παρελθόντος». Ὁ ἴδιος προτάσσει τήν ἐρμηνευτική προσέγγιση μέ ὄλο τό σεβασμό στό πρωτότυπο κείμενο και τήν αὐστηρότητα πού προϋποθέτει, καθώς και τή γνώση τοῦ εὐρύτερου ιστορικοῦ περιβάλλοντος και ἐναντιώνεται

στήν αντίληψη πού ἀποδέχεται ὡς ἰσοδύναμες κι ἐξί-
σου ἀποδεκτές κι ἐγκυρες ὅλες τὶς δυνατές προσεγγί-
σεις. Ἀναγνωρίζει βέβαια τὶς δυσκολίες πού ἀντιμε-
τωπίζει ὁ ἀναγνώστης σέ αὐτὴ τὴν πορεία προσέγγι-
σης τῶν ἀρχαίων κειμένων οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν ἀκρι-
βῶς τῇ γλώσσᾳ ἀλλὰ καὶ τὴν κατανόηση τοῦ διανοη-
τικοῦ πλαισίου μέσα στοῦ ὁποῖο κάθε κείμενο συγκρο-
τήθηκε.

Μέ αὐτές τὶς ἀρχές ὁ Βασίλης Κάλφας ὀργανώνει
τὸ ὑλικὸ τοῦ βιβλίου. Πρόκειται γιὰ δέκα κείμενα
πού ἀφοροῦν, ὅπως προαναφέρθηκε, ζητήματα ἱστο-
ρίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ καὶ
μεθοδολογικὰ ζητήματα προσέγγισης καὶ ἐρμηνείας.

Τὰ τρία πρῶτα κείμενα ἀναφέρονται σέ θέματα
πού τίθενται ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα. Τὸ κείμενο
«*Ἐρμηνεύοντας τὸν πλατωνικὸ Τίμαιο*» θὰ μπορούσε
νά ἀναγνωσθεῖ καὶ ὡς μιὰ εἰσαγωγή στὰ ἐπόμενα,
μιὰ εἰσαγωγή στὴν πλατωνικὴ σκέψη περὶ ἐπιστήμης
ἀλλὰ καὶ στὴ μέθοδο προσέγγισης ἑνὸς ἀρχαίου κει-
μένου. Κυρίως ἐδῶ καταβάλλεται προσπάθεια νά
ἰδωθεῖ τὸ πλατωνικὸ κείμενο στὰ ἱστορικά του συμ-
φραζόμενα ἀλλὰ καὶ νά συνδεθεῖ μέ τὰ «διανοητικὰ
ἐργαλεῖα τῆς ἐποχῆς του», κάτι πού χαρακτηρίζει τὸ
σύνολο τοῦ ἔργου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐξετάζονται ἡ
γενικότερη συγκυρία καὶ οἱ ἀναζητήσεις τῆς μέσα
ἀπὸ τὴ σύγκρουση φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν ἀλλὰ
καὶ τὰ ἰδιαίτερα προτάγματα τῆς πλατωνικῆς θεω-
ρίας. Ἀναδεικνύεται π.χ. ἡ ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα
περὶ τῆς ἀναγκαιότητας τῆς ἔλλογης τάξης πού διέ-
πει τὸ σύμπαν καὶ ὁ ἄμεσος ἀντικατοπτρισμὸς αὐτῆς
τῆς ἔλλογης τάξης στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, ὅσον
ἀφορᾷ τὰ ἐπίπεδα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς.

Στὸ ἐπόμενο κείμενο, «*Ὁ Πλάτων καὶ οἱ ἐπι-
στήμες τῆς ἐποχῆς του*», ἐνῶ τονίζεται πάλι τὸ ἰδιαι-
τερο ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὰ ἠθικὰ προβλή-
ματα, διερευνᾶται ἡ σχέση του μέ τὶς ἐπιστήμες καὶ
ἀπὸ τὴ σύνολη ἐξέταση τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου διαπι-
στῶνεται ὅτι διαμορφώνεται καὶ ἐξελισσεται σέ στενὴ
συνάφεια μέ τὶς ἐπιστήμες, τὰ μαθηματικά καὶ τὴν
ἀστρονομία. Κατὰ τὸν Β. Κάλφα, οἱ ἐπιστήμες καὶ ἡ
φιλοσοφία τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα ἀλληλοεπηρεάζο-
νται καὶ ἐξελισσονται σέ ἀμφίδρομη σχέση. Εἶναι
ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἐδῶ ἡ ἐξέλιξη τῆς πορείας
τοῦ πλατωνικοῦ στοχασμοῦ, ὅπως διαγνώνεται μέσα
ἀπὸ τοὺς διαλόγους, σέ σχέση μέ τὶς ἐξελίξεις στὶς
ἐπιστήμες, γεγονὸς πού κάνει ξεκάθαρο καὶ τὸ ἀρχι-
κό ἐπιχείρημα.

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ θεματολογία τοῦ
τρίτου κειμένου πού ἀφορᾶται ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ
ἔργο καὶ ἀφορᾷ τὸ μῦθο τοῦ *Ἡρός*, ὁ ὁποῖος ἀποτε-
λεῖ τὴν κατακλείδα τῆς *Πολιτείας*. Μέσα ἀπὸ τὸν
συγκεκριμένο ἐσχατολογικὸ μῦθο, πού ἀποτελεῖ ἕνα
ἀπὸ τὰ πλέον αἰνιγματικὰ καὶ δυσερμηνεύτα μέρη
τῆς *Πολιτείας*, ἐπιχειρεῖται μιὰ ἀνάλυση τῶν ἀστρο-
νομικῶν πληροφοριῶν πού περιέχει, καὶ δίνεται ἡ

εὐκαιρία στὸν συγγραφέα νά ἀναζητήσει τὶς ἀστρο-
νομικὲς ὑποθέσεις πού ἐνστερνίζονταν ὁ Πλάτων, γιὰ
νά καταλήξει στὴν κομβικὴ θέση πού κατέχει στὸ
συγκεκριμένο κοσμοεἶδωλο ἡ τάξη καὶ ἡ ἀρμονία.

Ἡ θεωρία τῆς βαρύτητας τόσο στὸν Ἀριστοτέλη
ὅσο καὶ στὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ ἐπόμε-
νου κεφαλαίου. Μέσα ἀπὸ συγκεκριμένες ἀναφορὲς
σέ κείμενα ὁ Κάλφας βρῖσκει τὴν εὐκαιρία νά πραγ-
ματευτεῖ ἐπιστημολογικὰ ζητήματα πού ἀφοροῦν τὴν
πρόσληψη καὶ τὴν ἀξιολόγηση σχημάτων καὶ θεω-
ριῶν τοῦ παρελθόντος.

Σέ ἕνα κείμενο τοῦ Συμπλίκιου-σχόλιο στὰ *Φυσικὰ*
τοῦ Ἀριστοτέλη στηρίζεται τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο καὶ
μέσα ἀπὸ αὐτὸ ἀναδεικνύεται ἡ διαφορετικὴ μεθοδο-
λογία πού προσιδιάζει στὴν ἀστρονομία καὶ στὶς φυ-
σικὲς ἐπιστήμες. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐξετάζονται ειδι-
κότερα ζητήματα αἰτιότητας, ἐρμηνείας τῆς λειτουρ-
γίας τοῦ σύμπαντος κ.ο.κ.

Ἡ ἐπόμενη ἐνότητα συναπαρτίζεται ἀπὸ δύο κείμε-
να γιὰ τὴν ἀρχαία ἀστρονομία. Τὸ ἕνα, «*Ἡ ἀστρο-
νομικὴ μέθοδος τοῦ Κλαύδιου Πτολεμαίου*», εἶναι
ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κείμενα τουλάχιστον τῆς
ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξανδρι-
νοῦ ἀστρονόμου. Μέ ἐπιστημονικὴ αὐστηρότητα ἀλλὰ
καὶ ἐνάργεια παρουσιάζονται οἱ βασικὲς μεθοδολογι-
κὲς ἀρχές τοῦ πτολεμαϊκοῦ ἀστρονομικοῦ ἔργου, τὸ
σύστημα τοῦ ὁποῖου διατηρήθηκε πάνω ἀπὸ μιὰ χι-
λιετία καὶ ἀνατράπηκε μόνο μέ τὴν Ἐπιστημονικὴ
Ἐπανάσταση. Τὸ δεύτερο κείμενο, «*Ἡ παράδοση τοῦ*
*σάξιν τὰ φαινόμενα στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἐπιστή-
μη*», εἶναι μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς
συγκεκριμένης ἐπιστήμης, μέ τὴν παρουσίαση τῶν
βασικῶν ἀρχῶν πού τὴ διέπουν καὶ τὶς φιλοσοφικὲς
προεκτάσεις πού ἔχει πάρει μέσα στοῦ χρόνου. Θέμα
πού πραγματεύεται ὁ Β. Κάλφας καὶ στὸ ἐπόμενο
κείμενο πού ἀναφέρεται στὴν *κοπερνίκεια ἐπανάστα-
ση*.

Τὰ δύο τελευταῖα κείμενα, γιὰ τὴν *ἀστρολογία* καὶ
τὴν *ἐρμηνευτικὴ τῶν ὀνείρων*, σηματοδοτοῦν μιὰ πολ-
λὴ σημαντικὴ πτυχὴ τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, τὴ θέση
τῶν ψευδοεπιστημῶν μέσα στοῦ σύστημα σκέψης. Ἡ
ἀνάλυση ἀναδεικνύει τὴν σχέση ἐπιστήμης-ψευδοεπι-
στήμης καὶ τὶς κοινὲς ἀρχές ἀλλὰ καὶ τὶς διαφορο-
ποιήσεις τους. Εἶναι δέ ἰδιαίτερα κομβικὸ σημεῖο ἡ
ἀνάδειξη ἀκριβῶς κοινῶν ἀρχῶν μεταξύ τους, ὥστε
νά κατανοηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἀποδοχὴ τους, ἀκόμη
κι ἂν ἡ στόχευση τῶν ψευδοεπιστημῶν ἦταν πρακτι-
κὴ καὶ ὄχι θεωρητικὴ.

Ἐν κατακλείδι, τὸ βιβλίον τοῦ Βασίλη Κάλφα θὰ
μπορούσε νά θεωρηθεῖ μιὰ ὀλοκληρωμένη πρόταση
προσέγγισης ζητημάτων ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ
τῆς φιλοσοφίας, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεθοδολογι-
κὴ αὐστηρότητα ἀλλὰ καὶ λόγο εὐανάγνωστο καὶ κα-
θαρότητα ἔκφρασης, πού τὸ καθιστοῦν ἐξαιρετικὰ
ἐνδιαφέρον ἀνάγνωσμα ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν μὴ εἰδικό.